ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας & Εφαρμοσμένων Οικονομικών

Τμήμα Γεωγραφίας

Φιλιππινέζοι μετανάστες στην Αθήνα

Η δεύτερη γενιά στο προσκήνιο

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αργυράκου Κωνσταντίνα Κορασόν

Επιβλέπων: Μαυρομμάτης Γεώργιος, λέκτορας

ΑΘΗΝΑ 2016

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας & Εφαρμοσμένων Οικονομικών

Τμήμα Γεωγραφίας

Φιλιππινέζοι μετανάστες στην Αθήνα
Η δεύτερη γενιά στο προσκήνιο

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αργυράκου Κωνσταντίνα Κορασόν
Α.Μ. 21151

Επιβλέπων: Μαυρομμάτης Γεώργιος, λέκτορας

ΑΘΗΝΑ 2016

Copyright © Κωνσταντίνα Κορασόν Αργυράκου, 2016.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Για πάνω από 30 χρόνια, το φιλιππινέζικο κράτος ωθεί έναν μεγάλο αριθμό ειδικευμένων και μη ειδικευμένων εργαζομένων στις αναπτυγμένες χώρες με σκοπό την στήριξη της εθνικής οικονομίας. Παρά όμως των αμέτρητων κοινοτήτων στη διασπορά, οι Φιλιππινέζοι συνεχίζουν να συνδέονται στενά με την πατρίδα τους μέσω διεθνικών δεσμών. Στην Ελλάδα είναι εγκατεστημένη μια μικρή αλλά συνεκτική κοινότητα Φιλιππινέζων, η οποία καταλαμβάνει έναν ειδικό χώρο στην ελληνική αγορά εργασίας και χαρακτηρίζεται από τη δημογραφική κυριαρχία των γυναικών. Κατά την τρέχουσα δεκαετία, αναπτύσσεται βιολογικά και η δεύτερη γενεά Φιλιππινέζων μεταναστών, η μεγάλη μάζα της οποίας βρίσκεται σε ηλικία κάτω των 23 ετών.

Στην παρούσα εργασία εξετάσαμε μερικά κύρια πολιτισμικά και οικονομικά χαρακτηριστικά ενός δείγματος Φιλιππινέζων μεταναστών, με έμφαση στη δεύτερη γενεά. Ως δείγμα επιλέξαμε μια ομάδα μαθητών φιλιππινέζικου σχολείου στην Αθήνα. Χρησιμοποιήθηκαν ερωτηματολόγια, συνεντεύξεις και παρατηρήσεις.

Αυτή η δεύτερη γενεά βρίσκεται στο στάδιο αναζήτησης και διαμόρφωσης μιας δικής της ταυτότητας, η οποία αποτελεί μια σύνθεση εθνικών και πολιτισμικών στοιχείων από την πατρίδα τους και από τη Δύση, κυρίως σε ό, τι αφορά τη γλώσσα, το αίσθημα του ανήκειν σε μια εθνότητα και τη νεανική κουλτούρα. Επιπλέον, διατηρεί τη φιλιππινέζικη κουλτούρα της μετανάστευσης και δείχνει πρόθυμη να μεταναστεύσει είτε για σπουδές είτε για αναζήτηση εργασίας. Τέλος, παρατηρούνται στοιχεία αστάθειας ή αμηχανίας στην προσωπική ταυτότητα και σε ορισμένες αντιλήψεις, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στη νεαρή τους ηλικία αλλά και στην αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει την παρούσα φάση της ελληνικής οικονομίας. Σταθερότητα και κοινή τάση διαπιστώνεται ως προς τη θρησκευτική τους ταυτότητα

Χρειάζεται περαιτέρω έρευνα αυτής της γενεάς στα επόμενα χρόνια, η οποία καθώς θα εισέρχεται σταδιακά στην ενεργό ηλικία, θα αποκρυσταλλώνει τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν την ταυτότητα της.

Λέξεις κλειδιά: φιλιππινέζικη κοινότητα, δεύτερη γενεά, εθνική και πολιτισμική ταυτότητα

ABSTRACT

For 30 years now, the government of the Philippines exhorts a large amount of skilled and low-skilled workers to the world's more developed regions, in order for national economy to be boosted. Despite the countless communities in diaspora, the Filipinos are tightly related with their homeland through transnational networks. A small but connective Filipino community is settled in Greece, which occupies a special niche in the Greek job market and it is characterized by the demographic domination of women. In the current decade, a second generation of Filipino migrants has been evolving, the majority of which is under the age of 23.

In this thesis we examined certain cultural and economic characteristics of a sample of Filipino immigrants, placing emphasis on the second generation. We selected a group of students from the Filipino school in Athens as our sample. Questionnaires, interviews and observations were used for our research.

This particular second generation is seeking and forming its own identity, which constitutes both ethnic and cultural western and Filipino characteristics, particularly regarding the language, the feeling of belonging in a nationality and the youth culture. Moreover, this generation is willing to migrate either for reasons of education or job seeking due to the Philippines' culture of migration and the economic crisis. Finally, it has been observed that there is conflict and confusion about their personal identity, something than can be attributed to their young age and the insecurity that characterizes the present phase of Greek economy. However, their religious identity is common and profound.

A further research into this generation is necessary in the next few years, because while it will be progressively entering in the active age, it will be acquiring the characteristics that compose its identity.

Key words: filipino community, second generation, ethnic and cultural identity

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ τον καθηγητή μου Δρ. Γεώργιο Μαυρομμάτη για τη βοήθεια και την επίβλεψη της παρούσας εργασίας.

Επίσης, την οικογένειά μου για τη στήριξη και τη βοήθεια κατά τη διάρκεια των σπουδών μου, τη μητέρα μου Lorna, μετανάστρια από τη δεκαετία του ’80 στην Αθήνα για την ειδικότερη βοήθεια και τις πληροφορίες που μου παρείχε για την παρούσα εργασία. Τέλος και προ πάντων τον Τριαδικό Θεό, ο οποίος *ἀγραμμάτους σοφίαν ἐδίδαξεν.*

Κωνσταντίνα Κορασόν Αργυράκου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 11

1. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΙΣΤΟΡΙΑ 14

1.1 Γενικά για τη χώρα 14

1.2 Φυσική γεωγραφία 16

1.2.1 Τυφώνας ως καταλύτης διεθνικών ροών 18

1.3 Εθνο-γλωσσο-γεωγραφική διαίρεση του πληθυσμού 19

1.3.1 Γλώσσες 20

1.3.2 Θρησκείες 22

1.3.3 Φυλές 25

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΦΙΛΙΠΠΙΝΩΝ 27

2.1 Πριν από το ταξίδι του Μαγγελάνου 27

2.2 Ισπανική αποικιοκρατία 28

2.3 Προσπάθειες για ανεξαρτησία 30

2.4 Ένας νέος αποικιοκράτης 31

2.5 Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και Ιαπωνική κατοχή 32

2.6 Η Δημοκρατία των Φιλιππίνων 35

3. ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΣΠΟΡΑ 37

3.1 Ιστορικές περίοδοι μετανάστευσης 37

3.2 Η μεταναστευτική κουλτούρα 39

3.2.1 Τα εμβάσματα 41

3.3 Η διασπορά και οι διεθνικές σχέσεις 44

3.4 Σκέψεις και συγκρίσεις με την Ελληνική μετανάστευση 47

4. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟ ΧΩΡΟ 48

4.1 Παγκοσμιοποίηση 49

4.2 Παγκοσμιοποίηση και ταυτότητα 52

4.3 Παγκοσμιοποίηση και κοινωνικός αποκλεισμός 54

4.3.1 Οι μετανάστες ως μια κοινωνικά «ευπαθής» ομάδα 55

4.4 Ο μετανάστης δεύτερης γενιάς 57

5. Η ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 60

5.1 Γενικά στοιχεία 60

6. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ 62

6.1 Σκοπός της έρευνας 62

6.2 Μεθοδολογία έρευνας – Εργαλεία 62
6.3 Παρουσίαση των αποτελεσμάτων 63
6.3.1 Συνεντεύξεις 63
6.3.2 Ερωτηματολόγια 66
6.3.3 Παρατηρήσεις σε χώρους δραστηριοποίησης 80
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ 94
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΡΕΥΝΑ 97
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 98
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Κατάλογος Χαρτών

Χάρτης 1. Οι Φιλιππίνες. Πηγή: Wikimedia Commons, commons.wikimedia.org/wiki/File:Ph_general_map.png 15
Χάρτης 2. Δορυφορική εικόνα των Φιλιππίνων. Ιδία επεξεργασία. Πηγή: google earth 17
Χάρτης 3. Το ταξίδι των Μαγγελάνου - Elcano, 1519-1522. Πηγή: Wikimedia Commons – Wikipedia..... 29

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1. Το μνημείο των Καμικάζε, αεροπορική βάση Clark, Angeles City, Luzon. Πηγή: tripadvisor.com.sg 34
Εικόνα 2. Η παράδοση του Hiroo Onoda στον πρόεδρο των Φιλιππίνων το 1974. Πηγή: BBC "Japan WW2 soldier who refused to surrender Hiroo Onoda dies", 17 January 2014, www.bbc.com 35
Εικόνα 3. Ουρά έξω από το πρώτο McDonald's στη Μόσχα, 1990. Πηγή: www.sott.net..... 52
Εικόνα 4. Φόρτωση κιβωτίων "balikbayan" στους Αμπελόκηπους με προορισμό τις Φιλιππίνες. Περίπου 7 τέτοια κοντέινερ αποστέλλονται κάθε μήνα. Πηγή: Σελίδα της εταιρείας Antips Cargo στο Facebook. 83
Εικόνα 5. Σελίδα από το υμνολόγιο της Εκκλησίας του Χριστού με ελληνικούς ύμνους..... 86

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1. Απασχόληση γονέων. 68
Πίνακας 2. Υποκειμενική ικανοποίηση από τη διαμονή στην Ελλάδα πριν και μετά την κρίση. 70
Πίνακας 3. Γλώσσα που χρησιμοποιούν οι μαθητές με τους γονείς τους και τους φίλους τους..... 72
Πίνακας 4. Επίσκεψη στις Φιλιππίνες. 73
Πίνακας 5. Σχέση των μαθητών με τους συγγενείς στις Φιλιππίνες. 73
Πίνακας 6. Χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (απόλυτοι αριθμοί). 74
Πίνακας 7. Μελλοντικά πλάνα μαθητών. 75
Πίνακας 8. Φυλετική διάκριση κατά των μαθητών. 76
Πίνακας 9. Αυτοχαρακτηρισμός των μαθητών..... 77
Πίνακας 10. Παράγοντας αυτοχαρακτηρισμού (απόλυτοι αριθμοί). Κάθε μαθητής επέλεξε μέχρι 3 απαντήσεις. 79

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1. Προφίλ της κατάστασης των γλωσσών των Φιλιππίνων. Πηγή: www.ethnologue.com.....21
Διάγραμμα 2. Χρήση εμβασμάτων που εισπράττουν τα νοικοκυριά (2005). Πηγή: International Labour Office.....42
Διάγραμμα 3. Ηλικιακή πυραμίδα Φιλιππινέζων μεταναστών στο σύνολο της χώρας. Πηγή: Απογραφή 2011, ΕΛΣΤΑΤ. 61
Διάγραμμα 4. Απασχόληση γονέων (απόλυτοι αριθμοί). 68
Διάγραμμα 5. Προσωπική ικανοποίηση των μαθητών από τη διαμονή τους στην Ελλάδα πριν και μετά την οικονομική κρίση. 71

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μαζική μετανάστευση πληθυσμών από τον Τρίτο Κόσμο προς την Ευρώπη κατά τις τελευταίες δεκαετίες είναι ένα μείζον ιστορικό φαινόμενο με σημαντική βαρύτητα στην πολιτική, την οικονομία, τον πολιτισμό, το δημόσιο διάλογο και άλλες όψεις της ζωής στην Ευρώπη και βεβαίως και στην Ελλάδα. Η *διαχείριση,* η *ένταξη*, ή η *ενσωμάτωση* των μεταναστών στις ευρωπαϊκές κοινωνίες είναι επί του παρόντος οι κυρίαρχες ιδέες στο θέμα της μετανάστευσης, εκφράζοντας διάφορες μορφές και βαθμούς «προσέγγισης» μεταξύ μεταναστών και των πληθυσμών των χωρών υποδοχής. Υπάρχουν διάφορες απόψεις - ή και κενά απόψεων - για το πώς αυτές εφαρμόζονται στην πράξη. Μπορεί όμως να θεωρηθεί αυτονόητο ότι οι όποιες διαδικασίες *διαχείρισης, ένταξης, ενσωμάτωσης* ή κάθε είδους συνδιαλλαγής περιλαμβάνουν και την επαρκή γνωριμία και προσέγγιση των μεταναστευτικών κοινοτήτων που αφορούν. Επίσης εμπειρικά φαίνεται ότι κάποιες εθνικές ή πολιτισμικές κοινότητες χρειάζονται διαφορετικές μεθόδους διαχείρισης και ένταξης από άλλες.

Μια σύγχρονη αντίληψη για την ανάλυση του φαινομένου της μετανάστευσης είναι το *διεθνικό* (transnational) αντί για το εθνικό πλαίσιο. Η βασική ιδέα του *διεθνισμού* είναι ότι η μετανάστευση δημιουργεί νέους «χώρους» οι οποίοι εκτείνονται πέρα ή πάνω από τα πολιτικά σύνορα και τα γεωγραφικά όρια. Αυτοί οι συμβολικοί χώροι περιλαμβάνουν όχι μόνο στατικές κοινότητες σε φυσικούς χώρους αλλά και τις ροές (πρόσωπα, χρήματα, πληροφορίες, ιδέες, αντικείμενα) μεταξύ των μεταναστών και των χωρών προέλευσής τους ή και άλλων χωρών.[1]

Το αν η ένταξη και ο διεθνισμός είναι δύο συμβατές ή αντικρουόμενες διαδικασίες και σε ποιό βαθμό, είναι ένα θέμα όπου υπάρχουν διάφορες απόψεις, σε ακαδημαϊκό, πολιτικό και δημόσιο επίπεδο.[2] Λόγω των διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων χωρών υποδοχής, χωρών προέλευσης και των αντίστοιχων πολιτισμών, λόγω πολιτικών-οικονομικών εξελίξεων κτλ, μπορεί να υποτεθεί ότι τα αποτελέσματα κάθε έρευνας έχουν ισχύ για συγκεκριμένους χώρους και για βραχυ- ή μεσοπρόθεσμες χρονικές περιόδους.

Στην Ελλάδα το ποσοστό των κατοίκων που έχει γεννηθεί σε χώρα εκτός ΕΕ εκτιμάται επισήμως στο 8,3%.[3] Κάνοντας τη βάσιμη υπόθεση ότι ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών δεν καταγράφεται επισήμως από το κράτος, το συνολικό ποσοστό των αλλογενών μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι της τάξης του 10%, το οποίο θεωρείται υψηλό για την ΕΕ.[4] Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με τα οικονομικά και δημογραφικά μεγέθη και τη γεωπολιτική θέση της Ελλάδας δημιουργεί αυξημένες

[1] Carmen Voigt-Graf, Towards a geography of transnational spaces: Indian transnational communities in Australia. *Global Networks*, 4, 1 (2004), σελ. 45. Διαθέσιμο στο s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/ (Πρόσβαση 12/4/2016)

[2] Deniz SERT, Integration and/or Transnationalism? The Case of Turkish-German Transnational Space, *Perceptions*, 2012, Vol. XVII, 2, σελ. 94-96. Διαθέσιμο στο sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/05/deniz_sert.pdf (Πρόσβαση 12/4/2016)

[3] Eurostat, στοιχεία 1-1-2015. ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Foreign-born_population_by_country_of_birth,_1_January_2015_(%C2%B9)_YB16.png (Πρόσβαση 12/4/2016)

[4] Eurostat, στοιχεία Μάιος 2016, παράγραφος «Migrant Population» (Πρόσβαση 21/3/2016)

ανάγκες για καλή παρακολούθηση και διαχείριση της μετανάστευσης.

Οι μετανάστες στην Ελλάδα έχουν διάφορες γεωγραφικές προελεύσεις και διάφορα εθνικά/ πολιτισμικά χαρακτηριστικά, προερχόμενοι από μεγάλες γεωπολιτισμικές ενότητες κυρίως της Ασίας, της Αφρικής και της Αν. Ευρώπης. Αυτό έχει σαν συνέπεια να είναι διαφορετικές οι αμοιβαίες σχέσεις του με την ελληνικό πληθυσμό. Παρ' ότι η «ένταξη» είναι ένα κυρίαρχο κλισέ στο δημόσιο λόγο, η εμπειρία δείχνει ότι στην πράξη αυτή προχωρά με πολύ αργό ρυθμό για τις περισσότερες εθνότητες μεταναστών στην Ελλάδα. Ενδεχομένως να βρισκόμαστε και στη διαδικασία της εγκατάστασης «παράλληλων πολιτισμών», όπως έχει συμβεί και σε άλλες χώρες. Είναι προφανές ότι οι μετανάστες δεν συμπεριφέρονται σαν μια ενιαία ομάδα και ότι κάθε εθνική ομάδα έχει διαφορετικές δυνατότητες και πιθανότητες ένταξης στην ελληνική κοινωνία. Έχουμε την άποψη ότι οι Φιλιππινέζοι μετανάστες αποτελούν μια κοινότητα συμβατή και με δυνατότητες συμβίωσης ή παράλληλης ύπαρξης χωρίς τριβές με την ελληνική.

Οι Φιλιππινέζοι μετανάστες είναι μια από τις σχετικά μικρές πληθυσμιακά κοινότητες στην Ελλάδα, της τάξης των 20.000 ατόμων. Για διάφορους λόγους φαίνεται να είναι προς το παρόν κάπως «μακριά» από τον μέσο Έλληνα από άποψη «φαντασιακής γεωγραφίας» και καθημερινής ζωής, καταταγμένοι στη μαζική κατηγορία των «Κινέζων»[5] ή και στην ειδική κατηγορία του «υπηρετικού προσωπικού».

Υπάρχει μια περιορισμένη βιβλιογραφία για τους Φιλιππινέζους μετανάστες στην Ελλάδα η οποία κυρίως επικεντρώνεται σε θέματα δημογραφικά, εργασιακά, ασφαλιστικά και νομικού καθεστώτος (άδειες παραμονής κτλ). Ιδιαίτερη μνεία αξίζει στις εργασίες που εξετάζουν τις Φιλιππινέζες σε σχέση με τα επαγγέλματα της οικιακής βοηθού ή της παρόχου φροντίδας (care). Οι έρευνες αυτές έχουν εκπονηθεί από Έλληνες μελετητές, γεγονός που – κατά την άποψη μας – σε κάποιες περιπτώσεις έχει οδηγήσει σε ανακριβή ευρήματα ή συμπεράσματα, λόγω της πολιτισμικής και κοινωνικής απόστασης μεταξύ ερευνητών και ερευνομένων. Επίσης, οι περισσότερες από αυτές τις εργασίες έχουν εκπονηθεί μέσα στις δεκαετίες του 1990 και 2000 και έτσι έχουν ως αντικείμενο την πρώτη γενεά μεταναστών (κυρίως μεταναστριών). Η σύνθεση όμως της κοινότητας αλλάζει σημαντικά τα τελευταία χρόνια καθώς εισέρχεται στην ενηλικίωση η μεγάλη μάζα της 2ης γενεάς, ενώ αλλάζει γρήγορα και η σύνθεση κατά φύλο, ηλικίες, επαγγέλματα, κλπ. Επίσης φαίνεται να μην έχουν μελετηθεί αρκετά διεθνικά φαινόμενα όπως η ροή πολιτισμού από τις Φιλιππίνες προς την εδώ κοινότητα και οι ροές ατόμων μεταξύ των δύο χωρών.

Η παρούσα εργασία έχει σκοπό να καταγράψει κάποια σύγχρονα δεδομένα γύρω από την κοινότητα των Φιλιππινέζων μεταναστών στην Ελλάδα, δίνοντας μεγαλύτερη βαρύτητα στη 2η γενεά.

[5] Σκηνή σε ΜΜΕ: Η Φιλιππινέζα οικογενειακή μας φίλη Βίκυ συμμετείχε ως κομπάρσος σε επεισόδιο της σειράς «Οι απαράδεκτοι» (κανάλι Mega, δεκαετία 1990). Ο *Σπύρος* (Σπ. Παπαδόπουλος) παρουσιάζει στον *Βλάσση* (Βλ. Μπονάτσο) την οικιακή βοηθό του.

- Σπύρος: *Αυτή είναι η Βίκυ*.
- Βλάσσης: *Πού τη βρήκες; Σε σχολή καράτε;*

Οι «αξιωματικές» ιδέες πίσω από την εργασία είναι ότι α) οι διάφορες κοινότητες μεταναστών στην Ελλάδα έχουν διαφορετικές δυνατότητες ένταξης ανάλογα με το πολιτισμικό τους υπόβαθρο και β) η ελληνική πλευρά (κράτος, κοινωνία) πρέπει να κάνει κινήσεις για την ένταξη των μεταναστών και την αποφυγή της δημιουργίας παράλληλων κοινωνιών. Έτσι, προσπαθώ να εστιάσω σε ορισμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κοινότητας τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε μια καλά σχεδιασμένη πολιτική ένταξης ή προσέγγισης. Το κυριότερο από αυτά τα χαρακτηριστικά το θρήσκευμα, ενώ σημαντικά είναι και τα ήθη περί την οικογενειακή και κοινωνική ζωή. Ταυτόχρονα, προσπαθώ να περιγράψω την κατάσταση της 2ης γενεάς μεταναστών ως προς τις σχέσεις της με τις Φιλιππίνες, την αίσθησή τους για το βαθμό στον οποίο ανήκουν ή δεν ανήκουν στην Ελλάδα, την εικόνα που έχουν για το μέλλον τους.

Η συγκεκριμένη δεύτερη γενεά μεταναστών παρουσιάζει ορισμένες δυσκολίες ως αντικείμενο μελέτης, κυρίως λόγω της μεταβατικής κατάστασης στην οποία βρίσκεται. Ορισμένα χαρακτηριστικά της εξελίσσονται δυναμικά, όπως η κουλτούρα και ο επαγγελματικός προσανατολισμός όπου πιθανότατα θα διαφέρουν σημαντικά από την πρώτη γενεά. Ένας από τους λόγους αυτού του ευμετάβλητου είναι ότι η μεγάλη μάζα των νέων αυτών βρίσκονται στην εφηβική, μετεφηβική και πρώτη νεαρή ηλικία. Επίσης μεταβάλλονται γρήγορα τα δημογραφικά τους δεδομένα (αριθμός, μέση ηλικία). Για το λόγο αυτό, πιστεύουμε ότι χρειάζεται μια συστηματικότερη παρακολούθηση αυτής της πληθυσμιακής ομάδας μεσοπρόθεσμα.

Αντλήσαμε πληροφορίες για την κοινότητα με μια προσέγγιση λίγο ή πολύ «συμμετοχικής παρατήρησης» και με κύριες μεθόδους δομημένα και ημι-δομημένα ερωτηματολόγια, προσωπικές συνεντεύξεις και προσωπικές παρατηρήσεις. Ως σημεία επαφής (διαμεσολαβητές) και πληροφορητές χρησίμευσαν η μητέρα της γράφουσας και άλλα άτομα συγγενικού ή φιλικού περιβάλλοντος, όλα μέλη της κοινότητας Φιλιππινέζων μεταναστών. Σημειώνουμε την εμπειρική διαπίστωση ότι και η ίδια η γράφουσα γίνεται συνήθως αποδεκτή από τους εν λόγω μετανάστες ως «ημέτερη» ή τουλάχιστον «πλησιέστερη» σε σχέση με τους αμιγώς Έλληνες στην εθνότητα. Πιστεύουμε ότι αυτό διευκόλυνε αρκετά τη συλλογή πληροφοριών, ιδίως μέσω παρατηρήσεων κατά τις οποίες η γράφουσα παρέμενε «αθέατη» και «απαρατήρητη», καθώς και μέσω συνεντεύξεων.

1. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΙΣΤΟΡΙΑ

1.1 Γενικά για τη χώρα

Το κράτος των Φιλιππίνων είναι ένα νησιωτικό σύμπλεγμα της νοτιοανατολικής Ασίας (γεωγραφικό κέντρο 11,07^{o} 122.98^{o})[6]. Αποτελείται από περίπου 7.100 νησιά, τα οποία γεωγραφικώς ανήκουν σε ένα εκτεταμένο αρχιπέλαγος νησιών της ΝΑ Ασίας που υπάγονται κυρίως στην Ινδονησία, τη Μαλαισία, τις Φιλιππίνες και το Ανατολικό Τιμόρ. Τα νησιά των Φιλιππίνων γεωγραφικά συνήθως διακρίνονται σε τρείς ενότητες: τη Λουζόν (το μεγαλύτερο νησί), το Μιντανάο (δεύτερο μεγαλύτερο νησί) και τη Βισάγιας (σύμπλεγμα μικρών νησιών μεταξύ των προηγουμένων). Διοικητικά χωρίζονται σε 17 περιφέρειες μεταξύ των οποίων μία, η Αυτόνομη Περιφέρεια του Μουσουλμανικού Μιντανάο, έχει ειδική αυτονομία.

Πρωτεύουσα είναι η Μανίλα, στο νησί Λουζόν. Είναι μια από τις 10 μεγαλύτερες σε πληθυσμό πρωτεύουσες του κόσμου[7] και μια από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες μητροπόλεις του πλανήτη. Επίσης, είναι σημαντικό λιμάνι της Ανατολικής Ασίας.

Το 2015 ο πληθυσμός της χώρας ανέρχεται περίπου στα 101 εκατομμύρια,[8] ενώ στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας περίπου στα 13 εκατομμύρια.[9] Για την ίδια χρονιά το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι 7.000 δολάρια και ο ρυθμός ανάπτυξής του είναι στο 6%. Σχεδόν ο μισός πληθυσμός κατοικεί στις πόλεις και το 57% του εργατικού δυναμικού απασχολείται στον τομέα των υπηρεσιών. Οι Φιλιππίνες ήταν ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Ένωσης των Χωρών Νοτιοανατολικής Ασίας (ASEAN), το οποίο ιδρύθηκε το 1967. Επίσης φιλοξενούν την έδρα της Τράπεζας Ασιατικής Ανάπτυξης (Asian Development Bank).

Πρόκειται για μια πρόσφατα εκβιομηχανισμένη χώρα[10] που μετά από μια περίοδο πολιτικής και οικονομικής αστάθειας, από τη δεκαετία 1990 μπήκε σε μια εποχή σταθερής ανάπτυξης. Οι δαπάνες για υποδομές, οι ξένες επενδύσεις και η δημογραφική ευρωστία ήταν από τους κύριους παράγοντες της ανάπτυξης. Στη δεκαετία του 2010 έγιναν βελτιώσεις και μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση από την κυβέρνηση του Προέδρου Μπενίνο Ακίνο ΙΙΙ (Benigno Aquino III) και επιταχύνθηκαν οι επενδύσεις στη βιομηχανία. Με μέση ανάπτυξη 6,3% στο πρώτο μισό της τρέχουσας δεκαετίας, ξεπέρασε τις περισσότερες χώρες της ΝΑ Ασίας.[11]

---

[6] Country Geography Data, Portland State University. www.pdx.edu/econ/country-geography-data (Πρόσβαση 15/3/2016)

[7] Populations Of 150 Largest Cities In The World, Worldatlas, www.worldatlas.com/citypops.htm (Πρόσβαση 15/3/2016)

[8] Philippine Statistics Authority (PSA), psa.gov.ph (Πρόσβαση 15/3/2016)

[9] Philippine Statistics Authority, απογραφή 2015. psa.gov.ph/content/highlights-philippine-population-2015-census-population (Πρόσβαση 15/3/2016)

[10] The World Factbook, Central Intelligence Agency (CIA), www.cia.gov/index.html (Πρόσβαση 15/3/2016)

[11] Παρουσίαση του βιβλίου «The Report: The Philippines 2016», εκδόσεις Oxford Business Group, www.oxfordbusinessgroup.com/philippines-2016. (Πρόσβαση 12/4/2016)

Χάρτης 1. Οι Φιλιππίνες. Πηγή: Wikimedia Commons, commons.wikimedia.org/wiki/File:Ph_general_map.png

Σημαντικό μέρος της οικονομίας της χώρας βασίζεται στην εξωτερική μετανάστευση (περιλαμβανομένων των ναυτικών), καθώς τα εμβάσματα των μεταναστών αποτελούν περίπου το 10% του εθνικού ακαθάριστου προϊόντος, πλησιάζοντας τα USD 30 δισ. το 2015.[12] Στο παγκόσμιο δυναμικό του εμπορικού ναυτικού όλων των βαθμών, οι Φιλιππινέζοι είναι δεύτεροι σε αριθμό μετά τους Κινέζους. Από τους 1,2 εκατομμύρια ναυτικούς όλων των υπηκοοτήτων, οι Φιλιππινέζοι το 2014 ήταν περίπου 402 χιλιάδες, εκ των οποίων οι αξιωματικοί περίπου 94.000. Επίσης είναι δεύτεροι σε αριθμό αξιωματικών και πρώτοι σε αριθμό πληρωμάτων.[13] Περισσότερα για τη μετανάστευση αναφέρονται στο κεφάλαιο 3.

[12] Εφημερίδα Philstar 27-12-2015, www.philstar.com/business/2015 (Πρόσβαση 23/3/2016)
[13] *The global supply and demand for seafarers in 2015*, International Chamber of Shipping, www.ics-shipping.org/docs/default-source/resources/safety-security-and-operations/manpower-report-2015-executive-summary.pdf (Πρόσβαση 12/4/2016)

Στα επαγγέλματα με έδρα την ξηρά ο συνολικός αριθμός των εργαζομένων στο εξωτερικό ήταν λίγο πάνω από 1,4 εκατομμύρια. Από αυτούς περίπου 650.000 εργάζονταν στη Σ. Αραβία και τα Εμιράτα. Άλλοι μεγάλοι προορισμοί είναι το Χογκ Κόγκ και η Σιγκαπούρη. Η ίδια αρχή των Φιλιππίνων αναφέρει ότι στην Ελλάδα το 2014 εργάζονταν 1.132 Φιλιππινέζοι, ενώ το 2011 ήταν 2.460.[14] Το τελευταίο δεδομένο φαίνεται αρκετά κατώτερο του πραγματικού. Προφανώς η υπηρεσία αυτή καταγράφει τα συμβόλαια εργασίας που γνωστοποιούνται μέσω των πρεσβειών ή που συνάπτονται μέσω πρακτορείων στις Φιλιππίνες, αλλά δεν καταγράφει τους/τις συζύγους ή τέκνα όσων εργάζονται στο εξωτερικό με συμβάσεις. Πιθανότατα επίσης δεν καταγράφει τους παράνομους μετανάστες, τη μετακίνηση εργαζομένων από άλλα κράτη ή άλλες επαγγελματικές κατηγορίες κλπ. Από τις πληροφορίες που συγκεντρώσαμε στην εδώ κοινότητα, προκύπτει ότι ένας σημαντικός αριθμός Φιλιππινέζων, ακόμα και γυναίκες, εισέρχονταν παλαιότερα στην Ελλάδα με την ιδιότητα του ναυτικού («ναυτικό φυλλάδιο») και περέμεναν παράτυπα αλλάζοντας κάποια στιγμή επάγγελμα.

1.2 Φυσική γεωγραφία

Η χώρα βρίσκεται στο βορειότερο τμήμα του Μαλαϊκού αρχιπελάγους, στον δυτικό Ειρηνικό ωκεανό. Στα βόρειά της βρίσκεται η Ταϊβάν, στα ανατολικά βρέχεται από τη θάλασσα των Φιλιππίνων, στα νότια χωρίζεται από την Ινδονησία με τη θάλασσα της Κελέβης, στα νοτιοδυτικά χωρίζεται από τη Μαλαισία με τη θάλασσα Σούλου και στα δυτικά βρέχεται από τη Νότια Κινεζική θάλασσα.

Απέχει περίπου 1.200 km ανατολικά των ακτών της Ινδοκίνας (ειδικότερα του Βιετνάμ) και αποτελεί μια γεωγραφική εμπροσθοφυλακή της Νότιας Ασίας προς τις ωκεάνιες εκτάσεις του Ειρηνικού ωκεανού. Ο αριθμός των περίπου 7.100 νησιών και νησίδων, τον οποίο δίνουν οι Φιλιππινέζοι, αποτελεί μια προσέγγιση. Συνηθίζεται να λέγεται αστειευτικά (αλλά ισχύει) ότι ο αριθμός μεταβάλλεται ανάλογα με την παλίρροια. Η Λουζόν και το Μιντανάο, καλύπτουν μαζί περίπου τα 2/3 της συνολικής έκτασης της χώρας, ενώ το 90% των άλλων νησιών είναι ακατοίκητα ή αραιοκατοικημένα.

Η ΑΟΖ των Φιλιππίνων δυνητικά έχει μια έκταση 2,26 εκ. Km^2, δηλαδή περισσότερο από το επταπλάσιο της επιφάνειας της ξηράς (0,3 εκ. Km^2), αν εφαρμοστεί η αρχή της μέσης γραμμής στην περιοχή της Θάλασσας της Νότιας Κίνας, στα δυτικά των Φιλιππίνων.[15] Όμως μεγάλο μέρος αυτής της έκτασης διεκδικείται από την Κίνα Επίκεντρο των διεκδικήσεων είναι μια σειρά από εκατοντάδες υφάλους, αβαθή και ακατοίκητες νησίδες. Η Κίνα, με μόνο επιχείρημα τα «ιστορικά δικαιώματα», έχει

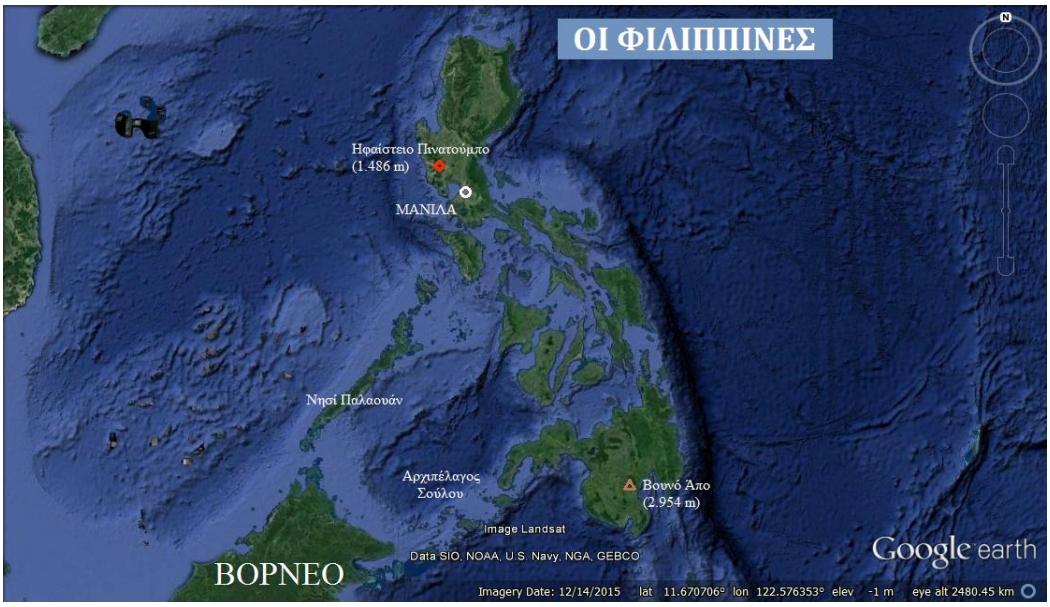
[14] Philippine Overseas Employment Administration (POEA), *Overseas employment statistics 2010-2014*, www.poea.gov.ph/ofwstat/compendium/2014.pdf (Πρόσβαση 16/5/2016)

[15] Ιστότοπος «*Sea Around Us»*, www.seaaroundus.org/data/#/eez (Πρόσβαση 17/7/2016)

καταλάβει ορισμένες τέτοιες νησίδες, τις έχει επεκτείνει τεχνητά και ισχυρίζεται ότι αυτές έχουν AOZ.[16]

Το αρχιπέλαγος των νησιών της ΝΑ Ασίας παρεμβάλλεται μεταξύ των μεγάλων λιμανιών της Άπω Ανατολής (Κίνας, Ιαπωνίας, Ν. Κορέας, Ταϊβάν) από τη μια πλευρά, και αυτών της Μέσης Ανατολής και Ευρώπης από την άλλη. Οι μεγάλες θαλάσσιες γραμμές περνούν αναγκαστικά από συγκεκριμένα στενά, ορισμένα εκ των οποίων ανήκουν στο νησιωτικό σύμπλεγμα των Φιλιππίνων, καθώς και μέσα από τη Θάλασσα της Νότιας Κίνας με την πληθώρα των αμφισβητούμενων νησίδων.

Το υψηλότερο όρος της χώρας είναι το Άπο (2.954 m) στο νησί του Μιντανάο, ενώ στη Λουζόν βρίσκεται το ενεργό ηφαίστειο Πινατούμπο (1.486 m), το οποίο εξερράγη το 1991 προκαλώντας μια σειρά από αλυσιδωτά κλιματικά και γεωλογικά φαινόμενα. Οι σημαντικότερες πεδιάδες βρίσκονται στο νησί Λουζόν και στο νησί Μιντανάο, όπου κυριαρχούν οι καλλιέργειες ρυζιού αλλά και οι κατοίκηση. Όλο το νησί είναι κατακερματισμένο από πολλά ρήγματα, κατά μήκος των οποίων υπάρχουν και πολλά μικρά ηφαίστεια, άλλα ανενεργά και άλλα ενεργά.

Χάρτης 2. Δορυφορική εικόνα των Φιλιππίνων. Ιδία επεξεργασία. Πηγή: google earth

Κατά μήκος των ανατολικών ακτών υπάρχει η υποθαλάσσια τάφρος των Μαριάννων (Marianna Trench), με το βαθύτερο σημείο της θάλασσας παγκοσμίως (11.022 m) ανατολικά του νησιού Μιντανάο. Η τάφρος έχει γενική κατεύθυνση Β-Ν και προεκτείνεται βόρεια μέχρι τα Ιαπωνικά νησιά.

Το κλίμα των νησιών χαρακτηρίζεται ως τροπικό ωκεάνιο, με εξαίρεση κάποιες περιοχές με μεγάλο υψόμετρο. Τα κύρια χαρακτηριστικά είναι η υψηλή θερμοκρασία και υγρασία και η υψηλή βροχόπτωση. Η ετήσια θερμοκρασία κυμαίνεται μεταξύ 25,5^{o}C και 28,3^{o}C, χωρίς σημαντικές διαφορές σε σχέση με το γεωγραφικό πλάτος. Η σχετική υγρασία είναι υψηλή και κυμαίνεται μεταξύ 71-85%. Μπορούν να διακριθούν

[16] Reuters, Jul 11, 2016, Factbox: Why the Philippines' South China Sea legal case matters www.reuters.com/article/us-southchinasea-ruling-factbox-idUSKCN0ZR283 (Πρόσβαση 17/7/2016)

δύο εποχές: η εποχή των βροχών, μεταξύ Ιουνίου και Νοεμβρίου, και η ξηρά εποχή τους υπόλοιπους μήνες. Η ξηρά εποχή υποδιαιρείται στην δροσερή ξηρά εποχή, από Δεκέμβριο έως Φεβρουάριο, και στην ζεστή ξηρά εποχή, από Μάρτιο έως Μάιο. Κατά την υγρά περίοδο τα νησιά δέχονται υγρούς ανέμους με μεγάλες βροχοπτώσεις (4.000 mm). Ο συνδυασμός υψηλών θερμοκρασιών και υψηλής σχετικής υγρασίας δημιουργεί ισχυρό αίσθημα δυσφορίας, κυρίως στα πεδινά και ιδίως μεταξύ Μαρτίου και Μαΐου. Αντίθετα, στα ορεινά το κλίμα είναι δροσερό και ευχάριστο, γι' αυτό και οι περιοχές αυτές προτιμώνται από τα υψηλά εισοδήματα (εντόπιους και αλλοδαπούς) για μόνιμη ή εξοχική κατοίκηση. Η πιο φημισμένη ορεινή πόλη είναι το Baguio (1.500 m), η «θερινή πρωτεύουσα» των Φιλιππίνων.

Η υψηλή βροχόπτωση και θερμοκρασία ευνοούν την ανάπτυξη τροπικών δασών. Αυτά κάποτε κάλυπταν το μεγαλύτερο μέρος της χώρας, αλλά σήμερα η αποψίλωση έχει καταστρέψει το μεγαλύτερο μέρος τους και τα δάση καλύπτουν λιγότερο από το 10% του εδάφους.

1.2.1 Τυφώνας ως καταλύτης διεθνικών ροών

Στις Φιλιππίνες είναι συχνές οι φυσικές καταστροφές από τυφώνες, κατολισθήσεις, σεισμούς και ηφαίστεια. Πρόκειται για φαινόμενα με μεγάλη κοινωνική και οικονομική σημασία. Συχνά οι καταστροφές είναι μεγάλες λόγω του υπερπληθυσμού, των κακών κατασκευών και της έλλειψης μέσων προστασίας.

Ειδικότερα οι τυφώνες είναι ένα συνηθισμένο καταστροφικό κλιματικό φαινόμενο. Αυτοί γενικά κινούνται από την περιοχή του Ειρηνικού και από το γεωγραφικό πλάτος του Μινταναό με κατεύθυνση ΒΔ. Περί τους 20 τυφώνες ετησίως πλήττουν κυρίως τα κεντρικά και βόρεια της χώρας, προκαλώντας μεγάλες καταστροφές σε κατοικίες, υποδομές και καλλιέργειες.[17] Οι παραδοσιακές κατοικίες από ξύλο και μπαμπού καταστρέφονται σχετικά εύκολα, και σύμφωνα με πληροφορίες ατόμων που μεγάλωσαν μέσα σε τέτοιες, χρειάζονται επισκευή ή ανακατασκευή σχεδόν κάθε χρόνο. Το κύριο μέλημα ενός επαρχιώτη μετανάστη πρώτης γενεάς είναι να χτίσει σταδιακά ένα σπίτι από στέρεα υλικά για να στεγάσει την οικογένειά του. Είναι μια διαδικασία που απαιτεί τη αποστολή εμβασμάτων επί χρόνια. Το κόστος μπορεί να είναι της τάξης των 10.000 ευρώ το οποίο για τον μέσο μετανάστη σημαίνει οικονομίες μερικών ετών.

Εκτός από τους τυφώνες, άλλες αιτίες μεγάλων ζημιών είναι οι κατολισθήσεις (συνήθως λόγω της αποψίλωσης των δασών), σεισμοί και μεγάλες εκρήξεις ηφαιστείων.

Καταστροφές πόλεων και χωριών κινητοποιούν τη Φιλιππινέζικη διασπορά για την παροχή βοήθειας. Κάποιοι μετανάστες επιστρέφουν στα χωριά τους, ενώ άλλοι στέλνουν σημαντικά ποσά που συχνά τα δανείζονται. Κοινότητες μεταναστών, με επίκεντρο Εκκλησίες και συλλόγους, κάνουν εράνους.[18] Μικρότερης έκτασης ζημίες

[17] Philippine Atmospheric, Geophysical and Astronomical Services Administration. www.pagasa.dost.gov.ph/ (Πρόσβαση 18/5/2016)

[18] Ως μια case study βλ. Peter Loebach, Space and a Damaged Place: Philippine Migrant Transnational Engagement Following the Guinsaugon Landslide Disaster, *Population, Space and Place*, vol. 22, No 6, 2016 , σ. 526–538. Περίληψη στο onlinelibrary.wiley.com/ (Πρόσβαση 23/5/2016)

από καιρικά φαινόμενα που δεν γίνονται ευρέως γνωστά ταλαιπωρούν σταθερά ορισμένες κατηγορίες πληθυσμού, όπως αυτές των γεωργών, και είναι το αίτιο συνεχούς ροής βοήθειας από τους μετανάστες προς τα χωριά τους. Συχνά ο μετανάστης λαβαίνει τη δυσάρεστη είδηση ότι η σοδειά καταστράφηκε και οι δικοί του δεν έχουν τα προς το ζην. Οι συχνές φυσικές καταστροφές είναι επίσης ένας push factor για την αποδημία μεταναστών προς ασφαλείς χώρες.

1.3 Εθνο-γλωσσο-γεωγραφική διαίρεση του πληθυσμού

Είναι γενικά παραδεκτό ότι ο πληθυσμός των Φιλιππίνων διαχωρίζεται σε ομάδες βάσει κριτηρίων όπως η μητρική γλώσσα, ο φαινότυπος (φυλή), η θρησκεία, τα ήθη και έθιμα, την ιστορική εμπειρία και άλλα συναφή. Αυτές οι ομάδες έχουν έντονη τοπική συνείδηση η οποία συχνά υπερισχύει της εθνικής «Φιλιππινέζικης» συνείδησης. Επίσης, αυτές οι διαιρέσεις (divides) σε αρκετές περιπτώσεις έχουν μια ικανοποιητική αντιστοιχία με τη γεωγραφική διαίρεση της χώρας, κυρίως την οριζόντια διαίρεση σε ομάδες νησιών, ή τον άξονα βορρά-νότος ή ακόμα και το υψόμετρο, όπως θα αναφέρουμε κατωτέρω. Χάριν απλότητας εδώ θα αναφέρουμε αυτές τις ομάδες ως «εθνότητες» ή «εθνοτικές ομάδες».

Από τους πρώτους Ισπανούς χρονικογράφους του 16ου αιώνα μέχρι και τον 20ο αιώνα οι εθνολογικές παρατηρήσεις και η κατηγοριοποίηση του πληθυσμού γινόταν από δυτικούς συγγραφείς με δυτικά κριτήρια, π.χ. άλλοτε ανθρωπολογικά (Negritos και Μαλαίοι), άλλοτε θρησκευτικά (χριστιανοί και «παγανιστές») και άλλοτε γλωσσικά ή άλλα (Τάγκαλς, «άγριες φυλές», μόνιμοι καλλιεργητές, μετακινούμενοι καλλιεργητές κλπ). Από αυτές τις παρατηρήσεις προήλθαν και οι θεωρίες για τον εποικισμό των νησιών «κατά κύματα μετανάστευσης» από την Ασία. Σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες, σε κάθε μεταναστευτικό κύμα οι «ανώτερες» φυλές απωθούσαν τις «κατώτερες» στα ενδότερα και τα ορεινά των νησιών.

Από το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα οι εθνολογικές μελέτες γίνονται περισσότερο λεπτομερείς και ανακαλύπτουν μια πιο σύνθετη εικόνα των εθνοτήτων. Οι απλοϊκές διαιρέσεις και οι αντιλήψεις για κύματα μετανάστευσης τίθενται σε αμφισβήτηση. Αυξάνονται επίσης οι μελέτες που εξετάζουν τις κοινωνικές μεταβολές που υφίστανται οι διάφορες ομάδες καθώς αλληλεπιδρούν μέσω του εμπορίου και της μετανάστευσης, ή λόγω οικολογικών μεταβολών, λόγω της κεντρικά σχεδιασμένης παιδείας κλπ. Ταυτόχρονα αναπτύσσεται το ρεύμα της «ιθαγενοποίησης» (indigenization) σε επιστήμες όπως η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, η ψυχολογία κ.ά., κατά το οποίο εντόπιοι μελετητές προσπαθούν να απομακρυνθούν από τη δυτική/αποικιοκρατική θεώρηση και να προσεγγίσουν τα αντικείμενά τους με τους όρους του αυτόχθονος πολιτισμού – κάτι που συμβαίνει και σε άλλες χώρες τις Ασίας.[19]

Όσον αφορά τη σημαντική για τη δυτική ανάλυση έννοια της «εθνικής ταυτότητας», φαίνεται ότι παλαιοί και νεώτεροι συγγραφείς συμφωνούν ότι δεν υπάρχει ισχυρό

[19] Guerrero Sylvia, *"Filipino Notions of Responsibility:The Shared Identity of the Self and the Other"* στο Sizoo Edith, *Responsibility and Cultures of the World: Dialogue Around a Collective Challenge*, Peter Lang, 2010, σελ 167-175.

αίσθημα τέτοιας ταυτότητας που να συνενώνει όλο τον πληθυσμό των Φιλιππίνων. Ήδη από το 1901 ο αμερικανός στρατιωτικός ιερέας Charles Pierce, έχοντας ζήσει πάνω από δυόμιση έτη στη χώρα, παρατηρεί ότι ο όρος «Φιλιππινέζος» δεν δηλώνει κάποια φυλή ή εθνότητα ("race or nationality"), αλλά απλά αυτόν που κατοικεί στις Φιλιππίνες. Στην εποχή του βλέπει τον πληθυσμό των Φιλιππίνων σαν μια ποικιλία εθνοτήτων και επιμειξιών. Με κάποια ευστοχία προφητεύει ότι «*αυτό μπορεί να αλλάξει στις επόμενες δεκαετίες*».[20] Έναν αιώνα αργότερα, και ενώ έχει μεσολαβήσει η ίδρυση ενός κεντρικού κράτους δυτικού τύπου και η ανακήρυξη μια εθνικής γλώσσας (Ταγκάλογκ), διαπιστώνεται ότι αυτή η γλώσσα αντιμετωπίστηκε μάλλον με αδιαφορία από μεγάλο μέρος του πληθυσμού και δεν συνέβαλε στη δημιουργία μιας ισχυρής εθνικής ταυτότητας. Ωστόσο, δεν οδήγησε και σε πολέμους και διαιρέσεις όπως έγινε σε ανάλογη περίπτωση στην Ινδική υπο-ήπειρο (Ινδία, Πακιστάν, Μπάγκλα-ντες). Σήμερα διαπιστώνεται ότι μεγαλύτερη σημασία για την καθημερινή ζωή των κατοίκων των Φιλιππίνων έχει η τοπική υπο-εθνική ταυτότητα και όχι η εθνική.

Θεωρούμε ότι οι διαιρέσεις που έχουν μεγαλύτερη πρακτική σημασία από εθνογεωγραφική άποψη αλλά και από την άποψη της μετανάστευσης είναι αυτές σε γλώσσες, θρησκείες και φυλές (φαινότυπο), τις οποίες και περιγράφουμε κατωτέρω σε συντομία.

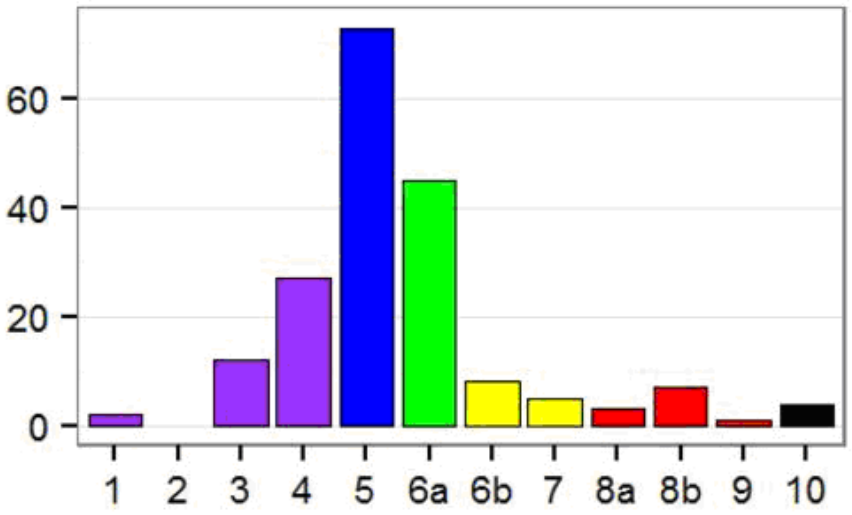
1.3.1 Γλώσσες

Στις Φιλιππίνες ομιλείται ένας πολύ μεγάλος αριθμός γλωσσών. Στη βιβλιογραφία αναφέρονται πάνω από 100, ίσως και κοντά στις 200 διαφορετικές γλώσσες. Ο ειδικός ιστοχώρος Ethnologue (www.ethnologue.com) αναφέρει ότι ομιλούνται 163 διαφορετικές γλώσσες και άλλες πηγές αναφέρουν διάφορους αριθμούς (π.χ. εκατόν εννέα γλώσσες[21]). Οι ίδιοι οι Φιλιππινέζοι συχνά αναφέρονται στις ιδιαίτερες γλώσσες τους ως «διαλέκτους», ωστόσο είναι σαφές ότι αυτές πληρούν τα κριτήρια των γλωσσών, καθώς έχουν χαμηλή αμοιβαία κατανόηση.

Στο κατωτέρω ιστόγραμμα φαίνεται η κατανομή των γλωσσών σε κατηγορίες που αντανακλούν τη σταθερότητά τους («ανάπτυξη») και τον κίνδυνο εξαφάνισής τους, όπου υπάρχει τέτοιος.

[20] Charles C. Pierce, *The Races of the Philippines-The Tagals, The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 18, America's Race Problems. 5th Annual Meeting of the American Academy of Political and Social Science, 1901, σελ. 21-39. Διαθέσιμο στο www.jstor.org/ (Πρόσβαση 16/5/2016)

[21] Michael Morrissey et al., Culture as a Determinant of Aboriginal Health, στο Ian Anderson, et al. (eds), *Beyond Bandaids. Exploring the Underlying Social Determinants of Aboriginal Health*, Αδελαΐδα, Αυστραλία, 2004, σελ. 246.
Διαθέσιμο στο www.lowitja.org.au/sites/default/files/docs/Beyond-Bandaids-CH15.pdf (Πρόσβαση 16/5/2016)

Διάγραμμα 1. Προφίλ της κατάστασης των γλωσσών των Φιλιππίνων. Πηγή: www.ethnologue.com

Ο οριζόντιος άξονας δείχνει το εκτιμώμενο επίπεδο ανάπτυξης ή κινδύνου εξαφάνισης της γλώσσας, όπως μετράται με την κλίμακα EGIDS. Το ύψος κάθε ράβδου δείχνει τον αριθμό των γλωσσών που εκτιμάται ότι βρίσκονται στο συγκεκριμένο επίπεδο. Τα χρώματα των ράβδων αντιστοιχούν στα επίπεδα EGIDS ως εξής:

Μωβ	*Θεσμική (EGIDS 0-4)* – Η γλώσσα έχει αναπτυχθεί σε σημείο ώστε να χρησιμοποιείται και να διατηρείται από θεσμούς πέρα από το σπίτι και την κοινότητα.
Μπλε	*Αναπτυσσόμενη (EGIDS 5)* – Η γλώσσα είναι σε έντονη χρήση, γράφεται σε τυποποιημένη μορφή και χρησιμοποιείται από κάποιους αν και δεν είναι ακόμη ευρέως διαδεδομένη ή βιώσιμη.
Πράσινο	*Έντονη (EGIDS 6α)* – Η γλώσσα δεν είναι τυποποιημένη (unstandardized) και βρίσκεται σε έντονη χρήση μεταξύ όλων των γενεών.
Κίτρινο	*Προβληματική (EGIDS 6β-7)* – Η μετάδοση από γενεά σε γενεά βρίσκεται στη διαδικασία της διάσπασης, αλλά η γενιά τεκνοποίησης μπορεί ακόμα να χρησιμοποιεί τη γλώσσα, ώστε είναι πιθανό ότι οι προσπάθειες αναζωογόνησης μπορούν να αποκαταστήσουν τη μετάδοση της γλώσσας στο σπίτι.
Κόκκινο	*Υπό εξαφάνιση (EGIDS 8α-9)* – Οι μόνοι άπταιστοι χρήστες (αν υπάρχουν) είναι μεγαλύτεροι από την ηλικία τεκνοποίησης, οπότε είναι πολύ αργά για να αποκαταστήσει τη φυσική μετάδοση από γενιά σε γενιά μέσα στο σπίτι. Θα χρειαζόταν ένα μηχανισμό έξω από το σπίτι για να αναπτυχθεί.
Μαύρο	*Εξαφανισμένη (EGIDS 10)* – Η γλώσσα έχει πέσει εντελώς εκτός χρήσης και κανείς δεν διατηρεί αίσθηση εθνικής ταυτότητας συνδεόμενη με τη γλώσσα.

Οι γλώσσες των Φιλιππίνων ανήκουν στην Αυστρονησιακή ομογλωσσία η οποία γεωγραφικά εξαπλώνεται σε μια τεράστια περιοχή από τη Μαδαγασκάρη και τις ακτές της Ινδοκίνας μέχρι τα νησιά του κεντρικού Ειρηνικού και τη Νέα Ζηλανδία. Ο πληθυσμός των κρατών όπου οι γλώσσες αυτές αναγνωρίζονται ως εθνικές ή επίσημες ξεπερνά τα 400 εκατομμύρια. Οι γλώσσες των Φιλιππίνων ειδικότερα ανήκουν στον κλάδο των Δυτικών Μαλαιο-Πολυνησιακών γλωσσών, μαζί με τις γλώσσες της Ινδονησίας και μεγάλου μέρους της Μαλαισίας. Μέσα σ' αυτή την ενότητα, αβέβαια είναι η ταξινόμηση ορισμένων γλωσσών των Φιλιππίνων που

θεωρούνται «κρεόλ», αφού το λεξιλόγιό τους είναι σε μεγάλο βαθμό ισπανικής προέλευσης.

1.3.2 Θρησκείες

Η θρησκεία είναι το πολιτισμικό στοιχείο που προκαλεί τον σαφέστερο διαχωρισμό του πληθυσμού των Φιλιππίνων, τουλάχιστον μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων. Αυτό αποδεικνύεται από τη νεώτερη ιστορία της χώρας, όπου η αντιπαράθεση των θρησκειών προκάλεσε σοβαρές εντάσεις, εκδηλώσεις βίας έως και μικρής κλίμακας τοπικό εμφύλιο.

Η συντριπτική πλειοψηφία ακολουθεί διάφορα χριστιανικά ή χριστιανικού τύπου δόγματα και εκκλησίες, με κυριότερο το Ρωμαιοκαθολικό δόγμα. Το ποσοστό αυτό αθροιστικά είναι της τάξης του 90%. Οι Φιλιππίνες είναι η μόνη χώρα της Άπω Ανατολής όπου επικρατεί η χριστιανική θρησκεία, προφανώς ως αποτέλεσμα της ισπανικής αποικιοκρατίας. Η δεύτερη σε πληθυσμό θρησκεία είναι η μουσουλμανική, της οποίας οι πιστοί συγκεντρώνονται κυρίως στη δυτική πλευρά της νήσου Μιντανάο και σε άλλα μικρότερα νησιά του νότου που γειτνιάζουν με τη Μαλαισία και την Ινδονησία. Το ποσοστό των μουσουλμάνων εκτιμάται σε 5% με βάση την απογραφή του 2000. Η οργάνωση των μουσουλμάνων «Εθνική Επιτροπή Μουσουλμάνων των Φιλιππίνων» (National Commission on Muslim Filipinos – NCMF), το 2012 ισχυρίζεται ότι οι μουσουλμάνοι αποτελούν το 11% του πληθυσμού.

Σύμφωνα με την απογραφή, το υπόλοιπο 5% του πληθυσμού ακολουθεί διάφορες ανιμιστικές ή άλλες θρησκείες. Μέσα στις άλλες, ένα πολύ μικρό ποσοστό αλλά με σημαντική συνεισφορά στη ζωή και τον πολιτισμό των Φιλιππίνων είναι οι θρησκείες της κινεζικής και ινδικής μειονότητας.[22]

Μια ένδειξη της διάδοσης των διαφόρων θρησκειών είναι οι θρησκευτικοί γάμοι που τελούνται. Στατιστικά στοιχεία του 2011 δείχνουν ότι το 57,6% των τελεσθέντων γάμων ήταν θρησκευτικοί και το 42,4% ήταν πολιτικοί. Η πρώτη κατηγορία συντίθεται από 36,2% των γάμων με ρωμαιοκαθολική τελετή, 19,4% σύμφωνα με μη προσδιοριζόμενες θρησκευτικές τελετές, 1,3 % με μουσουλμανική τελετή και το 0,7% των γάμων έγινε σύμφωνα με παγανιστικές τελετές (tribal).[23]

Στοιχεία θρησκευτικής ιστορίας

Πριν από τον ισπανικό αποικισμό, εκτός του Ισλάμ που έχει παρουσία από τον 14ο αιώνα, στο μεγαλύτερο μέρος των Φιλιππίνων επικρατούσαν διάφορες «παγανιστικές» θρησκείες, με κατά τόπους ινδουιστικές και άλλες επιρροές από την Ασία. Οι σωζόμενες περιγραφές μερικών προ-χριστιανικών θρησκειών και πίστεων δείχνουν ότι υπήρχαν δομές που είχαν κάποια αναλογία με αυτή του χριστιανισμού. Για παράδειγμα, οι Τάγκαλ (δηλ. οι ομιλούντες την ομώνυμη γλώσσα) πίστευαν σε έναν ανώτερο θεό ο οποίος προσεγγίζεται μέσω διαφόρων πνευμάτων καθώς και προγόνων που τιμώνται ως είδωλα. Αυτό το σύστημα είναι ανάλογο του χριστιανικού

[22] US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, International Religious Freedom Report for 2014. Στοιχεία από την απογραφή του 2000. www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm#wrapper (Πρόσβαση 16/6/2016)

[23] Marriages: Philippines 2012, Philppine Statistics Authority (PSA), Table 5. psa.gov.ph/content/marriages-philippines-2012 (Πρόσβαση 17/7/2016)

συστήματος του ενός Θεού που περιβάλλεται από αγίους και αγγέλους. Ανάλογο σύστημα υπήρχε και στην εθνότητα των Βισάγιας, όπου χαρακτηριστικά τα πνεύματα αποκαλούνταν «diwata», προφανώς από το ινδικό «devata» (πνεύμα, θεότητα).[24] Τα θρησκευτικά καθήκοντα των πιστών συχνά εκτελούνταν από ειδικούς τελετουργούς (άνδρες και γυναίκες) που λειτουργούσαν ως διάμεσοι (medium) και θεραπευτές. Στοιχεία των τοπικών θρησκειών που ήταν ξένα προς το κύριο ρεύμα του καθολικισμού ήταν η έκσταση και η καταληψία, δηλαδή η κυριαρχία ενός πνεύματος επί ενός φυσικού προσώπου στη διάρκεια μιας τελετουργίας. Τελετουργικά στοιχεία με κάποια αναλογία με τα χριστιανικά ήταν τα κοινά γεύματα, οι αφιερώσεις φαγητού και ποτού σε είδωλα, οι προσευχές και η παρουσία τελετουργιών.

Αυτές οι ομοιότητες διευκόλυναν την αποδοχή του Καθολικισμού από τους ιθαγενείς και δημιούργησαν μια ιδιότυπη λαϊκή θρησκεία στην οποία επιβιώνουν μέχρι σήμερα τα κατάλοιπα παγανιστικών αντιλήψεων. Ταυτόχρονα, μεταξύ των πρώτων Λατίνων ιεραποστόλων που έφτασαν στις Φιλιππίνες οι περισσότεροι δεν είχαν κάποια ιδιαίτερη μόρφωση και ήταν οι ίδιοι φορείς λαϊκών δοξασιών από τις πατρίδες τους (κυρίως την Ισπανία και το Μεξικό). Έτσι, καλλιεργήθηκε ένα είδος τοπικής εκδοχής του καθολικισμού που στη βιβλιογραφία αναφέρεται συχνά ως «λαϊκός καθολικισμός» (folk catholicism). Παρόμοια θρησκευτικά συστήματα αναπτύχθηκαν και σε άλλες πρώην αποικίες του τρίτου κόσμου (π.χ. Καραϊβική, Βραζιλία, Περού κλπ). Αυτές οι ιδιαιτερότητες γενικά γίνονται ανεκτές από την Καθολική Εκκλησία όταν δεν εκτρέπονται σημαντικά προς την «αίρεση».

Μερικές εκδηλώσεις αυτού του λαϊκού καθολικισμού των Φιλιππίνων γίνονται σήμερα παγκοσμίως γνωστές μέσω των ΜΜΕ ως «αξιοπερίεργα» ή «φολκλόρ», όπως η αναπαράσταση της Σταύρωσης τη Μεγάλη Εβδομάδα. Παρόμοια φαινόμενα είναι οι διάφορες φιέστες και λατρείες (cult) στο όνομα τοπικών αγίων.[25] Στοιχεία της λαϊκής λατρείας αποτελούν και οι αφηγήσεις για παρουσία της Παναγίας (Marian apparitions), θαυματουργή ανεύρεση εικόνων, θαύματα, θεραπείες ασθενών, προστασία κοινοτήτων κλπ, τα οποία είναι οικεία και στη λαϊκή εκδοχή του Καθολικού και Ορθόδοξου δόγματος.

Η μείζων καινοτομία που έφερε ο χριστιανισμός στις τοπικές κοινωνίες ήταν ο κώδικας ηθικής που βασίζεται στη θρησκεία. Αυτό δεν υπήρχε στις ανιμιστικές θρησκείες των Φιλιππίνων οι οποίες δεν περιλάμβαναν – τουλάχιστον όχι ως ουσιαστικό συστατικό τους – κάποιο σύστημα ηθικής. Ο χριστιανισμός έφερε τις καινοτόμες ιδέες της προπατορικής αμαρτίας, της σωτηρίας, της μετάνοιας και της εξομολόγησης.

Η Καθολική Εκκλησία των Φιλιππίνων μπήκε σε μια περίοδο παρακμής από τα τέλη του 18ου αιώνα, για διάφορους λόγους.

---

[24] Σήμερα, στο μεγάλο μέρος του χριστιανικού πληθυσμού η λέξη diwata είναι αντιληπτή ως δαίμονας, ξωτικό ή θηλυκή θεότητα του δάσουσελ. Άλλοι μεν έχουν την αντίληψη ότι πρόκειται για μύθο και άλλοι για κάτι υπερφυσικό αλλά υπαρκτό. Κατά τη δεύτερη άποψη, οι αφηγήσεις περί diwatas μπορεί να έχουν έντονα στοιχεία Μαριανικής εμφάνισησελ. Μάλιστα, σε μια από τις πιο δημοφιλείς λαϊκές ιστορίες η diwata έχει το όνομα «Μαρία του (όρους) Makiling»

[25] Charles Maddonald, *Folk Catholicism and pre-Spanish religions in the Philippines*, Philippine Studies, 2004, σελ. 52. Στο fr.scribd.com (Πρόσβαση 22/7/2016)

Κατά τον 20ο αιώνα, μετά την υπαγωγή των Φιλιππίνων στην Αμερικανική διοίκηση, σημειώθηκε μια σημαντική εξάπλωση των διαφόρων προτεσταντικών Εκκλησιών που έχουν έδρα στις ΗΠΑ, καθώς και θρησκειών που βασίζονται στη Βίβλο, όπως οι Μάρτυρες του Ιεχωβά. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει σε Εκκλησίες ή δόγματα παράγωγα της Βίβλου τα οποία έχουν καθαρά εντόπια προέλευση. Η κυριότερη περίπτωση είναι η «Εκκλησία του Χριστού» (Iglesia ni Cristo») η οποία ιδρύθηκε από τον Φιλιππινέζο Felix Manalo (1886-1963). Διαθέτει πολύ καλή οργάνωση και πόρους, και έχει επιρροή στην εσωτερική πολιτική. Το 2010 είχε πάνω από 2 εκατομμύρια πιστούς.[26] Περισσότερα γι' αυτή την Εκκλησία θα αναφερθούν στο κεφάλαιο περί μεταναστών στην Ελλάδα, καθώς έχει και εδώ οπαδούς και ναό.

Ανιμισμός (παγανισμός)

Ο όρος σημαίνει τις διάφορες τοπικές προχριστιανικές και προϊσλαμικές παραδόσεις και λατρείες, όπως περιγράφηκε ανωτέρω στα ιστορικά. Σήμερα ακολουθείται από ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού (της τάξης του 1%), από φυλές που ζουν απομονωμένες σε δυσπρόσιτα ορεινά μέρη, όπως οι Negritos και οι Ifugao.[27]

Ισλάμ

Η μουσουλμανική θρησκεία έφτασε στις Φιλιππίνες τον 13ο ή τον 14ο αιώνα, μέσω των εμπορικών επαφών με την Ινδονησία και τη Μαλαισία. Εξαπλώθηκε γρήγορα κυρίως στο δυτικό μέρος της νήσου Μιντανάο και σε νησιά του αρχιπελάγους Sulu, πάνω σε τοπικό πληθυσμό από τουλάχιστον μια δεκάδα εθνότητες/γλώσσες. Υπό τους κανόνες του Ισλάμ, που εκτός από θρησκεία είναι ένα σύστημα κοινωνικής οργάνωσης, δημιουργήθηκαν κρατίδια με κεντρική διοίκηση που αναφέρονται ως «σουλτανάτα». Αυτά είχαν μια κρατική υπόσταση μέχρι το 1936.

Οι μουσουλμάνοι αποκαλούνται «Moros» από τους Φιλιππινέζους, μια λέξη δάνειο από την ισπανική γλώσσα, όπου ιστορικά σημαίνει τους μουσουλμάνους της Βόρειας Αφρικής. Οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται και Bangsamoro (έθνος των Μόρο).

Οι Moros αντιστάθηκαν στην εγκαθίδρυση της ισπανικής κυριαρχίας στις Φιλιππίνες, γεγονός που οδήγησε σε μια σειρά πολέμων. Από την πλευρά των μουσουλμάνων αυτοί οι πόλεμοι παραλληλίζονται με τις σταυροφορίες στη Μέση Ανατολή. Η Ισπανία ποτέ δεν απέκτησε πλήρη και διαρκή κυριαρχία στις περιοχές των μουσουλμάνων του Μιντανάο και των κοντινών νησιών. Η πολεμική αντιπαράθεση μαζί τους, με χαρακτήρα τόσο θρησκευτικό όσο και εμπορικό-πολιτικό, διήρκεσε μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα και σ' αυτή κατά περιόδους εμπλέκονταν και άλλες δυνάμεις όπως η Ολλανδία, η Βρετανία και το σουλτανάτο του Μπρουνέι.[28]

Μετά το 1898, η Αμερικανική διοίκηση επιχείρησε να ενσωματώσει τους μουσουλμάνους σε ένα υπό κατασκευή Έθνος των Φιλιππίνων. Αυτό προκάλεσε αντιδράσεις και μερικές σποραδικές μάχες μεταξύ μουσουλμάνων και αμερικανικού

[26] Philippines in Figures 2014. National Statistics Offices, Republic of the Philippines, σελ. 27. Στο psa.gov.ph (Πρόσβαση 22/7/2016)

[27] Stephen Hislop, *"Anitism: A Survey of Religious Beliefs Native to the Philippines",* Asian Studies, 9, 1971, σελ. 144-156. www.asj.upd.edu.ph/ (Πρόσβαση 26/7/2016)

[28] Kevin John D. Laganao, *Spanish – Moro Wars*, συνοπτική παρουσίαση. Διαθέσιμο στο www.academia.edu/4580746/SPANISH_MORO_WARS (Πρόσβαση 18/7/2016)

στρατού.[29] Στην μετα-αποικιακή εποχή, κατά περιόδους γίνονταν εξεγέρσεις των μουσουλμάνων με αιτήματα για αυτονομία. Αξιοσημείωτη δράση είχαν οι ένοπλες οργανώσεις Moro National Liberation Front και Moro Islamic Liberation Front μέχρι και τη σύγχρονη εποχή. Μέσα από το μουσουλμανικό αυτονομιστικό-θρησκευτικό κίνημα προέκυψαν και οργανώσεις τρομοκρατικού τύπου, με πλέον αξιοσημείωτη την "Abu Sayyaf" η οποία ευθύνεται για πολλές απαγωγές, φόνους και βομβιστικές ενέργειες. Η πιο αιματηρή ενέργεια ήταν η βομβιστική επίθεση σε φέρυ-μπωτ το 2004, όπου σκοτώθηκαν 116 άτομα.

Από το 1976, επί κυβέρνησης Μάρκος, τέθηκαν οι βάσεις για ειρήνευση μεταξύ της κυβέρνησης και των Μόρος, χωρίς έκτοτε να λείψουν σποραδικές μάχες και εντάσεις. Μεγάλο μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού σήμερα κατοικεί στην «*Αυτόνομη Περιοχή του Μουσουλμανικού Μιντανάο*» (*Autonomous Region in Muslim Mindanao*) η οποία ιδρύθηκε το 1989 και περιλαμβάνει τμήμα του δυτικού Μιντανάο και μερικά μικρά νησιά μεταξύ Μιντανάο και Ινδονησίας. [30]

Ωστόσο, αντιπαράθεση μεταξύ των μουσουλμάνων και της κεντρικής διοίκησης των Φιλιππίνων συνεχίζεται. Οι θέσεις τουλάχιστον μέρους αυτής της κοινότητας εκφράζονται στην ιστοσελίδα του MNLF, η οποία έχει έντονο αυτονομιστικό και θρησκευτικό περιεχόμενο. Ιδιαίτερα σημειώνεται η επίκληση της ιστορίας της κοινότητας, και μάλιστα της αντίστασης κατά Ισπανών, Αμερικανών και Ιαπώνων, οι οποίοι συλλήβδην θεωρούνται μεταγενέστεροι κατακτητές και αποικιοκράτες.[31]

1.3.3 Φυλές

Από φυλετική/ανθρωπολογική άποψη, ο πλέον σημαντικός διαχωρισμός του πληθυσμού είναι ανάμεσα στη φυλή των «Νεγκρίτος» και στη φυλή των Μαλαιο-πολυνησίων. Η πρώτη αποτελεί σήμερα μια μικρή μειονότητα της τάξης των 30.000 ατόμων, που είναι οικονομικά, γεωγραφικά και πολιτισμικά περιθωριοποιημένη και διάσπαρτη. Η δεύτερη φυλή αποτελεί τη συντριπτική πλειοψηφία του αυτόχθονος πληθυσμού, της τάξης των 100 εκατομμυρίων. Λόγω των σχετικά πρόσφατων μετακινήσεων πληθυσμών υπάρχουν και άτομα που εθνικά/φυλετικά προέρχονται από την Κίνα, την Ιαπωνία, τη Νότια Ασία (Ινδική υπο-ήπειρο), και την Ευρώπη (κυρίως την Ισπανία), καθώς και επιμειξίες μεταξύ αυτών.

Λόγω της ιδιαιτερότητας που έχει αυτή η φυλή από άποψη ανθρωπογεωγραφίας, αναφέρουμε λίγες πληροφορίες για τη φυλή των Νεγκρίτος («Μικροί Νέγροι» στα Ισπανικά), παρ' ότι δεν έχει παρουσία στη Φιλιππινέζικη διασπορά. Πρόκειται για έναν τύπο ανθρώπου με νεγροειδή χαρακτηριστικά και χαμηλό ανάστημα, παρόμοιο με τους Πυγμαίους της Αφρικής. Θεωρείται ότι είναι οι πρώτοι άνθρωποι που κατοίκησαν τις Φιλιππίνες, μεταναστεύοντας από την Αφρική πριν 80-50 χιλιάδες χρόνια. Κατά μία άποψη κινήθηκαν κατά μήκος της Ν. Ασίας και έφτασαν στις Φιλιππίνες μέσω λωρίδων ξηράς που τη συνέδεαν με την Ασία κατά το πλειστόκαινο.

[29] Encyclopaedia Britannica, Άρθρο *«Moro Wars, Philippine history»,* www.britannica.com/event/Moro-Wars (Πρόσβαση 18/7/2016)

[30] Hannbal Bara, *The History of the Muslim in the Philippines*, National Commission for Culture and the Arts, Rep. of the Philippines, 2015. Διαθέσιμο στο ncca.gov.ph (Πρόσβαση 22/7/2016)

[31] Moro National Liberation Front, mnlfnet.com/index.htm (Πρόσβαση 29/7/2016)

Αντίστοιχες φυλές νεγροειδών ζουν μέχρι σήμερα και σε άλλες περιοχές της Νότιας και Νοτιοανατολικής Ασίας, όπως στη Σρι Λάνκα, τη Μαλαισία, την Ινδονησία, την Ινδοκίνα κ.ά. Ζούσαν μέχρι πρόσφατα ή και ζουν ακόμα ως νομάδες τροφοσυλλέκτες σε ορεινές και δασώδεις περιοχές των νησιών. Η αποψίλωση των δασών και η πληθυσμιακή και πολιτισμική πίεση του υπόλοιπου πληθυσμού ώθησε στα όρια της εξαφάνισης αυτές τις φυλές και τον πολιτισμό τους. Είναι γνωστοί στις Φιλιππίνες και τη βιβλιογραφία και ως Agta, Atta, Ayta, Aeta και συναφή ονόματα, όπως αυτοαποκαλούνται. Εξ όσων γνωρίζουμε, δεν φαίνεται ότι κάποια άτομα αυτής της φυλής, ούτε και μιγάδες εξ αυτών, έχουν μεταναστεύσει στην Ελλάδα. Σημειώνουμε ότι πολλοί Φιλιππινέζοι θεωρούν υποτιμητικό το να ανήκει κανείς στην φυλή των «Νεγκρίτος», για τους οποίους έχουν μια αρνητική εντύπωση. Η συντριπτική πλειοψηφία των Φιλιππινέζων ανήκει σε φυλή που χαρακτηρίζεται Μαλαιο-Πολυνησιακή.[32]

[32] Charles C. Pierce, *The Races of the Philippines-The Tagals, The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 18, America's Race Problems. Addresses at the 5th Annual Meeting of the American Academy of Political and Social Science, April 12-13, 1901 (Jul., 1901), σελ. 21-39. Διαθέσιμο στο www.jstor.org/stable/1009881?seq=1#page_scan_tab_contents (Πρόσβαση 29/7/2016)

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΦΙΛΙΠΠΙΝΩΝ

2.1 Πριν από το ταξίδι του Μαγγελάνου

Οι γραπτές αναφορές στις Φιλιππίνες πριν από τον 14ο αιώνα είναι σχετικά αραιές και ασαφείς. Βρίσκονται κυρίως σε κινεζικά κείμενα όπου περιγράφονται εμπορικές επαφές με τα νησιά των Φιλιππίνων. Εκεί η ταύτιση των κινεζικών τοπωνυμίων με τα σύγχρονα είναι αβέβαιη και το περιεχόμενο αυτών των αφηγήσεων είναι συχνά ανακριβές και μυθικό. Όμως, η συνολική εικόνα των περιγραφών σε συνδυασμό με τις γεωγραφικές αποστάσεις επιτρέπουν τη βεβαιότητα γύρω από τις επαφές της Κίνας με τις Φιλιππίνες στους μεσαίους χρόνους. Η απόσταση των βόρειων ακτών της Λουζόν από την Ταϊβάν είναι λιγότερο από 250 ναυτικά μίλια και από την ηπειρωτική Κίνα περί τα 420 ναυτικά μίλια. Θεωρείται βέβαιο, λοιπόν, ότι Κινέζοι και άλλοι έμποροι ταξίδευαν στο γεωγραφικό συνεχές των νησιών μεταξύ Φιλιππίνων, Ινδονησίας και Μαλαισίας για να αγοράσουν μαργαριτάρια, όστρακα, χρυσάφι, βαμβάκι, κερί μελισσών, εξωτικά πτηνά κλπ. Αλλά υπάρχουν ενδείξεις και για αντίστροφη μετακίνηση, δηλαδή από τις Φιλιππίνες προς την Φορμόζα και την Κίνα. Σαφέστερη αναφορά στις Φιλιππίνες γίνεται σε κινεζικά κείμενα αναφερόμενα στην επίσκεψη αντιπροσώπων αυτής της χώρας στον Κινέζο αυτοκράτορα το 1372. Περισσότερες αντιπροσωπείες διαφόρων φυλών των Φιλιππίνων προς τον Κινέζο αυτοκράτορα αναφέρονται στις αρχές του 15ου αιώνα. [33] [34]

Ως αρχή της νεώτερης ιστορίας των Φιλιππίνων μπορεί συμβατικά να θεωρηθεί ο 14ος αιώνας, οπότε αρχίζουν οι συστηματικές εμπορικές και θρησκευτικές επαφές με την Ινδονησία και η εξάπλωση του Ισλάμ στο Μιντανάο και άλλα νησιά του Νότου.

Στο περιθώριο της συμβατικής ιστορίας, μνημονεύουμε ως ενδιαφέρουσα από εθνική/πολιτισμική άποψη την αναζήτηση «αρχαίων ριζών» σε μια υποτιθέμενη αναφορά περί Φιλιππίνων στο έργο του Κλαύδιου Πτολεμαίου. Αυτός, στη γεωγραφική του «Υφήγηση», στο κεφάλαιο περί την *«Εκτός του Γάγγου Ινδικής»,* δηλαδή περίπου στην Ινδοκίνα και Άπω Ανατολή, αναφέρεται και μια συστάδα δέκα νήσων που ονομάζονται «Μανιόλαι», όπου κατοικούσαν ανθρωποφάγοι. Παλαιότεροι συγγραφείς – για διάφορους λόγους ο καθένας – υπέθεσαν ότι το «Μανιόλαι» σχετίζεται με τη Μανίλα και ότι ο Πτολεμαίος αναφέρεται στις Φιλιππίνες.[35] Μεταξύ άλλων αυτό υποστηρίχτηκε και από τον εθνικό ήρωα των Φιλιππίνων Jose Risal. Σήμερα αυτός ο ισχυρισμός διαδίδεται μέσω διαδικτύου σε εκλαϊκευμένα κείμενα που αφορούν τις Φιλιππίνες.[36] Είναι μια απόπειρα κατασκευής όσο το δυνατόν παλαιότερων ιστορικών ερεισμάτων, κάτι που συναντάται σε πολλά έθνη ή έθνη-κράτη.

---

[33] Berthold Laufer, *The relations of the Chinese to the Philippine Islands*, Smithsonian Miscellaneous Collections, Washington, 1908, τόμος 50, σελ. 248-256. archive.org/details/ahd7618.0000.001.umich.edu (Πρόσβαση 29/7/2016)

[34] Austin Graig, *A thousand years of Philippine history before the coming of the Spaniards*, Manila, 1914. archive.org/details/AThousandYearsOfPhilippineHistoryBeforeTheComingOfTheSpaniards (Πρόσβαση 29/7/2016)

[35] Για παράδειγμα, Pennant «*Outline of the Globe, στο Monthly Review»*, London, 1801, τόμος 34, σελ. 178. Διαθέσιμο στο books.google. (Πρόσβαση 6/7/2016)

[36] Για παράδειγμα, άρθρο *«History of Luzon»,* αγγλικήWikipedia (Πρόσβαση 10/7/2016)

2.2 Ισπανική αποικιοκρατία

Στο οπτικό πεδίο της Δύσης οι Φιλιππίνες εισέρχονται ουσιαστικά το 1521 όταν έφτασε στα νησιά η ισπανική αποστολή του Μαγγελάνου, η οποία έκανε και τον ιστορικό πρώτο περίπλου της Γης πλέοντας προς τα δυτικά. Ο Μαγγελάνος τους έδωσε την αρχική ονομασία «Νησιά του Αγίου Λαζάρου» επειδή έφτασε εκεί Σάββατο του Λαζάρου πριν από τη Μεγάλη Εβδομάδα (Μάρτιος 1521). Δημιούργησε φιλικές σχέσεις με τους ντόπιους ηγεμόνες και βάφτισε μερικούς από αυτούς χριστιανούς καθολικούς. Ο ίδιος ο Μαγγελάνος σκοτώθηκε από τους ιθαγενείς σε μια αποτυχημένη απόβαση και επίδειξη δύναμης που επιχείρησαν οι Ισπανοί. Σήμερα το περιστατικό αυτό κατέχει μια σημαντική θέση στην ιστορία των Φιλιππίνων και ο φύλαρχος που σκότωσε τον Μαγγελάνο (ονόματι Lapu-lapu) τιμάται σαν εθνικός ήρωας επειδή θεωρείται ο πρώτος που αντιστάθηκε στην ισπανική αποικιοκρατία.

Η πρώτη επαφή μεταξύ Ελλήνων και Φιλιππινέζων

Κυρίως λόγω της συμβολικής και επικοινωνιακής βαρύτητας που έχει κάθε «πρωτιά», καταγράφουμε εδώ την πρώτη στα ελληνικά συνοπτική αναφορά για την άφιξη Ελλήνων ναυτικών στις Φιλιππίνες το 1521 με την αποστολή του Μαγγελάνου. Ένα «δευτερεύον» ιστορικό δεδομένο, που όμως δυνητικά θα μπορούσε να έχει μια δημόσια χρήση στην Ελλάδα, στις Φιλιππίνες και στις μεταξύ τους σχέσεις.

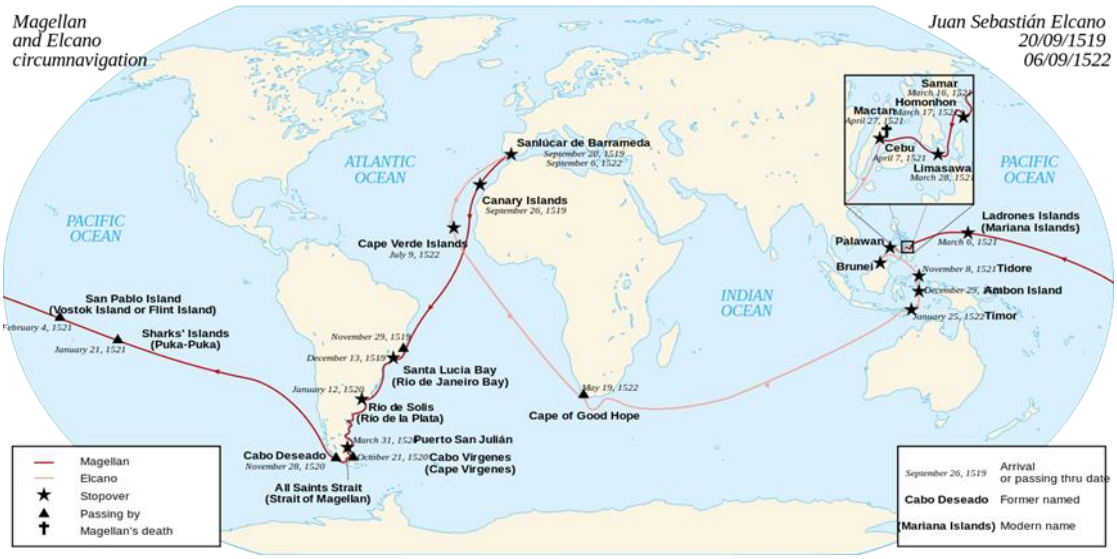
Από τα τέλη του 15ου αιώνα υπηρετούσε στο Ισπανικό ναυτικό και στο στρατό ξηράς ένας σημαντικός αριθμός Ελλήνων οι οποίοι έφευγαν από την Ελλάδα λόγω της τουρκικής κατάκτησης ή για την αναζήτηση εργασίας ως μισθοφόροι στη Δυτική Ευρώπη. Σε αρκετούς δινόταν το επώνυμο Griego (Έλληνας) από τους Ισπανούς, ή το τοπωνύμιο απ' όπου κατάγονταν, ενώ τα μικρά ονόματα αναφέρονταν εκλατινισμένα. Ενδεχομένως κάποιοι ήταν ήδη πρακτικά εκλατινισμένοι, επειδή στην αυστηρά καθολική Ισπανία οι ορθόδοξοι αντιμετωπίζονταν εχθρικά ως αιρετικοί. Στα πέντε πλοία του Μαγγελάνου που ξεκίνησαν το 1519 από την Ισπανία, υπήρχαν τουλάχιστον εννέα Έλληνες ναυτικοί [1]. Κάποιοι από αυτούς δεν συνέχισαν μέχρι τις Φιλιππίνες για διάφορους λόγους. Στα τρία πλοία που έφτασαν τελικά στις Φιλιππίνες το 1521 αναφέρεται ότι υπήρχαν τουλάχιστον επτά Έλληνες, καταγόμενοι από το Ναύπλιο, τη Νάξο ή Χίο (Axio), τη Ρόδο (Rodas), την Κέρκυρα (Gorfo) και άλλα μέρη. Από τα 270 περίπου άτομα που απέπλευσαν από την Ισπανία, μόνο 18 κατάφεραν να περιπλεύσουν την υδρόγειο με την ίδια αποστολή και να επιστρέψουν στην Ισπανία στις 8 Σεπτεμβρίου 1522. Οι υπόλοιποι είτε πέθαναν στη διάρκεια του ταξιδιού, είτε αποβιβάστηκαν σε ενδιάμεσους σταθμούς και ενδεχομένως κάποιοι επέστρεψαν αργότερα. Μεταξύ των 18 που επέστρεψαν υπό τον πλοίαρχο Elcano (Ελκάνιο) ήταν τέσσερις Έλληνες, οι πρώτοι που έκαναν το γύρο της Γης σε ένα ταξίδι. Ήταν οι υπαξιωματικοί (*contramaestres*) Francisco Albo (ή Calvo) [2] και Miguel de Rodas (από τη Ρόδο), ο Nicholas el Griego από τη «Νάπολη της Ρομανίας» (Ναύπλιο) και ο Miguel Sanchez (εξ-σπανισμένη μορφή του λατ. Sanctus) από τη Ρόδο. Άλλος ένας, ονόματι Felipe από τη Ρόδο, ανεψιός του Miguel de Rodas, επέστρεψε στην Ισπανία αργότερα αφού πρώτα κρατήθηκε στο Cabo Verde από τους Πορτογάλους. Τουλάχιστον δύο ακόμα Έλληνες, οι Mattheo de Gorfo και Juan Griego έφτασαν μέχρι τις Φιλιππίνες αλλά μετά αποβιβάστηκαν στο Βόρνεο. Ο F. Albo έγραψε χρονικό του ταξιδιού το οποίο σώζεται στα Ισπανικά Αρχεία.

Έλληνες μπάρκαραν και σε επόμενη αποστολή για τις Φιλιππίνες, υπό τον Βενετό καπετάνιο Caboto το 1526 και ίσως περισσότεροι στην αποστολή υπό τον Legazpi, που έφτασε στις Φιλιππίνες το 1565 με 500 στρατιώτες. Στην τελευταία αναφέρεται και πάλι κάποιος Juan Griego στον οποίο δόθηκε ως αμοιβή κάποιας μορφής «φέουδο» (encomienda) στο Mindanao. Μέσα στα καθήκοντα του έχοντος την encomienda περιλαμβανόταν και η διδασκαλία του χριστιανισμού στους ιθαγενείς. Κάποιοι Έλληνες

πρέπει να ήλθαν αργότερα και από τις ισπανικές αποικίες της Αμερικής, όπως ο Alejandro Mauro Chefalu (Μαυροκέφαλος;) από τη Ζάκυνθο, που ήλθε στις Φιλιππίνες από τη Φλόριδα ως στρατιωτικός και επέστρεψε στη Ζάκυνθο το 1594 [3][4].
Σήμερα εξακολουθεί να χρησιμοποιείται το επώνυμο Griego στις Φιλιππίνες, πιθανώς οφειλόμενο και σε Griegos που ήρθαν μεταγενέστερα από τη Λατινική Αμερική.

[1] *Juan Gil, Griegos en aguas del Pacifico, Erytheia 29 (2008) σελ. 52.*
[2] *Martin Fernandez de Navarrete, Coleccisn de las viajes y descubrimentos que hicieron por mar los espapoles ... Μαδρίτη, 1837, τομ. 4, σελ. 12, σημ. 2. Διαθέσιμο books.google (Πρόσβαση 19/8/2016)*
[3] *Juan Gil, Griegos en Espana, περιοδικό HABIS, έκδοση Πανεπιστημίου της Sevilla, 21 (1990), σ. 171*
[4] *Juan Gil, Griegos en la expedicion de Magallanes-Elcano (Addendum a Erytheia 18 [1997] 111-132). Erytheia, 19, 1998, σελ. 75 κ.ε.*

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1543, ο Ισπανός εξερευνητής Ruy López de Villalobos ονόμασε τα νησιά «Φιλιππίνες» προς τιμήν του Ισπανού βασιλιά Φιλίππου Β΄ και εδραίωσε τη Μανίλα ως ένα από τα μεγάλα πολιτιστικά και εμπορικά κέντρα στην περιοχή της ΝΑ Ασίας.

Χάρτης 3. Το ταξίδι των Μαγγελάνου - Elcano, 1519-1522. Πηγή: Wikimedia Commons – Wikipedia.

Οι Ισπανοί κατακτητές («κονκισταδόροι») δεν είχαν σκοπό την ένωση των φυλών των Φιλιππίνων σε ένα ενιαίο κράτος και έτσι εφήρμοσαν την πολιτική του διαίρει και βασίλευε. Ωστόσο, άθελα τους συνεισέφεραν στην συγκρότηση μιας εθνικής συνείδησης και πολιτισμικής ταυτότητας μέσω: α) του ονόματος «Φιλιππίνες» που έδωσαν στη χώρα, ενοποιώντας έτσι γεωγραφικά τα διαφορετικά πόλεις-κράτη, β) ενός κυβερνητικού σχήματος κάτω από έναν Ισπανό μονάρχη, γ) ενός κοινού συστήματος νόμων, δ) μίας κοινής θρησκείας (Χριστιανισμός), ε) μίας κοινής επίσημης γλώσσας (ισπανικά) και στ) μίας κοινής πολιτισμικής κληρονομιάς (ισπανικός πολιτισμός). Σημειώνεται εδώ πως το μουσουλμανικό Μιντανάο ποτέ δεν ελέγχθηκε πλήρως από τους Ισπανούς και ποτέ δεν υπήρξε προσπάθεια ενσωμάτωσης στην υπόλοιπη χώρα.

Πριν το 1834 οι Φιλιππίνες ήταν απομονωμένες από τα δρώμενα του υπόλοιπου κόσμου. Οποιεσδήποτε ξένες επιρροές, ιδέες και βιβλία τα οποία ήταν κατά των Ισπανών ή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, απαγορεύονταν αυστηρά. Το 1834 το ισπανικό καθεστώς χαλαρώνει και η Μανίλα και άλλα σημαντικά λιμάνια είναι ελεύθερα να συμμετάσχουν στο διεθνές εμπόριο της εποχής. Για πρώτη φορά, πλοία με ξένη σημαία ήταν ελεύθερα να εισέλθουν στις Φιλιππίνες, κουβαλώντας όχι μόνο εμπορεύματα αλλά και ξένους επισκέπτες, βιβλία και ιδέες. Από τότε σταδιακά αναπτύχθηκε μια μεσαία κοινωνική τάξη από γηγενείς και μιγάδες, που απασχολούνταν κυρίως στο χώρο του εμπορίου. Οι συνθήκες διαβίωσης βελτιώθηκαν και οι οικογένειες της μεσαίας αυτής τάξης είχαν πια την ικανότητα να μορφωθούν και να συμβάλουν στα κοινωνικοοικονομικά θέματα της χώρας τους.

Οι πολιτικές εξελίξεις στην Ευρώπη, το άνοιγμα της διώρυγας του Σουέζ, η ανάπτυξη των ναυτικών επικοινωνιών τον 19ο αιώνα έφερε πιό κοντά την Ευρώπη με την Ασία. Περισσότεροι Ισπανοί και άλλοι Δυτικοί ταξιδεύουν πλέον προς τις Φιλιππίνες φέρνοντας νέες ιδέες στο φιλιππινέζικο λαό.

2.3 Προσπάθειες για ανεξαρτησία

Κατά τον 19ο αιώνα η ισπανική κυριαρχία στην ΝΑ Ασία αρχίζει να παρακμάζει ενώ η κακοδιοίκηση και οι διώξεις ντόπιων ηγεμόνων και λογίων πυροδότησαν φόβους και δυσαρέσκειες. Αυτό με τη σειρά του προκάλεσε την ανάπτυξη κινημάτων ανεξαρτησίας κατά το δεύτερο μισό του 19ου αι. Επικεφαλής των κινημάτων ήταν άτομα της μεσαίας και υψηλής κοινωνικο-οικονομικής τάξης, με σπουδές σε ξένα πανεπιστήμια της ισπανικής αυτοκρατορίας, με έφεση στις τέχνες και τις επιστήμες, που ζούσαν κυρίως γύρω από την πρωτεύουσα. Το κύριο αίτημα ήταν η πολιτική μεταρρύθμιση και αρχικά το κίνημα ήταν περισσότερο πολιτικό και επικοινωνιακό και λιγότερο πολεμικό. Από τους πρωταγωνιστές του ήταν ο Φιλιππινέζος ιατρός Jose Rizal, που αργότερα εκτελέστηκε από τις Ισπανικές Αρχές και σήμερα είναι ο εθνικός ήρωας των Φιλιππίνων. Αυτός διακήρυτε:

> *«Είμαστε νέοι μιγάδες άνθρωποι με ισπανική καταγωγή, με κινεζική και μαλαισιανή ανατροφή, αλλά αποκαλούμε τους εαυτούς μας Φιλιππινέζους.»*[37]

Ανάμεσα στους μεταρρυθμιστές υπήρχαν μερικοί Ισπανοί που είτε είχαν γεννηθεί στις Φιλιππίνες ή ζούσαν εκεί το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους.

Το 1892 ο Andrés Bonifacio συστήνει τη μαχητική οργάνωση «Katipunan», με την ιδέα πως η ανεξαρτησία του λαού θα έρθει μόνο με πόλεμο κατά των αποικιοκρατών. Τελικά η επανάσταση ξέσπασε το 1896. Ο Bonifacio θέλοντας να εξασφαλίσει την επιτυχία της επανάστασης, ζήτησε την στρατιωτική βοήθεια της Ιαπωνίας, η οποία από τότε επιδίωκε να αναδειχθεί σε ασιατική μεγάλη δύναμη.

[37] Zaide Gregorio, *The Pageant of Philippine History: from the British Invasion to the Present Times*, vol. II, Philippine education company, Manila, the Philippines, 1979, σελ. 200.

Η επαναστατική δράση δεν είχε την κλίμακα και την ένταση ώστε να φέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα, ούτε εξαπλώθηκε σε όλο τον πληθυσμό των Φιλιππίνων.

2.4 Ένας νέος αποικιοκράτης

Οι επαναστατικές προσπάθειες κατά των Ισπανών συνεχίστηκαν μέχρι και το 1898, όταν μια νέα δύναμη, οι ΗΠΑ, εισήλθε στα δρώμενα της επανάστασης. Οι ΗΠΑ επεδίωκαν την προώθησή τους προς την Άπω Ανατολή και κυρίως την Κίνα η οποία είχε γίνει πεδίο ανταγωνισμού πολλών δυνάμεων. Μετά από μια περίοδο αντι-ισπανικού κλίματος στις ΗΠΑ, ξέσπασε ένας σύντομος Ισπανο-Αμερικανικός πόλεμος μετά τον οποίο η Ισπανία έχασε τις αποικίες της στην Κούβα, τη νήσο Γκουάμ και τις Φιλιππίνες οι οποίες πέρασαν υπό την αμερικανική διοίκηση. Στις αρχές Μαΐου του 1898 οι ΗΠΑ κατέλαβαν τη Μανίλα μετά από άνιση μάχη με τους Ισπανούς που ήταν απροετοίμαστοι και είχαν υποδεέστερο οπλισμό, δυνάμεις και επικοινωνίες. Οι Φιλιππινέζοι επαναστάτες υπό τον Aguinaldo (Αγκινάλντο) – που στο μεταξύ είχε σκοτώσει τον Bonifacio και είχε αναλάβει την αρχηγία των επαναστατών - βοήθησαν στην εξουδετέρωση των Ισπανικών δυνάμεων και στον έλεγχο της Μανίλας.

Ο George Dewey, ο αμερικανός ναύαρχος ο υπεύθυνος για την μάχη στη Μανίλα, γράφει στην αυτοβιογραφία του κάτι που αποδεικνύεται προφητικό και επίκαιρο και σήμερα:

> *«Η νίκη έφερε ένα νέο στοιχείο στην κυριότητα του Ειρηνικού και στο διεθνή ανταγωνισμό για εμπορικά προνόμια στην πυκνοκατοικημένη Ανατολή. Έως τώρα οι Ηνωμένες Πολιτείες θεωρούνταν μια δευτερεύουσα δύναμη, της οποίας η εξωτερική πολιτική ήταν ένας ασήμαντος παράγοντας. Με μια πρωινή μάχη, εξασφαλίσαμε μια βάση στην Άπω Ανατολή στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων, τη στιγμή που η διανομή της Κίνας μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων φαινόταν επικείμενη.* […] *οι Φιλιππίνες ήταν ακριβό βραβείο για οποιαδήποτε φιλόδοξη δύναμη. Εάν παρέμεναν ισπανικές, θα ήταν ακόμα κάτω από την κυριαρχία ενός έθνους που μετά βίας θα μπορούσε να παίξει σημαντικό ρόλο στις υποθέσεις της Κίνας.»*[38]

Το 1898 οι Φιλιππίνες αποκτούν την ανεξαρτησία τους από τους Ισπανούς, γενόμενη «*η πρώτη δημοκρατική χώρα της Ασίας*» ή «*η πρώτη χριστιανοδημοκρατική χώρα της Ανατολής*».[39] Ο στρατηγός Aguinaldo γίνεται ο πρώτος πρόεδρος και σχηματίζει την πρώτη κυβέρνηση της χώρας στην οποία συμμετείχαν και πολλοί φιλο-φιλιππινέζοι, Ισπανοί και μερικοί Αμερικανοί.[40]

---

[38] Dewey George, *Autobiography of George Dewey, Admiral of the Navy*, 1916. Επανέκδοση LondonQ Forgotten Books, 2013,σελ. 250-251. www.forgottenbooks.com/readbook_text/Autobiography_of_George_Dewey_Admiral_of_the_Navy (Πρόσβαση 5/5/2016)

[39] Zaide G., σελ. 285

[40] Tucker C. Spencer et al., *The encyclopedia of the Spanish-American and Philippine-American Wars*, Vol. I, California, 2009. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books (Πρόσβαση 5/5/2016)

Το 1899, με αφορμή την δολοφονία ενός Αμερικανού αξιωματικού από έναν ντόπιο, οι ΗΠΑ κηρύττουν πόλεμο κατά της χώρας και καταλαμβάνουν με ευκολία πολλές περιοχές. Η πρώτη «Δημοκρατία των Φιλιππίνων» κατέρρευσε με την ίδια ευκολία που δημιουργήθηκε. Η αμερικανική πολιτική, ωστόσο, παρέμεινε φιλειρηνική με διπλωματικές κινήσεις για την αποφυγή εντάσεων, ενώ πολλοί τομείς της οικονομίας αναπτύχθηκαν σημαντικά. Δόθηκε μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη της γεωργίας και του εμπορίου. Η χώρα εκβιομηχανίστηκε, βελτιώθηκαν οι μεταφορές και η επικοινωνία, ιδρύθηκαν νέες τράπεζες και κόπηκε νέο νόμισμα αντικαθιστώντας το ισπανικό. Προωθήθηκε η εκμάθηση της αγγλικής γλώσσας και η εκπαίδευση προσανατολίστηκε στην αμερικανική κουλτούρα. Ακόμη, εισήχθη για πρώτη φορά στη χώρα ο Προτεσταντισμός. Παρόλα αυτά, ο Καθολικισμός συνέχισε να είναι η κυρίαρχη πίστη των Φιλιππινέζων.

Τότε δημιουργούνται τα πρώτα εθνικιστικά κόμματα, τα οποία ουσιαστικά εκφράζουν την αναγέννηση του εθνικού φρονήματος και την αναζωπύρωση της επιθυμίας για ανεξαρτησία. Οι ΗΠΑ προχώρησαν σε μια σειρά μεταβολών και σταδιακή παραχώρηση αυτονομίας, με ενδιάμεσο στάδιο τη δημιουργία της «Κοινοπολιτείς των Φιλιππίνων». Με ορατό τον Ιαπωνικό επεκτατισμό στην Ασία, οι ΗΠΑ διατήρησαν ισχυρές στρατιωτικές βάσεις στις Φιλιππίνες οι οποίες έγιναν το επίκεντρο πολύνεκρων μαχών αργότερα.

2.5 Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και Ιαπωνική κατοχή

Το ενδιαφέρον των Ιαπώνων για τη χώρα εντοπίζεται πριν ακόμη από την ισπανική κυριαρχία τον 16ο αιώνα. Τη δεκαετία του 1880, επιφανείς Ιάπωνες εξέφρασαν τη σημαντικότητα της επέκτασης της ιαπωνικής κυριαρχίας προς τη Μαντζουρία, την Κορέα και τις Φιλιππίνες με πρόφαση την αναχαίτιση του δυτικού ιμπεριαλισμού. Μερικοί Φιλιππινέζοι επαναστάτες βρήκαν την Ιαπωνία ως τον ιδανικό ηγέτη για τη δημιουργία μιας Παν-ασιατικής (Pan-Asian) συστράτευσης εναντίον των Δυτικών αποικιοκρατών.

Η πορεία προς τον πόλεμο στον Ειρηνικό φαίνεται ότι αρχίζει από τα τέλη του 19ου και στον 20ου αιώνα όταν Ιαπωνία και ΗΠΑ κινήθηκαν ως νέες δυνάμεις προς την περιοχή. Η σύγκρουση με την Ιαπωνία εκδηλώθηκε με μια σειρά διπλωματικών και οικονομικών συγκρούσεων, όπου το τελευταίο βήμα πριν τον πόλεμο ήταν το εμπάργκο που επέβαλαν στις αρχές του 1941 οι ΗΠΑ και άλλες δυτικές δυνάμεις. Η Ιαπωνία οδηγείτο σε σταδιακή ασφυξία από την έλλειψη πετρελαίου, μετάλλων και άλλων πρώτων υλών. Έτσι έκρινε ότι ήταν αναγκαία η κατάκτηση των πηγών πετρελαίου της Ινδονησίας και των πηγών πρώτων υλών σε περιοχές της ΝΑ Ασίας. Όμως μεταξύ Ιαπωνίας και Ινδονησίας παρεμβάλλονταν οι στρατιωτικές βάσεις των ΗΠΑ στις Φιλιππίνες. Αυτές πάλι υποστηρίζονταν και εφοδιάζονταν από τη Χαβάη, το ενδιάμεσο σκαλοπάτι πριν από τις ηπειρωτικές ΗΠΑ. Όπως και στον Ισπανο-αμερικανικό πόλεμο, οι Φιλιππίνες γίνονται ο ενδιάμεσος στόχος πριν από τον αντικειμενικό.

Σύγχρονες αναλύσεις θεωρούν ότι αυτά τα προφανή πολιτικο-οικονομικά αίτια δεν ήταν τέτοιου μεγέθους ώστε να δικαιολογούν το ρίσκο ενός αιματηρού πολέμου και για τις δύο πλευρές, και θα μπορούσαν να είχαν διευθετηθεί ειρηνικά. Αντίθετα, διαπιστώνεται ότι ο πόλεμος είχε ένα υπόστρωμα από μη ορθολογικούς, «πολιτισμικούς» παράγοντες. Έννοιες όπως το εθνικό και ατομικό αίσθημα τιμής, η φυλετική υπερηφάνεια κλπ, καθώς και η αδυναμία κατανόησης αυτών στον αντίπαλο, έπαιξαν ρόλο στην πυροδότηση του πολέμου.[41]

Στις 8 Δεκ. 1941 η Ιαπωνία επιτέθηκε στις Φιλιππίνες μερικές ώρες μετά την επίθεση στο Pearl Harbor. Οι κύριοι στόχοι ήταν η πρωτεύουσα και οι στρατιωτικές βάσεις των ΗΠΑ. Η Ιαπωνία κατάφερε να ελέγξει τα πλέον στρατηγικά σημεία, ενώ μεγάλες εκτάσεις της υπαίθρου και μικρά νησιά έμειναν πρακτικά ελεύθερα ή υπό τον έλεγχο ανταρτικών δυνάμεων.

Οι νέοι κατακτητές επιχείρησαν αμέσως μια ιαπωνοποίηση της χώρας με προπαγανδιστικά μηνύματα αντιαμερικανικά και περί ασιατικής ενότητας.[42] [43] Η εκκλησία δεν ελέγχθηκε πλήρως, αφού οι Ιάπωνες πίστευαν πως οι διαφορετικές θρησκείες είναι ένα γνώριμο χαρακτηριστικό των ασιατικών φυλών, ενώ και στην ίδια την Ιαπωνία η θρησκευτικότητα δεν εκδηλώνεται με «δόγματα» όπως στις γνωστές μονοθεϊστικές θρησκείες.

Όμως η κακή διαχείριση, οι καταναγκαστικές εργασίες και λοιπές κακοποιήσεις του ντόπιου πληθυσμού ήταν παράγοντες για τους οποίους απέτυχε η ιαπωνική προπαγάνδα. Ο φιλιππινέζικος λαός έμεινε πιστός στη ιδέα της ανεξαρτησίας και της ελευθερίας και συνεργάστηκε με τους Αμερικανούς. Οργανώθηκαν πολλές ομάδες αντίστασης τις οποίες οι ΗΠΑ εφοδίαζαν χρησιμοποιώντας υποβρύχια.[44]

Κατά την αντεπίθεση των ΗΠΑ στον Ειρηνικό, μερικά νησιά των Φιλιππίνων έγιναν τα θέατρα αιματηρών μαχών εξ αιτίας της διάθεσης των Ιαπώνων να πολεμήσουν μέχρι θανάτου. Ομηρικές μάχες όπως αυτές στο Λέυτε, το Μιντόρο και τη Λουζόν στοίχισαν τη ζωή σε εκατοντάδες χιλιάδες στρατιώτες (κυρίως Ιάπωνες) και Φιλιππινέζους πολίτες.

Σήμερα, σε μια μυστηριώδη συνάντηση πολιτισμών, τιμώνται στις Φιλιππίνες οι νεκροί Ιάπωνες στρατιώτες υπό το βλέμμα ενός χριστιανο-βουδιστικού αγάλματος στο οποίο συγχωνεύονται μια βουδιστική θεότητα με την Παρθένο Μαρία («Maria Kan-non»). Η τελευταία, κατά το θρύλο των Ιαπώνων κρυπτοχριστιανών, γεννήθηκε στη Λουζόν των Φιλιππίνων.[45] Επίσης υπάρχει ένα μνημείο των πεσόντων καμικάζι

[41] Jeffrey Record, *Japan's Decision for War in 1941: Some Enduring Lessons*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, February 2009. www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/summary.cfm?q=905 (Πρόσβαση 19/3/2016)

[42] Zaide G., σελ. 498

[43] Harumi Befu, *Cultural Nationalism in East Asia: Representation and Identity*, Institute of East Asian Studies, University of California, Berkeley, California, 1993, σελ. 159-161. Διαθέσιμο στο www.jstor.org (Πρόσβαση 12/3/2016)

[44] Hardesty Brian, *Japanese Counterinsurgency in the Philippines: 1942-45*, Small Wars Journal, 2009, smallwarsjournal.com (Πρόσβαση 11/3/2016)

[45] Paul Kekai Manansala, *Maria Kannon and the Philippines,* 27-8-2009, sambali.blogspot.gr/2009/08/maria-kannon-and-philippines.html (Πρόσβαση 19/3/2016)

με τη φιλιππινέζικη και την προπολεμική ιαπωνική σημαία, μέσα στην αμερικανική βάση Clark.

Εικόνα 1. Το μνημείο των Καμικάζε, αεροπορική βάση Clark, Angeles City, Luzon. Πηγή: tripadvisor.com.sg

Πώς τελείωσε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος το 1974 (αντί παραγράφου περί των ασιατικών κωδίκων τιμής[46])

Μικρές ομάδες Ιαπώνων ή μεμονωμένοι στρατιώτες παρέμειναν στις Φιλιππίνες σε εμπόλεμη κατάσταση επί πολλά χρόνια μετά τη συνθηκολόγηση της Ιαπωνίας τον Αύγουστο του 1945. Ο τελευταίος που παραδόθηκε επίσημα ήταν υπολοχαγός Χιρόο Ονόντα, καταγόμενος από παλαιά οικογένεια σαμουράι. Μετά τη συνθηκολόγηση αυτός παρέμεινε στις Φιλιππίνες έχοντας υπό τις διαταγές τους αρχικά τρείς άνδρες. Ο τελευταίος συμπολεμιστής του σκοτώθηκε το 1972 σε ανταλλαγή πυρών με την τοπική αστυνομία. Έκτοτε κρυβόταν μόνος στο νησί Lubang (περίπου 130 χλμ ΝΔ της Μανίλα) ώσπου ανακαλύφθηκε τυχαία το 1974 από έναν Ιάπωνα χίππυ ταξιδευτή. Οι αρχές του πρότειναν να παραδοθεί αλλά αρνήθηκε γιατί «δεν είχε τέτοιες διαταγές». Τελικά βρέθηκε ο πρώην διοικητής του, ο οποίος του έδωσε το απολυτήριο. Ο Ονόντα ήταν και ο τελευταίος Ιάπωνας από τις δυνάμεις κατοχής των Φιλιππίνων που αποστρατεύτηκε επίσημα. Παρέδωσε στον πρόεδρο Μάρκος το ξίφος του, το λειτουργικό όπλο του με πυρομαχικά, και το μαχαίρι που του έδωσε η μητέρα του για να τελέσει *σεπ'πούκου* (γνωστό στη Δύση ως «χαρακίρι») σε περίπτωση που κινδύνευε να συλληφθεί. Η παράδοση μεταδόθηκε από την Ιαπωνική τηλεόραση. Αν και είχε σκοτώσει Φιλιππινέζους πολίτες, του δόθηκε χάρη από τον Μάρκος. Απεβίωσε το 2014. Τότε ο Α' Γραμματέας του Υπουργικού Συμβουλίου της Ιαπωνίας δήλωσε:

«*Βεβαιώθηκα ότι τελείωσε ο πόλεμος όταν ο κ. Ονόντα επέστρεψε στην Ιαπωνία*». [1]

[46] Barbara A. West, *Encyclopedia of the Peoples of Asia and Oceania*, λήμμα Phlippines/Cultural Identity, σελ. 222. Διαθέσιμο στο books.google.gr (Πρόσβαση 10/3/2016)

Εικόνα 2. Η παράδοση του Hiroo Onoda στον πρόεδρο των Φιλιππίνων το 1974. Πηγή: BBC "Japan WW2 soldier who refused to surrender Hiroo Onoda dies", 17 January 2014, www.bbc.com

[1] Wikipedia, άρθρο «Hiroo Onoda», σε αγγλική γλώσσα

2.6 Η Δημοκρατία των Φιλιππίνων

Στις 4 Ιουλίου 1946, αντιπρόσωποι των ΗΠΑ και της Δημοκρατίας των Φιλιππίνων υπέγραψαν μια μεταξύ τους Συνθήκη Γενικών Σχέσεων (Treaty of General Relations). Η συνθήκη πρόβλεπε την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Δημοκρατίας των Φιλιππίνων και την παραίτηση των αμερικανικών δυνάμεων από την κυριαρχία της χώρας. Στην πράξη η πολυπόθητη ανεξαρτησία περιοριζόταν από έναν εμπορικό νόμο, τον «Bell Trade Act» του 1946, του οποίου τους όρους δέχτηκαν οι Φιλιππίνες προκειμένου να λάβουν $800 εκατομμύρια ως βοήθεια για την ανοικοδόμηση της χώρας.[47] Οι ΗΠΑ διατήρησαν και ορισμένες στρατιωτικές βάσεις στη χώρα.

Στα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, όπου οι Φιλιππίνες συνεχίζοντας να έχουν στενές σχέσεις με τις ΗΠΑ και άλλες Δυτικές Δυνάμεις. Το 1965 ανήλθε στην εξουσία ο Ferdinand Marcos, πρώην αντάρτης και επιζών από τη μάχη του Bataan. Το Σεπτέμβριο του 1972, ο Marcos επέβαλε στρατιωτικό νόμο σε όλη τη χώρα. Εφήρμοσε αυστηρές πολιτικές με στόχο την ανάπτυξη, μία από τις οποίες ήταν και η προώθηση της μετανάστευσης, και ειδικά της γυναικείας. Το 1975 μετανάστευσαν 64.929 άτομα, δηλαδή περίπου το 15% του πληθυσμού.[48] [49] Το 1981 ο Marcos έπαυσε το στρατιωτικό νόμο και μετά από μια σειρά γεγονότων το 1986 κήρυξε εκλογές, τις οποίες κέρδισε η Corazon Aquino. Ακολούθησαν άλλοι τέσσερις Πρόεδροι, ανάμεσά τους και ο γιος της Benigno Aquino III (2010-2016). Στις 9 Μαΐου 2016, ο Rodrigo Duterte, πρώην δήμαρχος του μουσουλμανικού Mindanao για 22 συνεχόμενα χρόνια,

[47] Dolan Ronald E., *Philippines: A Country Study*, κεφ. Economic Relations with the United States, Washington: GPO for the Library of Congress, 1991. countrystudies.us/philippines/ (Πρόσβαση 14/5/2016)

[48] Demography, Philippine Yearbook, PSA, 2013.

[49] Labor, Philippine Yearbook, PSA, 2013.

κέρδισε τις εκλογές με ποσοστό ψήφων 38%.[50] Είναι ο πρώτος Πρόεδρος της χώρας ο οποίος προέρχεται από το χώρο της αριστεράς και είναι κάτοικος του Mindanao.

[50] Heydarian, Richard Javad, *Philippines post-election analysis: How Duterte shot to the top*, Asia Times Online, 13 May 2016. atimes.com/2016/05/philippines-post-election-analysis-how-duterte-shot-to-the-top/ (Πρόσβαση 22/5/2016)

3. ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

Η μετανάστευση είναι στενά συνδεδεμένη με τις σύγχρονες Φιλιππίνες και έχει καθοριστική επίδραση στην κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική ζωή της χώρας. Τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και με αναγωγή στον πληθυσμό ή το οικονομικό μέγεθος, οι Φιλιππίνες είναι μέσα στις πρώτες χώρες παγκοσμίως στην εξαγωγή μεταναστών. Το ίδιο ισχύει και για την απασχόληση Φιλιππινέζων στην παγκόσμια εμπορική ναυτιλία. Στην κουλτούρα των Φιλιππινέζων, μετανάστες και ναυτικοί κατατάσσονται μαζί στους "Overseas Filipino Workers" (OFW). Λόγω της ομοιότητας που έχει η εργασία των ναυτικών με τη μετανάστευση, αυτές οι δύο κατηγορίες συχνά εξετάζονται ταυτόχρονα στη βιβλιογραφία και τις στατιστικές. Κατωτέρω περιγράφονται μερικές από τις όψεις αυτής της διευρυμένης μετανάστευσης, ειδικά αυτές που είναι σημαντικότερες για τη δημιουργία διεθνικών κοινοτήτων.

3.1 Ιστορικές περίοδοι μετανάστευσης

Ο Φιλιππινέζος Joaquin Gonzalez (1998) διακρίνει στη φιλιππινέζικη μετανάστευση τρία κύματα: (α) Από το 1900 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1940, (β) από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 και (γ) από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 μέχρι και μετέπειτα.[51] Οι επίσης Φιλιππινέζοι Manalansan και Espiritu (2016) στο δικό τους βιβλίο κάνουν περίπου την ίδια περιοδολόγιση,, τονίζοντας ότι το 1965 ήταν ένα έτος ορόσημο για τη μετανάστευση των Φιλιππινέζων προς τις ΗΠΑ.[52] Το Κέντρο Προάσπισης Μεταναστών (Centre of Migrant Advocacy) προσθέτει άλλο ένα κύμα μετανάστευσης από το 15ο έως το 19ο αιώνα.[53]

1. ***Πρώτο κύμα (15ος – 19ος αιώνας)***

Η πρώτη καταγεγραμμένη φιλιππινέζικη μετανάστευση εμφανίστηκε το 1417, όταν ο σουλτάνος των νησιών Sulu (σημερινή νοτιοδυτική περιφέρεια της χώρας) θέλησε να βελτιώσει τις εμπορικές σχέσεις με τον Κινέζο αυτοκράτορα.[54] Αργότερα το 18ο αιώνα υπό ισπανική κυριαρχία, η Μανίλα διατηρούσε εμπορικές σχέσεις με το Ακαπούλκο, πράγμα το οποίο προώθησε τη μετανάστευση των Φιλιππινέζων ναυτικών στο Μεξικό. Στα τέλη του 19ου αιώνα, σπουδαστές, επαγγελματίες και εξόριστοι άρχισαν να μεταναστεύουν και στην Ευρώπη λόγω πολιτικών διαταραχών οι οποίες επικρατούσαν στη χώρα τους αλλά και λόγω βελτίωσης των μεταφορών και επικοινωνιών.

2. ***Δεύτερο κύμα (1900 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1940)***

Στη διάρκεια της Αμερικανικής διοίκησης, λόγω της στρατηγικής θέσης της χώρας, οι ΗΠΑ επιδίωξαν την ανάπτυξη και την αμερικανοποίηση της χώρας. Ένα από τα μέσα

[51] Gonzalez Joaquin L., *Philippine Labor Migration: Critical Dimensions of Public Policy*, Institute of Southeast Asian Studies, 1998, σελ. 25-33. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books (Πρόσβαση 1/5/2016)

[52] Manalansan Martin F., Espiritu Augusto, *Filipino Studies: Palimpsests of Nation and Diaspora*, NYU Press, 2016, σελ. 34-40. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books (Πρόσβαση 1/5/2016)

[53] History of Philippine migration, The Centre of Migrant Advocacy, centerformigrantadvocacy.com/history-of-philippine-migration/ (Πρόσβαση 1/5/2016)

[54] Khoon Choy Lee, *Golden Dragon and Purple Phoenix: The Chinese and Their Multi-Ethnic Descendants in Southeast Asia*, World Scientific, USA, 2013, σελ 58. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books (Πρόσβαση 1/5/2016)

που χρησιμοποίησαν ήταν υποτροφίες για παιδιά της μεσαίας και υψηλής τάξης ώστε να φοιτήσουν στα σχολεία των ΗΠΑ.[55] Έτσι, μερικοί από τους πρώτους Φιλιππινέζους μετανάστες των ΗΠΑ ήταν σπουδαστές πολλοί των οποίων παρέμειναν εκεί και απασχολήθηκαν στη γεωργία.

Ένα άλλο στοιχείο που βοήθησε τη φιλιππινέζικη μετανάστευση ήταν η αυστηρή μεταναστευτική πολιτική του αμερικανικού Κογκρέσου εις βάρος άλλων χωρών της Ασίας, όπως η Κίνα, η Ιαπωνία και η Ινδία. Έτσι, μία από τις κύριες πηγές εργατικού δυναμικού για την γεωργία της Αμερικής ήταν οι Φιλιππίνες.

Παρ' όλα αυτά, οι αμερικανικές πολιτικές δεν ήταν πάντα φιλικές για τους Φιλιππινέζους μετανάστες. Πολλοί Αμερικανοί παραπονούνταν ότι οι μετανάστες τους έπαιρναν τις θέσεις εργασίας ιδιαίτερα στις περιόδους οικονομικής ύφεσης. Για να αποθαρρύνει τη μακρόχρονη διαμονή των Φιλιππινέζων στη χώρα, η αμερικανική κυβέρνηση καθιέρωσε το 1921 ένα εθνικό σύστημα ποσόστωσης μεταναστών κατά προέλευση (Emergency Immigration Act of 1921), το οποίο αυστηροποιούσε τη μετανάστευση στις ΗΠΑ από άλλες χώρες.

Το 1934 ψηφίστηκε ο νόμος Tydings-McDuffie, ο οποίος υποσχέθηκε στις Φιλιππίνες ανεξαρτησία και μετατροπή από αποικία σε «μέλος Κοινοπολιτείας». Μέσα σε αυτό το διάστημα, η φιλιππινέζικη μετανάστευση περιορίστηκε αρκετά καθώς ο νόμος προέβλεπε τη μετανάστευση μόνο 50 Φιλιππινέζων το χρόνο και μόνο αν ήθελαν να γίνουν Αμερικανοί.

3. Τρίτο κύμα (τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι αρχές δεκαετίας του 1970)

Το τρίτο κύμα της φιλιππινέζικης μετανάστευσης αφορά την περίοδο από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι το τέλος του πολέμου στο Βιετνάμ. Οι καταστροφές του πολέμου ώθησαν πολλούς Φιλιππινέζους να μεταναστεύσουν προς ασιατικές χώρες στη δεκαετία του '50. Πολλοί απασχολήθηκαν στις αμερικανικές στρατιωτικές βάσεις στο Βιετνάμ, την Ταϊλάνδη και το Γκουάμ κατά τη διάρκεια του πολέμου της Ινδοκίνας.

Το 1965 οι ΗΠΑ και ο Καναδάς χαλάρωσαν τους κανονισμούς μετανάστευσης (Immigration and Nationality Act of 1965) επιτρέποντας την οικογενειακή επανένωση, η οποία οδήγησε σε μια σημαντική αύξηση των Φιλιππινέζων μεταναστών στη Βόρεια Αμερική. Την ίδια περίοδο στη δυτική Ευρώπη, άρχισε σταδιακά η απασχόληση Φιλιππινέζων γυναικών ως νοσοκόμων ή οικιακών βοηθών.

Στη δεκαετία του '70 ο τότε Πρόεδρος των Φιλιππίνων Ferdinand Marcos θεσμοθέτησε μια πολιτική για να ενθαρρύνει τη μετανάστευση με σκοπό την ανάκαμψη της οικονομίας. Επιπλέον, την ίδια περίοδο οι Φιλιππίνες αντιμετώπιζαν μια σφοδρή εσωτερική αντιπαράθεση ανάμεσα στους Χριστιανούς της Λουζόν και του Βισάγιας και τους Μουσουλμάνους του Μιντανάο οι οποίοι διεκδικούσαν την αυτονομία τους. Οι αιματηρές συγκρούσεις και η ανασφάλεια έγιναν ένας ακόμα λόγος για την έξοδο από τη χώρα. Παράλληλα, η οικονομική ανάπτυξη στις ασιατικές γειτονικές χώρες, η

[55] Asis M.B. Maruja, The Philippines' Culture of Migration, 1 January 2006, Migration Policy Institute (MPI), www.migrationpolicy.org/article/philippines-culture-migration (Πρόσβαση 4/5/2016)

κρίση του πετρελαίου το 1973 και οι ευνοϊκές μεταναστευτικές πολιτικές των χωρών σε Αμερική, Ευρώπη και Αυστραλία υποκίνησαν περαιτέρω τη μετανάστευση.

4. Τέταρτο κύμα (από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 μέχρι σήμερα)

Το τέταρτο κύμα μετανάστευσης αρχίζει από τη λήξη του στρατιωτικού νόμου του Marcos μέχρι σήμερα. Και οι μετά Marcos κυβερνήσεις προώθησαν τη μετανάστευση και την εισροή εμβασμάτων στη χώρα. Από το 1990 ως το 2001, τα επίσημα καταγραμμένα εμβάσματα αποτελούσαν κατά μέσο όρο το 20% των εσόδων της χώρας από το εξωτερικό και το 5% του ΑΕΠ, παρέχοντας μια σανίδα σωτηρίας σε πολλές οικογένειες.[56]

Φτάνοντας στο σήμερα, η Φιλιππινέζικη Στατιστική Αρχή (Philippine Statistics Authority - PSA) αναφέρει ότι σχεδόν 2,3 εκατομμύρια Φιλιππινέζοι ζουν έξω από τη χώρα τους το 2013.[57] Το World Factbook υπολογίζει πως για το 2015 περίπου 3 στους 1000 Φιλιππινέζους φεύγουν από τη χώρα τους.[58] Ο πρώτος συνηθέστερος προορισμός τους είναι η Σαουδική Αραβία, ενώ ακολουθούν τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και η Σιγκαπούρη (2009-2013). Στην Ευρώπη το 2014, η πρώτη επιλογή εγκατάστασης είναι η Ιταλία. [59]

Ως προς το προφίλ της σύγχρονης μετανάστευσης, σημειώνονται η σημαντική διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο φύλα σε ό, τι αφορά τον τομέα απασχόλησης και την ηλικία μετανάστευσης. Το μεγαλύτερο ποσοστό των γυναικών όταν αποφασίζουν να μεταναστεύσουν είναι 25-29 ετών και εργάζονται κυρίως ως οικιακοί βοηθοί ή νοσηλεύτριες. Αντιθέτως, οι περισσότεροι άντρες φεύγουν από τη χώρα τους γύρω στα 30-34 χρόνια τους και απασχολούνται στη ναυτιλία ή στον βιομηχανικό τομέα. Συγκεκριμένα για τους απασχολούμενους σε πλοία το 2014, η POEA υπολογίζει ότι είναι περίπου 402 χιλιάδες.[60]

3.2 Η μεταναστευτική κουλτούρα

Η μαζική μετανάστευση και η εξάρτηση εκατομμυρίων φιλιππινέζικων οικογενειών από αυτή, έχει δημιουργήσει μία «κουλτούρα της μετανάστευσης», κυρίως τα τελευταία 30 χρόνια. Αυτή η κουλτούρα λειτουργεί και ως ένας παράγοντας ώθησης (push-factor) που οδηγεί στη μετανάστευση, πέρα από τον αυτονόητο παράγοντα αυτονόητο της αναζήτησης υψηλότερου εισοδήματος.[61] Κάθε χρόνο εκατομμύρια Φιλιππινέζοι είναι πρόθυμοι να εργαστούν στο εξωτερικό, παρά τους κινδύνους και τις δυσκολίες που είναι πιθανό να αντιμετωπίσουν.

Το Νοέμβριο 2005 η Pulse Asia διεξήγαγε έρευνα σε εθνικό επίπεδο με τίτλο *«Περίοδος διακοπών, απόγνωση και πρόθεση μετανάστευσης».* Σε δείγμα 1.200

[56] O'Neil Kevin, *Labor Export as Government Policy: The Case of the Philippines*, 1 January 2004, Migration Policy Institute, www.migrationpolicy.org/article/labor-export-government-policy-case-philippines (Πρόσβαση 8/5/2016)
[57] Labor, Philippine Yearbook, PSA, 2013.
[58] The World Factbook, CIA.
[59] POEA, *Overseas employment statistics 2010-2014*, πίνακας 12.
[60] POEA, *Overseas employment statistics 2010-2014,* πίνακας 8.
[61] Migration Profile, Philippines, E.U. European External Action Service, September 2009 σελ. 6, 7, eeas.europa.eu/philippines/docs/migration_profile_annex3_en.pdf (Πρόσβαση 11/5/2016)

ενηλίκων Φιλιππινέζων, προέκυψε ότι ένας στους πέντε εκφράζει την επιθυμία να μεταναστεύσει.[62] Το ενδιαφέρον για την έξοδο από τη χώρα δεν περιορίζεται μόνο στους ενηλίκους. Σε άλλη έρευνα από τον ίδιο φορέα το 2003 το 47% των παιδιών ηλικίας 10 έως 12, ανέφεραν ότι επιθυμούσαν να δουλέψουν κάποια μέρα στο εξωτερικό. Επιπλέον, το 60% των παιδιών, τα οποία έχουν γονείς μετανάστες, είπαν ότι είχαν σχέδια για να σπουδάσουν ή να δουλέψουν έξω από τις Φιλιππίνες.[63]

Η ανάπτυξη αυτού του μεταναστευτικού πολιτισμού στις Φιλιππίνες έχει στηριχθεί και από το κράτος με μια σειρά νομοθετικών μέτρων. Το 1995 ψηφίστηκε ο νόμος No.8042, γνωστός και ως «Migrant Workers and Overseas Filipinos Act of 1995», ο οποίος αφορά κρατικές πολιτικές για την προστασία και την προώθηση της ευημερίας των Φιλιππινέζων μεταναστών και των οικογενειών τους έξω από τη χώρα. Αφορμή ήταν τα διάφορα περιστατικά κακοποίησης Φιλιππινέζων (κυρίως μεταναστριών) με κορυφαίο τότε το ζήτημα της Flor Contemplacion, η οποία εκτελέσθηκε στη Σιγκαπούρη, και κατέστη έτσι ένα εθνικό σύμβολο κατά της εκμετάλλευσης και της κακοποίησης των Φιλιππινέζων μεταναστών. Αν και ο νόμος δεν εφαρμόζεται στο ακέραιο, πιστεύεται ότι έχει βάλει τάξη σε πολλούς τομείς που αφορούν τη μετανάστευση, όπως το σύστημα αποστολής χρημάτων, τους όρους λειτουργίας των πάνω από 1.000 γραφείων εύρεσης εργασίας, την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών, τον διορισμό Εργασιακών Ακολούθων σε διάφορες πρεσβείες κ.ά. Υπάρχουν επίσης ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στις Φιλιππίνες και υποβοηθούν τους μετανάστες.

Το 1984 η κυβέρνηση της χώρας καθιέρωσε για πρώτη φορά την Ημέρα των Εργατών Μεταναστών (Migrant Workers Day), απονέμοντας κάθε χρόνο από τότε το βραβείο «Baygong Bayani» (Σύγχρονος Ήρωας) στους 20 καλύτερους εργαζόμενους μετανάστες, οι οποίοι έχουν καταδείξει ηθικό σθένος, σκληρή δουλειά και ένα σεβαστό ιστορικό αποστολής χρημάτων στην οικογένειά του. Όπως σημειώνεται και στη σχετική ιστοσελίδα:

> *«Τα βραβεία επιδιώκουν να αναγνωρίσουν και να τιμήσουν τους μετανάστες μας για τις σημαντικές προσπάθειές τους στην ενθάρρυνση της καλής θέλησης μεταξύ των λαών του κόσμου, την ενίσχυση και την προώθηση της εικόνας του Φιλιππινέζου ως ικανού, αρμόδιου και αξιοπρεπή εργαζόμενου, και για τη μεγάλη συμβολή τους στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη των κοινοτήτων τους και της χώρας.»*[64]

Σε ένα από τα συμβολικά μέτρα του κράτους, το νόμισμα των 5 πέσος, έχει ως θέμα τους μετανάστες. Αναγράφει τις λέξεις Bagong Bayani και εικονίζονται ανθρώπινες φιγούρες που αντιπροσωπεύουν τα κύρια επαγγέλματα που ασκούν οι μετανάστες (εργάτης, ναυτικός, νοσοκόμα κτλ), καθώς και τα ονόματα πολλών κρατών-

[62] Tabunda Ana Maria, Pulse Asia's October 2005 Nationwide Survey "Holiday Season, Hopelessness and Intention to Migrate", Pulse Asia Inc., 2005. www.pulseasia.ph/UlatngBayan2005.html (Πρόσβαση 27/5/2016)

[63] Asis M.B. Maruja, The Philippines' Culture of Migration, 1 January 2006, Migration Policy Institute (MPI). www.migrationpolicy.org/article/philippines-culture-migration (Πρόσβαση 27/5/2016)

[64] Baygong Bayani Foundation Inc., bbfi.com.ph (Πρόσβαση 31/5/2016)

προορισμών. Με αυτόν τον τρόπο υπενθυμίζεται συνεχώς στο Φιλιππινέζο καταναλωτή η αξία της συμβολής του μετανάστη στην οικονομία της χώρας.

Η επαφή των μεταναστών με την πατρίδα τους συντηρείται και με το δικαίωμα συμμετοχής τους στις εθνικές εκλογές. Στις προεδρικές εκλογές του Μαΐου 2016, επί συνολικά εγγεγραμμένων 1,376,067 Φιλιππινέζων στο εξωτερικό, ψήφισαν 432,706.[65] Στην ψηφοφορία συμμετείχαν και οι Φιλιππινέζοι πολίτες της Ελλάδας. Για πρώτη φορά ψήφισαν και ναυτικοί πάνω σε πλοίο που ναυλοχούσε στον Πειραιά, μέσω ειδικής συσκευής «mobile voting».[66]

3.2.1 Τα εμβάσματα

Τα εμβάσματα φυσικά αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι και στήριγμα αυτής της κουλτούρας. Σύμφωνα με έκθεση της World Bank, το 2015 οι Φιλιππίνες είναι η τρίτη κατά σειρά χώρα στην είσπραξη εμβασμάτων από το εξωτερικό ($ 28 δισ.) μετά από την Ινδία ($ 69 δισ.) και την Κίνα ($ 64 δισ.).[67] Τα εμβάσματα των μεταναστών αποτελούν για τις Φιλιππίνες τη μεγαλύτερη πηγή συναλλάγματος, μακράν μεγαλύτερη από τις ξένες επενδύσεις.

Βάσει στοιχείων της Στατιστικής Αρχής των Φιλιππίνων, ένας μέσος μετανάστης (OFW) το 2015 απέστειλε προς την οικογένειά του κατά μέσον όρο περίπου 2.470 € (130.000 πέσος) σε μετρητά ετησίως. Δεν αναφέρονται στοιχεία για αποστολές σε είδος και μεταφορά χρημάτων αυτοπροσώπως.[68] Η τελευταία στατιστική που περιλαμβάνει και τις αποστολές σε είδος και μεταφορά χρημάτων «χέρι με χέρι» είναι του 2011, όπου τα εμβάσματα σε μετρητά ήταν περίπου 2.410 € ετησίως και τα υπόλοιπα (σε είδος) περίπου 300 € ετησίως, με την τότε ισοτιμία.[69] Μεταβολές από έτος σε έτος οφείλονται στη διεθνή οικονομική κατάσταση και στη διακύμανση των ισοτιμιών των νομισμάτων. Η δική μας εκτίμηση για την περίπτωση των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών στην Ελλάδα είναι ότι σήμερα (2016) εκάστη αποστέλλει ετησίως ποσό της τάξης των 3.000 – 4.000 € (150.000 - 200.000 πέσος) μετρητά, ξεπερνώντας σημαντικά τη μέση εκτίμηση της Στατιστικής Αρχής των Φιλιππίνων για το 2015. Μέχρι πριν μια 15ετία η αποστολή χρημάτων από την Ελλάδα ήταν σχετικά δύσκολη και συχνά γινόταν «χέρι με χέρι». Φιλιππινέζοι που ταξίδευαν στην πατρίδα τους μετέφεραν μερικές χιλιάδες ευρώ ή δολλάρια ο καθένας που τους τα είχαν εμπιστευθεί άλλοι μετανάστες. Αργότερα διευκολύνθηκε αυτή η ροή με τη λειτουργία των ειδικών υπηρεσιών μεταφοράς συναλλάγματος.

Εκτός από τα χρήματα, οι περισσότεροι μετανάστες/μετανάστριες αποστέλλουν και κιβώτια με διάφορα αντικείμενα των οποίων η αξία είναι δύσκολο να προσδιοριστεί.

---

[65] Στοιχεία Εθνικής Εφορευτικής Επιτροπής (COMELEC) στο Daguno-Bersamina Kristine, *Comelec: Tally of overseas votes complete*, May 14, 2016, www.philstar.com (Πρόσβαση 23/8/2016)

[66] Δημοκρατία των Φιλιππίνων, Υπ. Εξωτερικών, *PHL Embassy in Athens conducts Akyat-Barko mobile voting to registered overseas voters*, 14/4/2016, dfa.gov.ph (Πρόσβαση 23/8/2016)

[67] World Bank, *Remittances to Developing Countries Edge up Slightly in 2015*. Washington, 13 Απρ. 2016, www.worldbank.org/en/news/press-release/ (Πρόσβαση 31/5/2016)

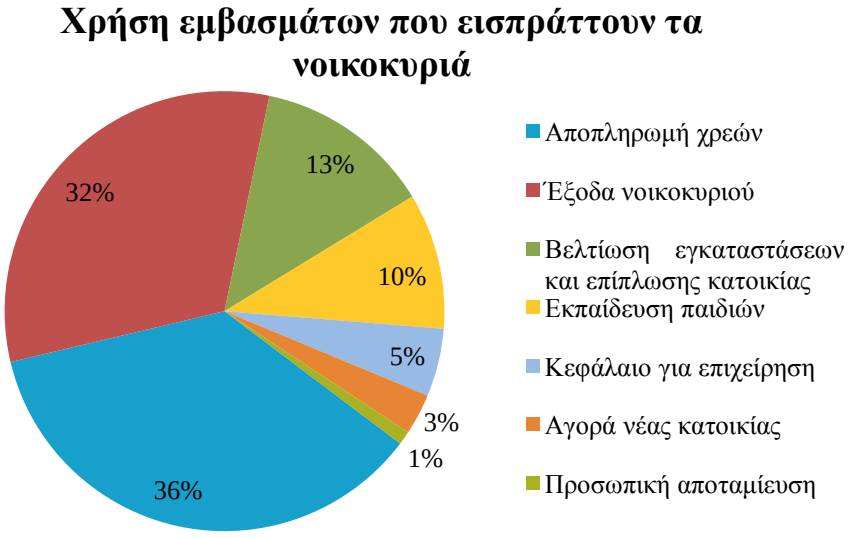
[68] PSA, TABLE 1.8 Total and Average Cash Remittance of Male and Female Overseas Filipino Workers During Six Months Prior to Survey by Place of Work: 2015, psa.gov.ph (Πρόσβαση 20/8/2016) Ο πίνακας αναφέρει ποσά εξαμήνου. Έγινε αναγωγή σε έτος (στο διπλάσιο).

[69] PSA, *2011 Survey on Overseas Filipinos (SOF),* psa.gov.ph (Πρόσβαση 20/8/2016)

Νομίζω ότι μια ρεαλιστική εκτίμηση της εμπορικής αξίας αυτών των ειδών είναι της τάξης των 200-400 €/έτος/αποστολέα.

Τα νοικοκυριά που λαμβάνουν εμβάσματα βοηθούνται σημαντικά ώστε να βγουν από τη φτώχεια. Τα ποσά που εισρέουν διοχετεύονται κυρίως στην εκπαίδευση των παιδιών, σε δαπάνες για την υγεία, δαπάνες για κατοικία (βελτίωση παλαιών ή κατασκευή νέων κατοικιών), μεταφορές και επικοινωνίες και διαρκή αγαθά (π.χ. ηλεκτρικές συσκευές), μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις. Οι δαπάνες για τρόφιμα δεν αυξάνονται σημαντικά, γι' αυτό οι τελευταίες μειώνονται ως ποσοστό επί του συνόλου των δαπανών του νοικοκυριού (διάγραμμα 2). [70]

Ενώ αναμφισβήτητα οι μετανάστες συντηρούν ένα μεγάλο μέρος της Φιλιππινέζικης κοινωνίας και οικονομίας, αμφισβητείται αν παράγουν μια βιώσιμη ανάπτυξη της χώρας. Το αμερικανικό think-tank για τη μετανάστευση Migration Policy Institute, το 2006 διαπίστωνε ότι ίσως η εξάρτηση από τη μετανάστευση αποθαρρύνει άλλες πολιτικές ανάπτυξης. Η εκπαίδευση και άλλες δραστηριότητες της κοινωνίας προσαρμόζονται όχι προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης αλλά προς την ικανοποίηση της ζήτησης εργαζομένων στο εξωτερικό. Αναφέρει ότι ακόμα και Φιλιππινέζοι γιατροί αποφασίζουν να γίνουν νοσοκόμοι για να βρουν δουλειά στο εξωτερικό.[71] Τα ερωτηματικά για τη συμβολή της μετανάστευσης στην ανάπτυξη των Φιλιππίνων, επαναλαμβάνονται και σε εργασία του 2011 με θέμα τις οικιακές βοηθούς.[72]

Διάγραμμα 2. Χρήση εμβασμάτων που εισπράττουν τα νοικοκυριά (2005). Πηγή: International Labour Office

[70] Ofreneo E. Rene & Samonte A. Isabelo, *Empowering Filipino Migrant Workers: Policy Issues and Challenges*, International Migration Papers, International Labour Office (ILO), Geneva, 2005. ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_201588.pdf (Πρόσβαση 31/5/2016)

[71] Maruja M.B. Asis, *The Philippine's Culture of Migration, Migration Policy Inst.* www.migrationpolicy.org/article/philippines-culture-migration. (Πρόσβαση 31/5/2016)
Το MPI είναι think-tank για τη μετανάστευση με έδρα τη Washington, DC, ιδρυθέν το 2001 από τους Demetrios G. Papademetriou και Kathleen Newland.

[72] Verna Dinah Q. Viajar, *Filipino migrant domestic workers: Implications on development and migration trends in the Philippines*, αδημοσίευτη εργασία για το Global Labor University Conference, Σεπτ. 2011, Johannesburg, South Africa, σελ. 1. Στο www.global-labour-university.org/ (Πρόσβαση 31/5/2016)

Οι απόψεις για το αν τα εμβάσματα αυξάνουν ή μειώνουν τις οικονομικές ανισότητες στο εσωτερικό της αναπτυσσόμενης χώρας που τα λαμβάνει είναι ανάμικτες. Μελέτη του 1988 για τις Φιλιππίνες έδειξε ότι τα εμβάσματα αύξησαν την ανισότητα στο εισόδημα αγροτικών νοικοκυριών, μετρούμενη με τον δείκτη Gini, κατά 7,5%.[73] Παρόμοια συμπεράσματα έχουν προκύψει και από νεώτερες μελέτες. Διαπιστώνεται ότι τα νοικοκυριά που ωφελούνται κυρίως από τα εμβάσματα ανήκουν στη μεσαία τάξη. Η εξήγηση που δίνεται είναι ότι για να καταφέρει κάποιος να βρει εργασία στο εξωτερικό χρειάζεται αρχικά να δαπανήσει κάποιο υπολογίσιμο ποσό, καθώς και να διαθέτει κάποια μόρφωση. Σύμφωνα με δικές μας πληροφορίες, τα έξοδα για μια διαδικασία μετανάστευσης είναι της τάξης των 1.000 ευρώ, ποσό σημαντικό για τα χαμηλά εισοδήματα, συγκρίσιμο με 3-4 μηνιαίους μισθούς ενός δημοσίου υπαλλήλου στις Φιλιππίνες.

Πέρα από τις θετικές οικονομικά συνέπειες που έχει η μετανάστευση στα νοικοκυριά, υπάρχουν και οι αρνητικές. Μία από αυτές είναι η μείωση του ενδιαφέροντος για αναζήτηση εργασίας από αυτούς που εισπράττουν τα εμβάσματα και ο εθισμός τους σε μια παρασιτική ζωή. Άλλη είναι το κοινωνικό κόστος από τη διάλυση των οικογενειών. Αυτό το κόστος καταβάλλεται κυρίως από τα παιδιά που μεγαλώνουν χωρίς επαρκή γονική εποπτεία, εγκαταλείπουν το σχολείο κτλ.[74]

Η φιλιππινέζικη μετανάστευση έχει έντονη διαφοροποίηση ως προς το φύλο ανά είδος εργασίας. Στο σύνολο, η πλειοψηφία των εργαζομένων στο εξωτερικό είναι άνδρες Ωστόσο, η πραγματικότητα για το σύνολο των μεταναστών (εργαζομένων και μη) πρέπει να είναι πιο ισορροπημένη αφού σε πολλές χώρες (όπως και η Ελλάδα) οι μετανάστες μπορούν να φέρουν και τους/τις συζύγους τους. Σε παγκόσμιο μεταναστευτικό επίπεδο, λόγω της απασχόλησης Φιλιππινέζων γυναικών ως νοσοκόμων, οικιακών βοηθών και σε υπηρεσίας φροντίδας, θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει ένα από τα μεγαλύτερα κύματα της σύγχρονης γυναικείας μετανάστευσης. Είναι μια τυπική περίπτωση αυτού που αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως «feminization of migration» δηλαδή θηλυκοποίηση της μετανάστευσης. Όπως αναφέρει μελέτη των Ηνωμένων Εθνών, η μετανάστευση με σκοπό την εργασία τονώνει την αυτοπεποίθηση των γυναικών, το κύρος τους και κυρίως την αυτονομία τους.[75]

Η Φιλιππινέζα Rhacel Salazar Parrenas το 2001 μελέτησε τις Φιλιππινέζες μετανάστριες που άφησαν τις οικογένειές τους για να εργαστούν ως οικιακές βοηθοί στη Ρώμη και το Λος Άντζελες.[76] Προσπαθώντας να υποστηρίξουν το νέο τους ρόλο

[73] Rodriguez, 1988 (διαθέσιμο στο jstor.org). Αναφέρεται στο *"International Migrant Remittances and their Role in Development"*, International Migration Outlook, OECD 2006, Μέρος 3ο, σελ. 153. www.oecd.org/els/mig/38840502.pdf (Πρόσβαση 12/8/2016)

[74] Alvin P., Ang et al., *Remittances and Household Behavior in the Philippines*, ADB Economics Working Paper Series, 188, σ. 10. Δεκέμβριος 2009. Asian Development Bank. https://www.adb.org (Πρόσβαση 12/8/2016)

[75] Institute for the Advancement of Women, United Nations, *Gender, Remittances and Development*, 2007. www.renate-europe.net/wp-content/uploads/2014/01/Feminization_of_Migration-INSTRAW2007.pdf (Πρόσβαση 27/5/2016)

[76] Parrenas Rhacel Salazar, *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*, Stanford University Press, 2001, σελ. 80-82. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books (Πρόσβαση 17/4/2016)

και τα νέα τους καθήκοντα σε ένα καινούριο (γεωγραφικό και πολιτισμικό) χώρο, οι Φιλιππινέζες μετανάστριες έχουν να επωμιστούν και τις ευθύνες του νοικοκυριού που άφησαν πίσω στην πατρίδα τους. Το να είναι μακριά από τα σπίτια τους δε σημαίνει πώς αποκόβονται από τις ευθύνες του σπιτιού. Αντίθετα, αισθάνονται πως είναι ακόμα στενά συνδεδεμένες με την πατρίδα τους και την οικογένειά τους, από τη στιγμή μάλιστα που έχουν πρόσβαση σε φθηνούς και εύκολους τρόπους επικοινωνίας (skype, facebook κλπ). Μέσω αυτών των διεθνικών επικοινωνιών, οι γυναίκες αυτές έχουν ένα συναισθηματικό στήριγμα, καθώς νιώθουν νοσταλγία και ενοχές που στερούν από την οικογένειά τους το ρόλο της μητέρας, της συζύγου ή της κόρης.[77] Μπορούν να περάσουν χρόνια χωρίς να δουν τα παιδιά τους και πολλές φορές είναι ανίκανες να αποταμιεύσουν μερικά χρήματα για τον εαυτό τους διότι είναι υποχρεωμένες να στείλουν μεγάλο μερίδιο του μισθού τους στην οικογένειά τους. Κατά συνέπεια καταφέρνουν να επισκέπτονται την οικογένειά τους στις Φιλιππίνες μία φορά κάθε πέντε με δέκα χρόνια.

Ένα από τα κοινωνικά αποτελέσματα της μετανάστευσης είναι η δημιουργία μια διευρυμένης οικογένειας πίσω στην πατρίδα, όπου περιλαμβάνονται αδέλφια, θείες και θείοι ή ακόμα και φίλοι. Αυτό προκύπτει από την ανάγκη ενός κηδεμόνα για τα ανήλικα παιδιά του μετανάστη που στερούνται τον ένα ή και τους δύο γονείς τους. Τα άτομα που φροντίζουν τα παιδιά διαχειρίζονται επίσης ένα μέρος των εμβασμάτων και εξασφαλίζουν και αυτά ένα μικρό εισόδημα.[78]

3.3 Η διασπορά και οι διεθνικές σχέσεις

Έννοιες που χρησιμοποιούνται σήμερα συχνά σε σχέση με τη μετανάστευση είναι η «διασπορά» και ο «διεθνισμός» (transnationalism). Η η διασπορά είναι μια πολύ παλιά έννοια, ενώ ο διεθνισμός είναι σχετικά πρόσφατος όρος. Οι ορισμοί τους ποικίλουν και αναπροσαρμόζονται με τον καιρό. Σαν έννοιες συχνά είναι ασαφείς και μπορεί να αλληλεπικαλύπτονται, αλλά και οι δύο αναφέρονται σε διασυνοριακές διαδικασίες.

Ο όρος «διασπορά» περιγράφει την εγκατάσταση και τη χωροθέτηση εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων σε τόπους έξω από την πατρίδα τους, ενώ ο όρος «διεθνισμός» χρησιμοποιείται για να περιγράψει κυρίως τις στενές διασυνοριακές σχέσεις αυτών των ομάδων.[79] Ο Παγκόσμιος Οργανισμός για τη Μετανάστευση (International Organization for Migration – IOM) ορίζει ως διασπορά τα δίκτυα, τις σχέσεις και τις κοινότητες των ατόμων που έχουν αφήσει τη χώρα προέλευσης τους, αλλά διατηρούν σχέσεις με αυτήν. Η έννοια γενικά καλύπτει τις ομοιογενείς κοινότητες, τους μετανάστες που εργάζονται στο εξωτερικό προσωρινά, τους εκπατριζόμενους με υπηκοότητα της χώρας υποδοχής, τους διπλούς πολίτες, και τους μετανάστες δεύτερης/τρίτης γενιάς. Από την άλλη, ο διεθνισμός αφορά τις ανταλλαγές, συνδέσεις

[77] Chan Yuk Wah et al., The Age of Asian Migration: Continuity, Diversity, and Susceptibility Volume 2, Cambridge Scholars Publishing, 2015, σελ 21. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books (Πρόσβαση 17/4/2016)

[78] Προσωπική πληροφόρηση από μετανάστριες

[79] Bauböck Rainer & Faist Thomas (eds.), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, Amsterdam University Press, 2010, σελ. 9. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books (Πρόσβαση 27/5/2016)

και πρακτικές μέσα από τα σύνορα, ξεπερνώντας κατά συνέπεια τον εθνικό χώρο ως αρχικό σημείο αναφοράς των δραστηριοτήτων και των ταυτοτήτων.[80]

Οι μελέτες για τη διασπορά ασχολούνται και με θέματα διεθνισμού, παγκοσμιοποίησης, εθνικισμού, μετανάστευσης, κρεολισμού και υβριδισμού. Η ταυτοποίηση και η ενσωμάτωση σε μία ομάδα, η αναζήτηση τόπου εγκατάστασης και η νοσταλγία για την πατρίδα, η εξορία και η εκτόπιση, η επινόηση πολιτισμικών παραδόσεων για μια καινούρια πραγματικότητα και η κατασκευή υβριδικών ταυτοτήτων – όπως επίσης πολιτισμικών και γλωσσικών πρακτικών – η οργάνωση μια κοινότητας, είναι μερικές από τις ιδέες οι οποίες συζητιούνται στην επιστημονική βιβλιογραφία γύρω από τη διασπορά.[81]

Ο κλασικός ορισμός της διασποράς βασίζεται σε τρία κριτήρια: α) η ομάδα σε διασπορά πρέπει να έχει μια κοινή και ξεχωριστή ταυτότητα η οποία υπερβαίνει τα σύνορα, β) η ομάδα πρέπει να έχει μια εσωτερική οργάνωση δικιά της και γ) η ομάδα πρέπει να συντηρεί συνδέσμους με την πατρίδα, είτε συμβολικούς είτε πραγματικούς.[82] Εννοείται ότι οι ταυτότητες και οι κοινότητες σε διασπορά δεν είναι ομογενοποιημένες, ούτε απόλυτες ή άκαμπτες, αλλά ρευστές και ετερογενείς.

Κατά κάποιον τρόπο, κοινός παρονομαστής για τα τρία αυτά κριτήρια είναι η συλλογική μνήμη, οι μύθοι και η εικόνα της μακρινής πατρίδας. Ειδικότερα η μνήμη, όπως αναφέρει η Anh Hua[83], είναι ένας σημαντικός όρος για την ανάλυση της διασποράς επειδή αποκαλύπτει την εσωτερική ψυχολογία – όπως επιθυμίες, φαντασίες, φόβοι, απέχθειες και ταυτότητες – και τις κοινωνικές αντιλήψεις των ομάδων σε διασπορά. Η πολιτισμική ή συλλογική μνήμη αποτελείται από τη μνήμη των πολλών, συμπεριλαμβανομένων των γενεών, και αναφέρεται σε ένα κοινό παρελθόν μιας ομάδας, τάξης ή έθνους.

Ο μελετητής του φαινομένου της διασποράς Cohen Robin (2008) σημειώνει ότι για να οικοδομηθεί μια διασπορική συνείδηση χρειάζονται α) *κοινωνικές ευκαιρίες*, όπως μέσα επικοινωνίας και ένα πολιτικά ανεκτό περιβάλλον, β) *πρακτικές κινητοποίησης*, όπως σύλλογοι και εκδηλώσεις, και γ) *πλαίσια* τα οποία αφορούν αντιλήψεις και αξίες, όπως «οι ρίζες καταγωγής» και «η πατρίδα», και την ιστορική μνήμη όπως περιγράφηκε και παραπάνω. Θεωρεί πως ο σχηματισμός των διασπορών αποτελεί μια «ειδική περίπτωση εθνικότητας», δηλαδή είναι «*φανταστικές διεθνικές κοινότητες οι οποίες συνδέουν ομάδες ανθρώπων που ζουν σε διαφορετικά εδάφη*». Θεωρεί ότι ο όρος «διασπορά» δεν είναι συνώνυμο με τις ομάδες των μεταναστών, αφού δεν είναι όλοι οι

[80] International Organization for Migration (IOM), *Migration and Transnationalism: Opportunities and Challenges*, 2010. www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/microsites/IDM/workshops/migration_and_transnationalism_030910/background_paper_en.pdf (Πρόσβαση 24/6/2016)

[81] Anh Hua, Diaspora and Cultural Memory, στο Agnew Vijay, Diaspora, Memory and Identity: A Search for Home, University of Toronto Press, 2005, σελ. 191. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books (Πρόσβαση 27/6/2016)

[82] Bauböck Rainer & Faist Thomas (eds.), σελ. 75

[83] Agnew Vijay, 2005, σελ. 191-206.

μετανάστες ενωμένοι μέσα στις κοινότητες, ούτε φαντάζονται όλοι τον εαυτό τους σαν ένα προϊόν διεθνισμού.[84]

Ο Myron Weiner, σε έναν περιοριστικό ορισμό, θεωρεί ότι εργατική διασπορά συνιστούν αυτοί οι οποίοι «μετακινούνται σε κάποια χώρα με σκοπό την εργασία, αλλά παραμένουν πολίτες μιας άλλης χώρας.»[85]

Ανάλογα με τις αιτίες δημιουργίας και τα ιστορικά γεγονότα, οι μελετητές ξεχωρίζουν τέσσερις τύπους διασποράς:

- Η διασπορά θυμάτων διώξεων, γενοκτονιών κλπ. (victim diaspora), όπως για παράδειγμα Εβραίοι, Αφρικανοί, Αρμένιοι κ. ά.
- Η διασπορά για λόγους εμπορικούς ή εξ αιτίας εμπορίου (trade diaspora), όπως για παράδειγμα οι Κινέζοι, οι Ινδοί, Αφροαμερικανοί κ. ά.
- Εργατική διασπορά (labor diaspora), όπως για παράδειγμα Κινέζοι, Τούρκοι, Ιταλοί κ. ά.
- Αυτοκρατορική διασπορά (imperial diaspora), όπως για παράδειγμα οι Βρετανοί οι οποίοι αποίκισαν την Β. Αμερική, Αυστραλία και αλλού με σκοπό την επέκταση της αυτοκρατορίας τους και
- Πολιτισμική διασπορά (cultural diaspora), η οποία αναφέρεται ιδιαίτερα στις συχνά μετακινούμενες ομάδες, π.χ. Ρομά, και μερικές θρησκευτικές κοινότητες.

Οι παραπάνω τύποι διασποράς δεν έχουν σαφή όρια μεταξύ τους και συχνά αλληλεπικαλύπτονται. Προφανώς, η φιλιππινέζικη διασπορά συνιστά μια εργατική διασπορά.

Ένα από τα «προϊόντα» της διασποράς είναι και η διεθνική οικογένεια (transnational family). Ως τέτοια ορίζεται η οικογένεια της οποίας κάποια από τα κύρια μέλη ζουν και εργάζονται σε παραπάνω από μία χώρες. Παρά τη γεωγραφική απόσταση, οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας παραμένουν στενές, υπάρχει οικογενειοκρατία και κάθε μέλος εξαρτάται άμεσα από την οικογένεια. Για παράδειγμα, η Parrenas (2001) αναφέρει μία οικογένεια από τις Φιλιππίνες της οποίας η μητέρα και επτά από τα έντεκα παιδιά της ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό, σε διαφορετική ο καθένας χώρα. Οι διεθνικές οικογένειες βοηθούν τους μετανάστες να μεγιστοποιήσουν τις ευκαιρίες τους στην παγκόσμια αγορά εργασίας.[86]

Ο San Juan, ένας Φιλιππινέζος πολιτισμικός κριτικός, περιγράφει λογοτεχνικά την φιλιππινέζικη διασπορά σαν:

> *«ένα πάντρεμα εξορίας και μετανάστευσης: ο διασκορπισμός ανθρώπων, ενός όχι και τόσο ώριμου έθνους, στα πέρατα της γης, σε όλο τον πλανήτη κατά τις δεκαετίες '60 και '70, συνεχίζει μέχρι και σήμερα. Είμαστε πλέον ένας ημι-περιπλανώμενος λαός, ταξιδιώτες και περαστικοί, καρφώνοντας τις ζωές μας και*

[84] Cohen Robin, *Global Diasporas: An introduction*, Second edition, Routledge, New York, 2008, σελ. 19. citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.470.8830&rep=rep1&type=pdf (Πρόσβαση 20/6/2016)

[85] Weiner Myron, *Labour migrations and incipient Diasporas,* 1986, p. 48. Αναφέρεται στο Cohen R., σελ. 61.

[86] Parrenas Rhacel Salazar, σελ. 80-82.

το μέλλον μας σε όλον τον κόσμο – στην Μέση Ανατολή, Αφρική, Ευρώπη, Βόρεια και Νότια Αμερική, Αυστραλία και σε όλη την Ασία, σε κάθε γωνία και σχισμή αυτού του κόσμου. – Ένας ολόκληρος λαός διασκορπισμένος, εκτοπισμένος, εξαρθρωμένος.»[87]

3.4 Σκέψεις και συγκρίσεις με την Ελληνική μετανάστευση

Όπως προαναφέρθηκε, ο πληθυσμός των Φιλιππινέζων που βρίσκεται στη διασπορά (περιλαμβανομένης της ναυτιλίας) είναι της τάξης του 10% του πληθυσμού της πατρίδας του. Σε απόλυτους αριθμούς είναι πολύ μεγάλος για τα παγκόσμια δεδομένα, αλλά σαν ποσοστό δεν είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο της Ελλάδας. Η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού εκτιμά ότι εκτός Ελλάδος ζουν περί τα 5 εκατομμύρια άτομα ελληνικής καταγωγής σε 140 χώρες.[88] Ασφαλώς υπάρχουν σημαντικές διαφορές από την περίπτωση των Φιλιππίνων, οι οποίες αντανακλούν και στην ισχύ των διεθνικών σχέσεων των Ελλήνων μεταναστών με την μητροπολιτική Ελλάδα. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα δεν υπάρχουν τέτοιες συνθήκες φτώχιας ώστε οικογένειες να βασίζονται στα εμβάσματα. Έτσι δεν υπάρχουν σε μεγάλη έκταση φαινόμενα εξάρτησης ή και παρασιτισμού αντίστοιχα με των Φιλιππίνων. Μια άλλη διαφορά είναι ότι μεγάλο μέρος της διασποράς των Ελλήνων βρίσκεται ήδη στην 3η ή και 4η γενεά.

Από την περίπτωση των Ελληνικών λόμπυ του εξωτερικού, γνωρίζουμε ότι μέσα στις διεθνικές κοινότητες εκτός από το χρήμα ρέουν και ιδέες και πολιτικές. Υπό ορισμένες συνθήκες αυτές θα μπορούσαν να θεωρηθούν και «ροές σταθερότητας» στην περίπτωση μητροπόλεων που βρίσκονται σε κρίση οικονομική, πολιτική ή ασφάλειας ενώ η «περιφέρεια» είναι ισχυρές και σταθερές χώρες όπως οι ΗΠΑ ή η Γερμανία.

Από την περίπτωση των Φιλιππίνων η Ελλάδα θα μπορούσε να μελετήσει τις πολιτικές που ισχυροποιούν την ενότητα των διεθνικών κοινοτήτων με την πατρίδα, ή αλλοιώς την ισχύ των διεθνικών δεσμών. Ως ένα παράδειγμα τέτοιας πολιτικής μπορεί να εξεταστεί η περίπτωση της ψηφοφορίας των μεταναστών.

---

[87] Okamura Y. Jonathan, *Imagining the Filipino American Diaspora: Transnational Relations, Identities, and Communities,* Routledge, 1998, σελ. 13. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books (Πρόσβαση 20/6/2016)

[88] Γεν. Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού (χωρίς ημερομηνία) www.ggae.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=16 (Πρόσβαση 20/6/2016)

4. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟ ΧΩΡΟ

Η σύγχρονη μετανάστευση υπό συνθήκες παγκοσμιοποίησης περιπλέκει το ζήτημα της ταυτότητας των ατόμων και των ομάδων και των σχέσεων μεταξύ τους. Η μιας κατεύθυνσης μετανάστευση από τον Τρίτο Κόσμο προς τις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, κάποτε θεωρήθηκε αυτονόητη στο πλαίσιο του «τέλους της ιστορίας» (Fukuyama, 1989), δηλαδή της οριστικής επικράτησης του δυτικού φιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου. Όμως το κατακλυσμικό γεγονός της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, δηλαδή το χτύπημα του ριζοσπαστικού Ισλάμ στην καρδιά του δυτικού συστήματος, επανέφερε στην επικαιρότητα όχι μόνο την «ιστορία» αλλά και τη θεωρία του Huntington για τον πόλεμο των πολιτισμών. Νωρίτερα ο Huntington είχε διατυπώσει τη θεωρία ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν θα ομογενοποιήσει τον παγκόσμιο πληθυσμό αλλά θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν πέντε ή έξι μείζονες πολιτισμικές ομάδες που θα συνυπάρχουν αλλά και θα ανταγωνίζονται.

Ένα μήνα μετά την 11η Σεπτεμβρίου, ο Fukuyama επέμενε στη μη αντιστροφή του τραίνου του φιλελευθερισμού, προβλέποντας, μάλλον σωστά ότι

> «…. *εκατομμύρια ανθρώπων από τον Τρίτο Κόσμο ψηφίζουν κάθε μέρα με τα πόδια τους ερχόμενοι να ζήσουν στις δυτικές κοινωνίες*»,

αλλά και κάπως υπεραισιόδοξα ότι

> «*ο αριθμός των ανθρώπων που θέλουν να ανατινάξουν ό,τι μπορούν από τη Δύση είναι μηδαμινός*.»[89]

Σήμερα, και ενώ έχουν πολλαπλασιαστεί τα επεισόδια του «πολέμου των πολιτισμών», η μετανάστευση έχει δημιουργήσει μείζον πολιτικό ρήγμα στις δυτικές κοινωνίες που χωρίζει την πολιτική σκηνή σε δύο στρατόπεδα, τους «υπέρ» και τους «κατά». Τη στιγμή που ολοκληρώνεται η παρούσα εργασία, το μεγαλύτερο πολιτικό γεγονός του πλανήτη, η επικείμενη εκλογή προέδρου των ΗΠΑ, περιστρέφεται σε μεγάλο βαθμό γύρω από τη μετανάστευση. Αλλά και σε πολλά κράτη της Δύσης, ζητήματα όπως ο αριθμός των μεταναστών, η δυνατότητα ένταξής τους στις χώρες υποδοχής, οι εθνικές και θρησκευτικές ταυτότητες κ.ά., είναι κυρίαρχο θέμα της πολιτικής.

Για την ακρίβεια, το μείζον ζήτημα στη μετανάστευση δεν είναι οι αριθμοί αλλά – οι οποίοι μπορούν να ρυθμιστούν – αλλά οι εθνικές ταυτότητες. Οι μετανάστες που εγκαταλείπουν τη χώρα τους δεν εγκαταλείπουν απαραιτήτως και την ταυτότητά τους. Το αντίθετο μάλιστα, όπως προκύπτει από τις συμπαγείς εθνικές γκετοποιημένες κοινότητες των ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων. Αντίστοιχα, στις αυτόχθονες κοινωνίες υποδοχής τίθεται επίσης το πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας και δημιουργούνται αρνητικά ανακλαστικά κατά των μεταναστών.

Παρακάτω εκθέτουμε μερικές βασικές έννοιες και όρους που σχετίζονται με τη διαμόρφωση ταυτότητας σε σχέση με τη μετανάστευση, και κάποια στοιχεία της κριτικής που αναπτύσσεται γύρω από αυτά. Στην ανασκόπηση της βιβλιογραφίας

[89] Francis Fukuyama, "The west has won", 11 Οκτ. 2001, www.theguardian.com

έχουν σημασία κάποια χρονικά ορόσημα, όπως το 1989-1990, έτος κατάρρευσης των σοβιετικών καθεστώτων, και η 11η Σεπτεμβρίου του 2001. Έργα που γράφτηκαν πριν από ένα τέτοιο ορόσημο, μπορεί να θεωρούνται ξεπερασμένα μετά από αυτό.

4.1 Παγκοσμιοποίηση

«Κόσμος» και «παγκόσμιο» είναι όροι που πέρα από τη γεωγραφική σημασία φέρουν και άλλες σημασίες και από διάφορους τομείς της σκέψης, όπως την πολιτική, την οικονομία, τον πολιτισμό κ.ά. Από αυτή την πολυσημία ίσως προκύπτει η εγγενής αδυναμία ορισμού της «*παγκοσμιοποίησης», όρος που* σήμερα χρησιμοποιείται συχνά, ιδιαίτερα στην πολιτική και την οικονομία.

Το διεθνές ίδρυμα «Κέντρο για την Πολιτική Ασφαλείας» με έδρα τη Γενεύη (Geneva Centre for Security Policy), το οποίο έχει ασχοληθεί με αυτό το θέμα σε μια μελέτη 21 σελίδων, αφού εξέτασε 114 διαφορετικούς ορισμούς της παγκοσμιοποίηση που υπάρχουν στη βιβλιογραφία, προτείνει τον ακόλουθο ορισμό:

> *«Παγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία που περιλαμβάνει τις αιτίες, την πορεία και τις συνέπειες της διεθνούς (transnational) και διαπολιτισμικής ενοποίησης ανθρώπινων και μη-ανθρώπινων δραστηριοτήτων»* [90]

Η ανωτέρω εργασία δέχεται ότι ενώ υπάρχει μεγάλη αντιπαράθεση γύρω από το τί πρέπει να κάνουμε με την παγκοσμιοποίηση, δεν υπάρχει ένας γενικά αποδεκτός ορισμός γι' αυτή. Μάλιστα παραθέτει την άποψη ότι *«παγκοσμιοποίηση είναι η αντιπαράθεση και η αντιπαράθεση είναι παγκοσμιοποίηση»*.[91]

Αυτός ο ανορθόδοξος «ορισμός» μας επιτρέπει να δώσουμε την ερμηνεία ότι κάποια διαδικασία παγκοσμιοποίησης συμβαίνει όταν δύο ή περισσότεροι πολιτισμοί έρχονται σε κάποιας μορφής αντιπαράθεση (οικονομική, πολιτισμική, στρατιωτική ή άλλη). Η αντιπαράθεση αυτή προϋποθέτει κάποια σημαντική μετακίνηση ανθρώπων ή/και πολιτισμού (π.χ. γλώσσας ή οικονομικής συμπεριφοράς) ή/και πόρων (συνήθως χρημάτων). Ο όρος «αντιπαράθεση» δεν σημαίνει απαραίτητα κάποια πολεμική ενέργεια, αλλά μπορεί απλά να είναι ενέργειες όπως η ειρηνική επέκταση ενός εμπορικού δικτύου ή η διάδοση μιας μορφής τέχνης.

Ενώ υπάρχουν διάφορες απόψεις για το τί είναι η παγκοσμιοποίηση, φαίνεται ότι οι περισσότερες θεωρίες έχουν τουλάχιστον δύο σημεία συμφωνίας: υπάρχει παγκοσμιοποίηση της επικοινωνίας/τεχνολογίας και παγκοσμιοποίηση του πολιτισμού. Η ιδέα του παγκόσμιου πολιτισμού (ή «παγκόσμιου χωριού») διατυπώθηκε από τη δεκαετία του '60 όταν άρχισαν να φαίνονται οι δυνατότητες των νέων τεχνολογιών της επικοινωνίας. Τότε κάποιοι εκτίμησαν ότι βαίνουμε προς μια ομογενοποίηση του κόσμου ως προς τον πολιτισμό. Σήμερα δεν φαίνεται να έχει προχωρήσει τέτοια

[90] Al-Rodhan Nayef R.F. and Stoudmann Gérard, *Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition*, Program on the Geopolitical Implications of Globalization and Transnational Security. Geneva Centre for Security Policy, Γενεύη, 19-6-2006. www.wh.agh.edu.pl (Πρόσβαση 12/4/2016)

[91] Cesare Poppi (1997), στο Al-Rodhan N. and Stoudmann G., 2006, σελ. 8.

ομογενοποίηση και ορισμένοι μιλούν για παγκόσμιο πολιτισμό των διαφορών ή παγκόσμιες πολιτισμικές ροές.

Οι προσεγγίσεις οι οποίες είναι αποκλειστικά ή κατά κύριο λόγο οικονομικές, αναφέρονται στον καπιταλισμό και το σύστημα της ελεύθερης αγοράς. Αλλά και αυτές δεν αγνοούν άλλες πλευρές της παγκοσμιοποίησης. Όπως αναφέρουν οι Hirst και Thompson, η σημαντικότητα της οικονομικής διάστασης έγκειται στο ότι είναι καθοριστική και διαμορφώνει τις υπόλοιπες.

Υπάρχουν και οι πολυδιάστατες προσεγγίσεις οι οποίες εξετάζουν τόσο την οικονομική όσο και τις άλλες διαστάσεις ανεξαρτήτως της βαρύτητας της καθεμίας. Οι δύο βασικές διαστάσεις που αναφέρονται στις περισσότερες αναλύσεις της παγκοσμιοποίησης είναι της επικοινωνίας/τεχνολογίας και του πολιτισμού.[92]

Η ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορίας και ειδικότερα η δυνατότητα των μέσων επικοινωνίας να μεταδώσουν την ίδια εικόνα σε όλον τον κόσμο, έδωσε ώθηση για περισσότερες αναλύσεις πάνω στην ιδέα του «παγκόσμιου χωριού» και της «παγκόσμιας κουλτούρας».

Πολλοί θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση σημαίνει «Αμερικανοποίηση» ή και «εμπορευματοποίηση».[93] Ο όρος αυτός αρχικά εμφανίστηκε στις αρχές του 20ου αιώνα και αναφερόταν στη διαδικασία μεταμόρφωσης των μεταναστών των ΗΠΑ σε Αμερικανούς, κάτι που δεν αφορούσε αποκλειστικά την λήψη της αμερικανικής υπηκοότητας. Ένας μετανάστης εθεωρείτο ότι έχει αμερικανοποιηθεί μόνο εάν «σκέπτεται και δρα όπως ένας γηγενής Αμερικάνος». Αυτή η διαδικασία περιελάμβανε την διδασκαλία της αγγλικής γλώσσας και την υιοθέτηση του αμερικανικού τρόπου ζωής.[94]

Σήμερα, ο όρος της Αμερικανοποίησης αναφέρεται σε διαφορετικές διαδικασίες και έξω από τα σύνορα των ΗΠΑ. Ο τρόπος ζωής πολλών σύγχρονων κοινωνιών έχει επηρεαστεί ή βασιστεί στην αμερικανική κουλτούρα. Τυπικό παράδειγμα είναι η βιομηχανία του κινηματογράφου. Αλλά και το Facebook και το Twitter που διευκολύνουν την επικοινωνία και επιβάλλουν «μόδες» ελέγχονται βασικά από τις ΗΠΑ και εφαρμόζουν την εκεί νομοθεσία. Στο χώρο της επιστήμης, τα αμερικανικά και βρετανικά επιστημονικά περιοδικά είναι ο φορέας του μεγαλύτερου όγκου των δημοσιεύσεων.[95] [96]

Ωστόσο, με την ανάδυση νέων – μη Δυτικών – δυνάμεων στην παγκόσμια σκηνή, όπως η Κίνα και η Ινδία, εμφανίζονται και αντίστοιχα κέντρα παραγωγής μη-δυτικού

[92] Ψαρρού Νέλλη, *Εθνική ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Gutenberg, Αθήνα, 2005, σελ. 199-200.

[93] Appadurai Arjun, *Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*, Sage Publications, Vol. 7, 1990, σελ 295-310. Διαθέσιμο στο tcs.sagepub.com (Πρόσβαση 7/3/2016)

[94] Huebner Grover, *The Americanization of the Immigrant*, Sage Publications, 1906. Διαθέσιμο στο www.jstor.org (Πρόσβαση 9/3/2016)

[95] SCImago Journal & Country Rank, στα 100 πρώτα σε αξιοπιστία επιστημονικά περιοδικά, τα 98 έχουν έδρα τις ΗΠΑ ή τη Βρετανία το 2014, www.scimagojr.com/ (Πρόσβαση 4/3/2016)

[96] Mansbach R., Rhodes E., *Introducing Globalization: Analysis and Readings*, Sage Publications, USA, 2013. Διαθέσιμο στο books.google.gr (Πρόσβαση 7/3/2016)

παγκόσμιου πολιτισμού. Ένα τυπικό παράδειγμα είναι η κινηματογραφική βιομηχανία τύπου «Μπόλυγουντ» με προϊόντα που απευθύνονται στον τεράστιο πληθυσμό της Ινδικής υπο-ηπείρου και στις διασπορές του. Αντίστοιχα μεγάλα κέντρα παραγωγής πολιτισμού είναι η Κίνα, η Ρωσία και η Λατινική Αμερική. Ως παραδείγματα στροφής προς τον πολιτισμό της Ανατολικής Ασίας μπορεί να αναφερθούν παραδοσιακά φάρμακα και θεραπείες, η κουζίνα, οι ταινίες Manga, οι πολεμικές τέχνες, τα ψηφιακά παιχνίδια, οι φιλοσοφίες του Βουδισμού κλπ.[97] Έτσι, φαίνεται εύλογη η (κινεζική) άποψη του Κινέζου μελετητή ότι η παγκοσμιοποίηση κάνει τους ανθρώπους να αναρωτιούνται «*ποιος είμαι;*» και ισχυροποιεί τη διαφορετικότητα.[98]

Και Δυτικοί μελετητές έχουν την άποψη ότι δεν συμβαίνει «ΜακΝτοναλντοποίηση» και ότι «*παγκόσμιο*» σημαίνει «*σε πολλά μέρη ταυτόχρονα*», άρα «*διατοπικό*». Κατά μία άποψη το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα έχει ανάγκη την πολυμορφία και τις αντιθέσεις, ώστε να είναι σε θέση να αναπροσαρμόσει τα προϊόντα του και τη διακίνησή τους στο πλαίσιο του παγκόσμιου ανταγωνισμού. Συνεπώς, στόχος των μεγάλων επιχειρήσεων δεν είναι η εξάλειψη τοπικών πολιτισμών και ταυτοτήτων, αλλά η προσπάθεια «*να γίνουν κομμάτι της κάθε επιμέρους κουλτούρας*».[99] Μάλιστα ο Legrain προχωρά στον ισχυρισμό πως και η τρομοκρατία είναι μια μορφή εναντίωσης στο αμερικανικό και δυτικό σύστημα. [100]

Η υιοθέτηση ή αποφυγή κάποιων «ξένων» πολιτισμικών προτύπων είναι μια υπόθεση που περιπλέκεται όταν μπαίνουν στην εξίσωση οι εθνικές και γεωπολιτικές αντιπαραθέσεις. Έτσι, για παράδειγμα, δεν αποτελεί φόβο για όλους η «αμερικανοποίηση», αλλά και η «ιαπωνοποίηση» για τους Κορεάτες ή η «ρωσοποίηση» για τις πρώην σοβιετικές χώρες.[101]

Οι κριτικοί της παγκοσμιοποίησης υπενθυμίζουν εξ άλλου, ότι και ο αμερικανικός τρόπος ζωής βασίστηκε σε άλλες κουλτούρες. Για παράδειγμα, θυμίζουν ότι η διεθνής ακτινοβολία του Χόλυγουντ τροφοδοτείται ελκύοντας πολλούς καλλιτέχνες από όλο τον κόσμο και όχι επειδή βρίσκεται στην Αμερική.

---

[97] Hopper Paul, *Understanding Cultural Globalization*, Polity, 2007, σελ. 101-102. Διαθέσιμο στο books.google.gr (Πρόσβαση 7/3/2016)

[98] Wang Yi, *Globalization Enhances Cultural Identity*, Intercultural Communication Studies XVI : 1, 2007 web.uri.edu/iaics/files/09-Yi-Wang.pdf (Πρόσβαση 7/3/2016)

[99] Beck U., σελ. 126-132.

[100] Legrain Philippe, *Cultural globalization is not Americanization*, 9 May 2003, www.philippelegrain.com/cultural-globalization-is-not-americanization/ (Πρόσβαση 7/3/2016)

[101] Appadurai Arjun, σελ 295-310.

Εικόνα 3. Ουρά έξω από το πρώτο McDonald's στη Μόσχα, 1990. Πηγή: www.sott.net

4.2 Παγκοσμιοποίηση και ταυτότητα

Οι αναλύσεις περί πολιτισμικής ομογενοποίησης ή μη-ομογενοποίησης βασίζονται σε διάφορες θεωρήσεις της έννοιας του πολιτισμού. Κατά έναν ορισμό, ο πολιτισμός γίνεται αντιληπτός ως ένα ευρύ και πολύπλοκο σύνολο συστημάτων που περιέχει γνώσεις, πεποιθήσεις, τέχνες, ηθικούς κανόνες, έθιμα, γλώσσες και μη λεκτική επικοινωνία.[102] Ο Immanuel Wallerstein ορίζει τον πολιτισμό σαν ένα σύνολο χαρακτηριστικών τα οποία διακρίνουν την μια ομάδα από την άλλη, ενώ ο Anthony King τον εννοεί σαν μια «συλλογική άρθρωση της ανθρώπινης διαφορετικότητας».[103] Στα πλαίσια του εθνικού κράτους, συνυπάρχουν ή συγκρούονται ο «ομοιογενής πολιτισμός» της πλειοψηφίας με τους «ξένους» πολιτισμούς των μειονοτικών-μεταναστευτικών ομάδων.

Ο Appadurai αναλύει τον πολιτισμό σε τρία στάδια. Στο πρώτο, οι άνθρωποι είναι συνδεδεμένοι με τη φύση. Παράγουν και χρησιμοποιούν τους πόρους της, και τελικά τα ανταλλάσουν μεταξύ τους. Στο δεύτερο στάδιο, οι άνθρωποι δημιουργούν κοινωνικούς δεσμούς και κοινωνία, μέσω συμβόλων και τελετουργιών. Το τρίτο στάδιο αναφέρεται στους στόχους και τα κίνητρα που προσπαθούν οι άνθρωποι να αναζητήσουν μέσα σε μια κοινωνία, όπως είναι για παράδειγμα οι θρησκείες και οι ιδεολογίες. Αυτά τα τρία στάδια διαμορφώνουν μια ταυτότητα για ένα άτομο ή μια κοινωνική ομάδα και τους βοηθάει να ξεχωρίζουν από άλλους.[104]

---

[102] Νικολάου Γιώργος, *Διαπολιτισμική Διδακτική: Το νέο περιβάλλον- Βασικές αρχές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005, σελ. 211.

[103] Pieterse Nederveen Jan, *Globalization and Culture: Global Mélange*, Rowman & Littlefield, 2015, σελ. 50. Διαθέσιμο στο books.google.gr (Πρόσβαση 10/3/2016)

[104] Αναφέρεται στο Wang Yi, 2007.

Η έννοια της ταυτότητας έγκειται στο σύνολο των ιδιαίτερων ψυχικών και πνευματικών χαρακτηριστικών ενός ατόμου ή μιας ομάδας.[105] Κυρίαρχες έννοιες στη συζήτηση περί παγκοσμιοποίησης αποτελούν η διαμόρφωση της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας, κι ακόμα περισσότερο η διαμόρφωση ενός «πολίτη του κόσμου» ο οποίος αυτοπροσδιορίζεται ως πολίτης της ευρύτερης παγκόσμιας κοινότητας και όχι περιορισμένος ιδεολογικά ή οικονομικά στα όρια του εαυτού και του έθνους του.[106]

Ως εθνική ταυτότητα ορίζεται *«η ταυτότητα που αποκτά κανείς μέσα από την ταύτιση με την κοινωνική και πολιτισμική ομάδα στην οποία γεννιέται και μεγαλώνει, δηλαδή το έθνος».*[107] Η έννοια του έθνους, με την μόνιμα συσπειρωτική και ομογενοποιητική έννοια της συνύπαρξης ανθρώπων με αμβλυμένες τις όποιες κοινωνικές και ιδεολογικές διαφορές, χρειάστηκε αιώνες για να αποκτήσει υπόσταση. Η δημιουργία των εθνικών κρατών κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα ήταν αποτέλεσμα της ανάγκης επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας εθνών που κινδύνευαν να χαθούν μέσα στις τότε πολυεθνικές αυτοκρατορίες, (όπως αυτή του Ναπολέοντα και η Οθωμανική αυτοκρατορία), καθώς και της ανάγκης για τη δημιουργία νέων γεωπολιτικών ορίων, (ανεξάρτητων δηλαδή εθνικών κρατών), μέσα από τις αρχές που διακήρυξε η Γαλλική επανάσταση. Η εξωτερική πολιτική και υπεράσπιση των συνόρων και των συμφερόντων αυτών των κρατών, αποτελούν την πολιτική έκφανση του εθνικισμού προκειμένου οι λαοί, μετασχηματιζόμενοι σε έθνη, να υποστηρίζουν σθεναρά κάποια κοινά συμφέροντα ακόμη και με την ίδια τους τη ζωή.

Υπάρχουν μεγάλες διαφορές μεταξύ των εθνών στον τρόπο σχηματισμού της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας. Τουλάχιστον για τα δυτικο-ευρωπαϊκά έθνη η κρατούσα άποψη εθνογένεσης ανάγει την εμφάνισή τους στην εποχή της Γαλλικής Επανάστασης. Για περιπτώσεις όπως το έθνος των Φιλιππινέζων που εξετάζουμε εδώ, ίσως είναι περισσότερο σχετικές οι απόψεις ερευνητών που έχουν ασχοληθεί με τα νεόκοπα μετα-αποικιακά έθνη. Σύμφωνα με τον Stuart Hall, που μελέτησε την πολιτισμική ταυτότητα εθνοτήτων της Καραϊβικής, υπάρχουν τουλάχιστον δύο διαφορετικοί τρόποι θεώρησης της πολιτισμικής ταυτότητας. Κατά τη μία άποψη, η πολιτισμική ταυτότητα καθορίζεται από μια κοινή κουλτούρα, ένα είδος συλλογικού «κοινού εαυτού», μέσα στον οποίο κρύβονται οι άλλοι επιφανειακοί ή τεχνητά δοσμένοι «εαυτοί», και τον οποίο μοιράζονται λαοί με κοινή ιστορία και καταγωγή. Αυτή η κοινή ιστορία και καταγωγή μπορεί να είναι και νεώτερη κατασκευή ή αλλιώς «φαντασιακή». Η δεύτερη άποψη θεωρεί ότι η πολιτισμική ταυτότητα έχει να κάνει τόσο με το «είναι» (being) όσο και με το «γίγνεσθαι» (becoming). Αφορά το μέλλον όσο και το παρελθόν. Δεν είναι τόσο μόνιμη αλλά υφίσταται μεταμορφώσεις μέσα στο συνεχές «παιχνίδι» της ιστορίας, του πολιτισμού και της ισχύος.[108]

---

[105] Μπαμπινιώτης Γιώργος, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Επανεκτύπωση, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 1998, σελ. 1764.

[106] Ψαρρού Νέλλη, *Εθνική ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Gutenberg, Αθήνα, 2005, σελ. 211-217.

[107] Ψαρρού Ν., σελ. 110.

[108] Stuart Hall, *Cultural Identity and Diaspora*. Αναφέρεται στο Rutherford Jonathan, *Identity: community, culture, difference*, Lawrence & Wishart, London, 1990, σελ. 223-225. Διαθέσιμο στο sites.middlebury.edu/middblogs/ (Πρόσβαση 5/3/2016)

Συναφής με την πολιτισμική ταυτότητα είναι ο όρος «πολιτισμική ιδιοπροσωπία». Με τον όρο αυτό εννοείται ο συνολικός τρόπος της πνευματικής παραγωγής, του πνευματικού πλούτου ή κεφαλαίου ενός τόπου και ενός λαού. Ο πολιτισμός είναι εκείνο που δίνει σε ένα σύνολο ανθρώπων μια αίσθηση πνευματικής ύπαρξης και αυτονομίας.[109]

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι άνθρωποι δεν είναι απλά αντικείμενα πολιτισμικών επιρροών, αλλά μπορούν να απορρίψουν ή να ενσωματώσουν διάφορα πολιτισμικά στοιχεία. Η παγκοσμιοποίηση δεν διαβρώνει ή εξαφανίζει τις ιδιαιτερότητες του πολίτη ως ατόμου ή ως μέλους μιας ομάδας. Η αίσθηση «της ενότητας» που παρουσιάζεται μέσα από την παγκοσμιοποίηση όχι μόνο δεν έρχεται σε σύγκρουση με την ποικιλομορφία, αλλά ωθεί τους ανθρώπους να ενδιαφέρονται περισσότερο για τη μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητα του πολιτισμού τους. Έτσι, η έννοια της ταυτότητας τονίζει τη σημασία του τοπικού αλλά και την αίσθηση του ατομικού, του κοινοτικού και του εθνικού.[110]

4.3 Παγκοσμιοποίηση και κοινωνικός αποκλεισμός

Η μελέτη του κοινωνικού αποκλεισμού και της περιθωριοποίησης ατόμων και ομάδων είναι κάτι που ανάγεται τουλάχιστον από την εποχή του Αριστοτέλη. Κατά τον Αριστοτέλη, μια φτωχική και εξαθλιωμένη ζωή σήμαινε την ανικανότητα του ανθρώπου να παίρνει αποφάσεις και να συμμετέχει σε δραστηριότητες. Ο Άνταμ Σμιθ πολύ αργότερα λέει πως το να ζει κάποιος έξω από τη φτώχεια είναι μια ικανότητα που του επιτρέπει να εμφανίζεται δημόσια χωρίς να ντρέπεται. Με αυτήν την σκέψη, ο Σμιθ υπαινίσσεται πως ο κοινωνικός αποκλεισμός συνδέεται άμεσα με τη φτώχεια. Ακόμη, μιλά για τις «ανάγκες» που έχει κάθε άνθρωπος προκειμένου να ζει αξιοπρεπώς και χωρίς να ντρέπεται. Αυτές οι «ανάγκες» δεν αναφέρονται μόνο στα απαραίτητα αγαθά για την επιβίωση, αλλά καθορίζονται επίσης και από τις παραδόσεις και τον τρόπο ζωής κάθε χώρας. Για παράδειγμα, την εποχή του Άνταμ Σμιθ τα δερμάτινα παπούτσια ήταν μια «ανάγκη» για να ζει κάποιος στην Αγγλία χωρίς να ντρέπεται.[111] Για την ίδια ντροπή μιλούσαν και οι Γάλλοι, οι οποίοι εισήγαγαν για πρώτη φορά τον όρο «αποκλεισμό» αναφερόμενοι σε όσους δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν στην οικονομική ευημερία και ανάπτυξη του 20ου αιώνα.

Ο Beck γράφει ότι «*οι άνθρωποι είναι ό, τι (μπορούν να) αγοράζουν*».[112] Την ίδια κατάσταση περιέγραψε πρώτα και ο Max Weber μέσα από τη θεωρία του για την κοινωνική τάξη, η οποία συμπεριλαμβάνει εκτός από αντικειμενικούς παράγοντες (θέση στην αγορά, επάγγελμα κ.ά.) και υποκειμενικές παραμέτρους (κύρος, γόητρο,

[109] Μακρυδημήτρης Αντώνης, «Πολίτες των εθνών – έθνη των πολιτών: προαπαιτούμενα για μια πολιτική πολιτισμικής ιδιοπροσωπίας σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης και εν όψει της οικουμενικότητας του ανθρώπινου πνεύματος», στο Κείμενα Συνεδρίου *«Πολιτιστικές "Ταυτότητες" &"Παγκοσμιοποίηση"»*, εκδόσεις Εντελέχεια, Βάρη Αττικής, 2003, σελ. 152.

[110] Wang Yi, 2007

[111] Sen Amartya, *Social exclusion: concept, application and scrutiny*, Social Development Papers No. 1, Asian Development Bank, 2000. www.adb.org/sites/default/files/publication/29778/social-exclusion.pdf (Πρόσβαση 5/3/2016)

[112] Beck U., 2002, σελ. 127

κατανάλωση κ.ά.). Σύμφωνα με τη θεωρία του, η κοινωνική κατάσταση του ατόμου προσδιορίζεται από τη δυνατότητά του να εκμεταλλεύεται αγαθά και υπηρεσίες στην αγορά, τα οποία θα του διασφαλίζουν συμμετοχή σε μια συγκεκριμένη ομάδα και κοινωνική αναγνώριση. Αν το άτομο αδυνατεί να δρά ως καταναλωτής, τότε οδηγείται στην κοινωνική υποβάθμιση και ενδεχομένως σε κοινωνικό αποκλεισμό.

Στο σύγχρονο επιστημονικό και δημόσιο λόγο ο όρος «αποκλεισμός» δεν παραπέμπει αποκλειστικά σε οικονομικά φαινόμενα ή σε οικονομικές συνθήκες του ατόμου ή του συνόλου, ακόμη και εάν οδηγεί σε μία καλά προσδιορισμένη και μετρήσιμη κατάσταση, όπως αυτή της φτώχειας. Είναι μια έννοια πολυδιάστατη και οριζόντια που μπορεί να μεταβάλλεται ανάλογα με τις συνθήκες.[113] Πολλές φορές εμφανίζει μορφές που δεν παρουσιάζουν ξεκάθαρα χαρακτηριστικά και για το λόγο αυτό είναι συχνά μη αναγνωρίσιμα. Γενικά αναφέρεται στην κατάσταση όπου το άτομο χάνει την αυτονομία και την ικανότητά του να τα βγάζει πέρα μόνο του, και κατά συνέπεια χρήζει βοήθειας από το κράτος και τις κοινωνικές υπηρεσίες. Αναγνωρίζεται ότι υπάρχει ένα σύνολο επιδράσεων και παραγόντων (κοινωνικών – οικονομικών – πολιτικών) οι οποίοι δρουν πολυσύνθετα στην κοινωνική θέση του ατόμου και οδηγούν στην αδυναμία συμμετοχής στις διαφορετικές εκφάνσεις της σύγχρονης ζωής. Σχετικός όρος είναι η «κοινωνική ευπάθεια» που αναφέρεται σε πληθυσμιακές κατηγορίες οι οποίες «απειλούνται» ή «κινδυνεύουν» από το βίωμα του αποκλεισμού. Αιτίες που μπορούν να συμβάλλουν στην εξέλιξη και στην όξυνση του φαινομένου είναι η ανεργία, οι εκπαιδευτικές ανισότητες, η φτώχεια και οι ανισότητες στο χώρο της υγείας. Ιδιαίτερα για τις εκπαιδευτικές ανισότητες, ο ρόλος τους στις διαδικασίες του αποκλεισμού αποδεικνύεται πολύ σημαντικός, αφού επεμβαίνουν κατά τη διάρκεια της πρωτογενούς κοινωνικοποίησης και αποτελούν την αφετηρία αρνητικών βιωμάτων.[114]

4.3.1 Οι μετανάστες ως μια κοινωνικά «ευπαθής» ομάδα

Η προσέλευση μεταναστών διαφόρων εθνοτήτων και πολιτισμών συχνά δημιουργούν αντιδράσεις στις χώρες υποδοχής. Σε ακραία μορφή αυτές οι αντιδράσεις μπορούν να οδηγήσουν σε φυλετικές ή άλλες διακρίσεις εις βάρος των μεταναστών και πιθανώς στον κοινωνικό αποκλεισμό τους.

Η Διεθνής Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Φυλετικών Διακρίσεων ορίζει ως φυλετική διάκριση:

> *«κάθε διάκριση, αποκλεισμός, περιορισμός ή προτίμηση με βάση τη φυλή, το χρώμα, την καταγωγή ή την εθνική ή εθνοτική προέλευση, που έχει σκοπό ή αποτέλεσμα να εξαλείψει ή περιορίζει την αναγνώριση, την απόλαυση ή την άσκηση, σε ισότιμη βάση, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*

[113] Παπαδοπούλου Δέσποινα, *Κοινωνιολογία του αποκλεισμού στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, 2012, σελ. 75
[114] Παπαδοπούλου Δ., σελ. 35

και των θεμελιωδών ελευθεριών στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό ή οποιονδήποτε άλλου τομέα της δημόσιας ζωής.»[115]

Από την άποψη του Διεθνούς Δικαίου, η αντιμετώπιση των φαινομένων διάκρισης εις βάρος κοινωνικών ομάδων (περιλαμβανομένων των μεταναστών) καλύπτεται από μια σειρά 18 διεθνών Συμβάσεων στα πλαίσια του ΟΗΕ, οι οποίες ανήκουν στην κατηγορία των «Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων». Στην πράξη η εφαρμογή τέτοιων διεθνών συμβάσεων ή και εθνικών νομοθεσιών συναντά διάφορα νομικά και τεχνικά προβλήματα, μεταξύ των οποίων και οι επιφυλάξεις που διατυπώνουν οι διάφορες χώρες που έχουν προσυπογράψει τις συνθήκες. Για παράδειγμα, η Σαουδική Αραβία διατυπώνει την επιφύλαξη ότι θα εφαρμόζει τη Σύμβαση για την Εξάλειψη των Διακρίσεων μόνο εφ' όσον αυτή δεν έρχεται σε σύγκρουση με το ισλαμικό Δίκαιο, ενώ οι ΗΠΑ δήλωσαν ότι δεν δεσμεύονται από τη Συνθήκη επειδή το Σύνταγμά τους υπερκαλύπτει τις απαιτήσεις της.[116]

Στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης επίσης υπάρχει νομολογία που καλύπτει τις περιπτώσεις διακρίσεων εις βάρος μεταναστών. Ωστόσο, διαπιστώνεται ότι εκδηλώσεις ρατσισμού και ξενοφοβίας ενθαρρύνονται από τις οικονομικές ανισότητες και από την ισχνή εφαρμογή πολιτικών μεταναστευτικών πολιτικών, οι οποίες προστατεύουν τους μετανάστες ή τους πρόσφυγες.[117]

Ένας από τους λόγους για την εφαρμογή τυχόν διακρίσεων είναι η μη επαρκής γνώση της πολιτισμικής και λοιπής πραγματικότητας των μεταναστών, και η υποκατάσταση της γνώσης από στερεότυπα. Ορισμένες ομάδες μεταναστών, όντας φορείς ισχυρών αρνητικών στερεοτύπων και αναπαραστάσεων, καθίστανται μια ευπαθής ή ευάλωτη κοινωνική ομάδα μέσα σε μία κοινωνία η οποία είναι ήδη συγκροτημένη με βάση κάποιες άλλες αξίες. Συνεπώς, η ενσωμάτωση των μεταναστών δεν είναι πάντα εύκολη αλλά χαρακτηρίζεται ως ρευστή και υπό συνεχή διαπραγμάτευση.

Στην Ελλάδα, η σημασία της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών έγινε έντονη κατά τη δεκαετία του '90, κυρίως με τις μεγάλες εισροές Πολωνών και Αλβανών. Η Δ. Παπαδοπούλου αναφέρει τους παράγοντες οι οποίοι εμποδίζουν την ένταξη ενός μετανάστη στην ελληνική κοινωνία. Το βασικότερο πρόβλημα αφορά την κατοχή άδειας παραμονής. Οι απαιτήσεις για την απόκτησή της και ο πρόσκαιρος χαρακτήρας της εξαιτίας της γραφειοκρατίας, αποτελούν το σημαντικότερο εμπόδιο του ομαλού βίου του μετανάστη στην Ελλάδα. Κατ' επέκταση, χωρίς τα απαραίτητα νόμιμα χαρτιά, ο μετανάστης βιώνει πολλούς περιορισμούς στην αγορά εργασίας. Αν και όλοι περίπου θα βρουν παρόμοια δουλειά με πλήρη απασχόληση, η νομιμοποίηση φαίνεται ότι αποτελεί την ασφαλιστική δικλίδα για να μη χάσουν τη δουλειά τους. Ως προς την οικογενειακή συνένωση, από την έρευνα προκύπτει ότι ανάλογα με το καθεστώς

[115] Διεθνής Σύμβαση για την Κατάργηση κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων, Ηνωμένα Έθνη, 1966, Συλλογή Συμβάσεων No. 9464, Τόμος 660, σελ. 195. Σε αγγλική γλώσσα. Διαθέσιμο στο Treaty Collecion, United Nations, treaties.un.org/Home.aspx (Πρόσβαση 19/4/2015)

[116] UN Treaty Collection, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Status as at 29-08-2016. Διαθέσιμο στο treaties.un.org

[117] *International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia*, International Labour Office (ILO), International Organization for Migration (IOM), Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 2001. Διαθέσιμο στο /www.evasp.eu

παραμονής στην Ελλάδα επηρεάζεται και η δομή του νοικοκυριού, δηλαδή οι νόμιμα διαμένοντες μετανάστες κατοικούν σε σημαντικά ποσοστά με το/τη σύζυγό και τα παιδιά τους. Αντίθετα, οι παράνομα διαμένοντες στη χώρα συνήθως δεν διαμένουν με τις οικογένειές τους.[118]

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα την αντιμετώπιση των Φιλιππινέζων μεταναστών από το Ελληνικό κράτος, δεν έχουμε υπόψη μας κάποια συστηματική διαφοροποίηση από τους υπόλοιπους μετανάστες/αλλοδαπούς πολίτες. Ως προς την αντιμετώπισή τους από την ελληνική κοινωνία, με βάση την εμπειρία που συλλέγουμε από την κοινότητα, αυτή είναι αρκετά θετική ή τουλάχιστον πολύ καλύτερη από αυτή με τα την οποία αντιμετωπίζονται άλλες εθνότητες. Στην ελληνική βιβλιογραφία αναφέρονται κάποιες περιπτώσεις που καθ' υπερβολή χαρακτηρίζονται «ρατσιστικές», όπως η υποτιμητική χρήση της λέξης «Φιλιππινέζα» για να χαρακτηρίσει κάποιον ως «πειθήνιο όργανο, άβουλο υπηρέτη» κτλ.[119] Λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες υπό τις οποίες γίνεται αυτή η χρήση (π.χ. σε πολιτικές ή αθλητικές εφημερίδες), θεωρούμε ότι αυτή η συμπεριφορά δεν αγγίζει τη Φιλιππινέζικη κοινότητα ούτε και συνηθίζεται από τη μεγάλη μάζα των Ελλήνων. Είναι μάλλον ένα σύνηθες φαινόμενο, όπως η χρήση των λέξεων *βλάχος, πόντιος, αμερικάνος* (παλαιότερο) στην Ελλάδα ή άλλα εθνώνυμα σε άλλους λαούς της Ευρώπης.

4.4 Ο μετανάστης δεύτερης γενιάς

Στη διεθνή βιβλιογραφία συχνά ως «δεύτερη γενεά μεταναστών» θεωρούνται αυτοί που έχουν τουλάχιστον ένα γονέα μετανάστη, τουλάχιστον στην περίπτωση των ΗΠΑ.[120] Όμως αυτός ο ορισμός δεν είναι γενικά αποδεκτός.

Κατά την άποψή μας, ειδικά στην περίπτωση των Φιλιππινέζων της Ελλάδας θα πρέπει να περιορίσουμε τον ορισμό στους νέους που έχουν και τους δύο γονείς Φιλιππινέζους. Οποιοσδήποτε άλλος συνδυασμός εθνικότητας γονέων, εκτός του ότι αφορά ένα πολύ μικρό ποσοστό, μπορεί να δημιουργεί αναντιστοιχία του όρου «Φιλιππινέζος μετανάστης» με τον τρόπο ζωής και την ταυτότητα όπως την αντιλαμβάνεται η «καθαρόαιμη» $2^{η}$ γενεά. Ειδικά στην περίπτωση ζευγαριών *Έλληνας-Φιλιππινέζα* υπάρχει μια ετεροβαρή ελληνική πολιτισμική επιρροή στα παιδιά ώστε τα ίδια μάλλον δεν μπορούν να ταυτιστούν με την έννοια «*Φιλιππινέζος μετανάστης* $2^{ης}$ *γενεάς*». Είναι ωστόσο κατανοητό ότι με βάση την εξωτερική εμφάνιση, τρίτα άτομα (Έλληνες, Φιλιππινέζοι, άλλοι) μπορεί περιστασιακά να αποδώσουν στους «μιγάδες» την ταυτότητα του «Φιλιππινέζου» (ή και του «Κινέζου» όπως αναφέραμε στην Εισαγωγή).

Υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις εμπειρίες της πρώτης γενεάς μεταναστών και των παιδιών τους, μεταξύ άλλων στη σχέση τους με αυτό που αντιλαμβάνονται ως

[118] Παπαδοπούλου Δ., (2012) σελ. 175-186

[119] Τοπάλη Πηνελόπη, *Ο Διασυσχετισμός της Έμμισθης Οικιακής Εργασίας και των Φιλιππινέζων Μεταναστριών στην Αθήνα*, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), 2001, σελ. 14-23.

[120] Karthick Ramakrishnan, S., Second-Generation Immigrants? The "2.5 Generation" in the United States, *Social Science Quarterly*, 85, 2, (2004). Στο http://onlinelibrary.wiley.com

πατρίδα. Το αν τα παιδιά των μεταναστών κληρονομούν την εθνότητα των γονέων τους ή ενσωματώνονται στη χώρα όπου μεγάλωσαν – και σε ποιό βαθμό – εξαρτάται από την κοινωνική και οικονομική προσαρμογή που βιώνουν στη νεαρή ηλικία τους. Στην περίπτωση των μεταναστών στις ΗΠΑ, διαπιστώνεται ότι τα περισσότερα παιδιά των μεταναστών δηλώνουν την επιθυμία να μείνουν στη χώρα υποδοχής των γονιών τους, εκεί όπου γεννήθηκαν ή/και μεγάλωσαν. Ο τρόπος ζωής, οι εκπαιδευτικές και κοινωνικοοικονομικές ευκαιρίες στη χώρα αυτή έναντι της χώρας καταγωγής των γονιών τους, είναι οι βασικότεροι παράγοντες που διαμορφώνουν την απόφαση αυτή.[121]

Για τη μεταναστευτική κοινότητα των Φιλιππινέζων, φαίνεται ότι η δεύτερη γενεά σε αξιόλογους αριθμούς εμφανίζεται πρώτα στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1990.[122] Στην Ευρώπη η 2η γενεά Φιλιππινέζων σε εφηβική ηλικία πρέπει να εμφανίζεται σε σημαντικούς αριθμούς μια δεκαετία αργότερα. Για παράδειγμα, μελέτη επί της 2ης γενεάς Φιλιππινέζων στη Βρετανία, θεωρεί ότι αυτή γίνεται «αριθμητικά και δημογραφικά σχετική» στα μέσα της δεκαετίας του 2000.[123] Για την Ελλάδα δεν έχουμε υπόψη μας μελέτες που αναφέρονται ιδιαίτερα στη 2η γενεά Φιλιππινέζων μεταναστών. Εκτιμούμε ότι αυτή εμφανίζεται ως αριθμητικά σημαντική σε εφηβική ηλικία από τα τέλη της δεκαετίας του 2000.

Στη 2η γενεά μεταναστών αναμένονται κάποια χαρακτηριστικά που τη διαχωρίζουν από την 1η γενεά και αξίζουν ιδιαίτερης μελέτης, όπως ο βαθμός ενσωμάτωσης, το αίσθημα του «ανήκειν» σε κάποια εθνότητα ή πολιτισμό, η διάθεσή τους να παραμείνουν στη χώρα όπου μεγάλωσαν και να προσφέρουν σ' αυτήν κ.ά. Τέτοιου είδους ερωτήματα τίθενται επιτακτικά τόσο στις κοινωνικές επιστήμες όσο και στην κοινή γνώμη κατά τα τελευταία χρόνια, μετά από τα δραματικά φαινόμενα νέων που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν σε δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες αλλά έγιναν φανατικοί εχθροί των χωρών αυτών.

Ένα από τα προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίσουν αυτά τα παιδιά είναι η έλλειψη υπηκοότητας της χώρα υποδοχής των γονέων. Αυτό δημιουργεί μια σειρά από γραφειοκρατικά και νομικά προβλήματα. Ακόμη, επειδή συνήθως ανήκουν στα χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα, είναι πιθανό να αντιμετωπίζουν δυσκολίες και αποκλεισμούς σε πολλές πτυχές της καθημερινότητάς τους.

Αν και τα παιδιά μπορεί να μην έχουν κάποια ιδιαίτερη σύνδεση με τον πολιτισμό της χώρας προέλευσης των γονιών τους, η σκιά της εθνικής τους καταγωγής, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, δεν τους εγκαταλείπει εύκολα. Η διαμόρφωση και νοηματοδότηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας εκδηλώνεται στον τρόπο οργάνωσης της νεανικής τους κουλτούρας και στις στάσεις που διαμορφώνουν απέναντι στην εθνική καταγωγή τους. Ο όρος που περιγράφει καλύτερα την ιδιαιτερότητα της νεανικής κουλτούρας τους είναι αυτός του collage. Το collage

[121] Portes Alejandro & Rumbaut Rubén, *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*, University of California Press, 2001, σελ. 17-18. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books

[122] Portes Alejandro & Rumbaut Rubén (2001), Πίνακας 2.2, σελ. 19-21, 27.

[123] Mark Oliver S. Llangco, Transnationalised Belonging: Second-Generation Filipinos in England. Thesis for the Master of Philosophy, University of Birmingham, UK, 2013, σελ. 7. fordifp.net/Portals/

χαρακτηρίζεται από την τάση αποδόμησης και επανασύνδεσης πολιτισμικών στοιχείων, ως μια «δυνητικά αναπόφευκτη» σχέση ετερότητας μεταξύ τους. Αυτή η πράξη τους επιτρέπει την ταυτόχρονη πρόσβαση στους διαφορετικούς πολιτισμούς και την συμβολική υπέρβαση των κατηγοριοποιήσεων και διακρίσεων. Ουσιαστικό ρόλο διαδραματίζει σ' αυτή την περίπτωση η διγλωσσία Η διγλωσσία, ως πράξη, αναπτύσσει τη συνείδηση μιας ταυτότητας που στηρίζεται στη δημιουργική ενσωμάτωση της ετερότητας. Μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι μέσα από τέτοιες διαδικασίες συνδυασμού δύο πολιτισμών, οι έφηβοι αναδεικνύουν μια νέα δυνατότητα πολιτισμικού αυτοπροσδιορισμού.[124]

Στο έργο ορισμένων Ελλήνων ερευνητών (Γκόβαρης, Ψαρρού κλπ) γίνεται ζωηρή αναφορά σε φαινόμενα «ρατσισμού», «ξενοφοβίας», και γενικότερα αρνητικής αντιμετώπισης μεταναστών $1^{ης}$ και $2^{ης}$ γενεάς στις χώρες υποδοχής τους από την «κυρίαρχη» εθνότητα.

Στην περίπτωση των Φιλιππινέζων μεταναστών στην Ελλάδα, και ειδικά αυτών της $2^{ης}$ γενεάς, η εμπειρία μας δεν επιβεβαιώνει κάποια ιδιαίτερη αρνητική μεταχείριση από πλευράς Ελλήνων. Αντίθετα, αντιλαμβανόμαστε ότι γενικά οι Φιλιππινέζοι θεωρούνται «συμπαθείς» μετανάστες, ή τουλάχιστον οι Έλληνες δεν τους συνδέουν με αρνητικά φαινόμενα (υπαρκτά ή υποτιθέμενα) όπως η εγκληματικότητα, η κατάληψη θέσεων εργασίας, ή ο κίνδυνος για τη δημόσια υγεία. Η μητέρα της γράφουσας αρέσκεται να θυμάται το σχόλιο ενός υπαλλήλου στο Μητρώο του ΙΚΑ Πατησίων που εξυπηρετούσε δεκάδες μετανάστες όλων των εθνικοτήτων καθημερινά:

> «*Οι μετανάστες χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: Τους Φιλιππινέζους και όλους τους υπόλοιπους*».

[124] Γκόβαρης Χρήστος, *Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αλλοδαποί μαθητές: Παρατηρήσεις για τη δημιουργία μιας σχέσης αντιστοιχίας μεταξύ εκπαιδευτικών στόχων και υποκειμενικών αναγκών μάθησης*, στο www.diapolis.auth.gr/

5. Η ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

5.1 Γενικά στοιχεία

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, κατά την απογραφή του 2011 ζούσαν 9.807 Φιλιππινέζοι, από τους οποίους το 30% είναι άνδρες και το 70% γυναίκες.[125] Σύμφωνα με επικαιροποιημένα στοιχεία του Απριλίου του 2016 ο αριθμός αυτός είναι 10.468.[126] Πιθανότατα υπάρχει και ένας αριθμός μη νόμιμων Φιλιππινέζων μεταναστών, αλλά εξ όσων γνωρίζουμε αυτός ο αριθμός είναι πολύ μικρός σε σχέση με άλλες εθνικότητες, ενδεχομένως μερικές εκατοντάδες. Για την ακρίβεια, υπάρχει μικρός αριθμός ατόμων οι οποίοι προσωρινά εισέρχονται στην κατάσταση του «παράνομου» ή «παράτυπου» και στη συνέχεια «τακτοποιούνται» με κάποιες διοικητικές ή δικαστικές διαδικασίες. Αυτές οι «τακτοποιήσεις» γίνονται με τη βοήθεια δικηγόρων που ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με τέτοιες υποθέσεις. Επίσης υπάρχει ένας μικρός αριθμός παλαιότερων μεταναστών (κυρίως γυναικών) που έχουν λάβει την ελληνική υπηκοότητα λόγω μακρόχρονης παραμονής ή γάμου και δεν καταγράφονται ως αλλοδαποί. Σε παλαιότερη βιβλιογραφία αναφέρονται ανεπίσημα στοιχεία που εκτιμούν τον αριθμό των Φιλιππινέζων της Ελλάδας σε 40.000 περίπου.[127] Ο αριθμός αυτός πρέπει να διογκώθηκε για λόγους «εθνικού πρεστίζ» από τον Φιλιππινέζο πληροφορητή, εκπρόσωπο ενός μεγάλου (τότε) συλλόγου Φιλιππινέζων. Ωστόσο είναι γεγονός ότι στα μέσα της δεκαετίας του '90 σημειώθηκε ένα μέγιστο στην έλευση μεταναστών από τις Φιλιππίνες και μάλιστα μεγάλος αριθμός αυτών ήταν παράνομοι.[128] Από πληροφορίες που συλλέξαμε, το τότε στάτους του «παράνομου μετανάστη» οφειλόταν στο ότι πολλοί (ακόμα και γυναίκες) εισέρχονταν με ναυτικό φυλλάδιο ή με τουριστική βίζα και παρέμεναν χωρίς άδεια. Σταδιακά η νομοθεσία επέτρεψε την αλλαγή του στάτους από «ναυτικό» σε άλλες εργασίες και τη χορήγηση αδειών παραμονής στους περισσότερους. Προσθέτουμε ότι όπως αναφέρουν πολλοί πληροφορητές, στην ταχεία τακτοποίηση των «χαρτιών» των Φιλιππινέζων μεταναστών συμβάλλουν συχνά οι εργοδότες οι οποίοι είναι άτομα με υψηλό πολιτικό και οικονομικό κύρος και θέλουν να διευκολύνουν τους μετανάστες που απασχολούν. Κάποιοι από τους εργοδότες που δραστηριοποιούνται στο χώρο της ναυτιλίας, διευκόλυναν οι ίδιοι τη χρήση του «νομικού παραθύρου» του ναυτικού φυλλαδίου.

Στην ιστοσελίδα της πρεσβείας των Φιλιππίνων στην Αθήνα έχει αναρτηθεί κατάλογος με τους έχοντες δικαίωμα ψήφου σε εθνικές εκλογές των Φιλιππίνων, με βάση τον

---

[125] Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), *Πίνακας Α05. Απογραφή Πληθυσμού 2011. Μόνιμος Πληθυσμός κατά υπηκοότητα, φύλο και ομάδες ηλικιών,* www.statistics.gr (Πρόσβαση 15/10/2015)

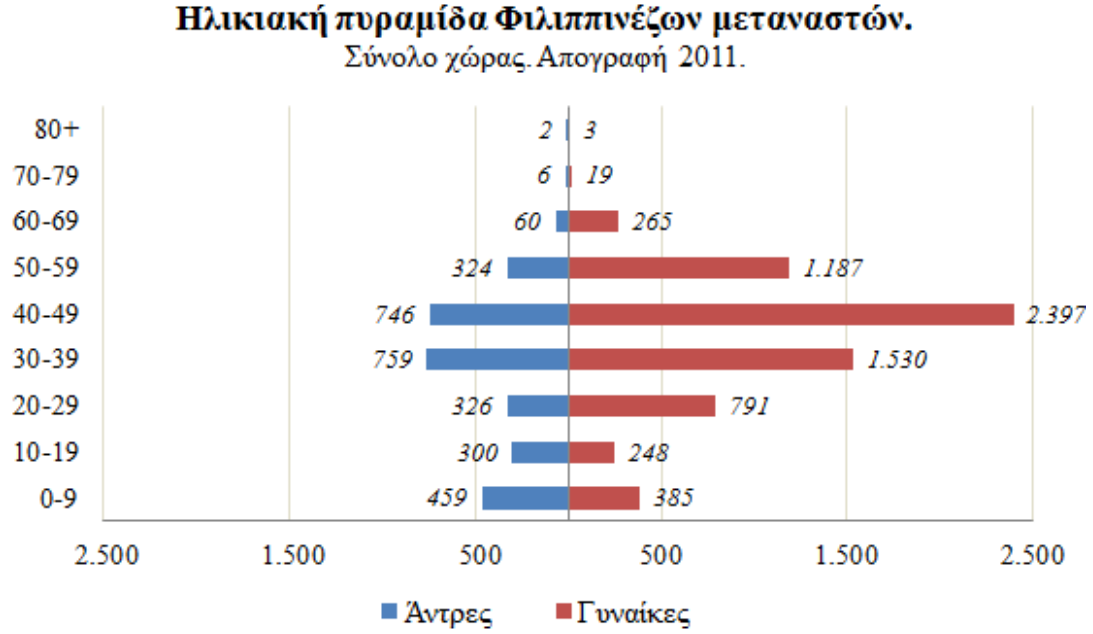
[126] Ο «χάρτης» των 557.476 νόμιμων μεταναστών. Εφημερίδα «το Βήμα», ηλεκτρονική έκδοση 27/4/2016.

[127] Τοπάλη Πηνελόπη, Σιωπηρές σχέσεις, διαπολιτισμικές επαφές. Η περίπτωση των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών στην Αθήνα. Εκδόσεις "Αλεξάνδρεια", 2008, σελ. 42. Βασίζεται σε εκτίμηση εκπροσώπου του συλλόγου KASAPI του 1995.

[128] Τοπάλη Πηνελόπη, Επισφαλείς Συναινέσεις: Φιλιππινέζες οικιακές εργαζομενες και εσωτερική οικιακή εργασία, στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, Π. Τοπάλη, Αγγ. Αθανασοπούλου, Κόσμοι της Οικιακής Εργασίας, εκδόσεις "Αλεξάνδρεια", 2009, σελ. 73 (διάγρ. 1), σελ. 76 (διάγρ. 2).

οποίο έγινε και η ψηφοφορία για τις προεδρικές εκλογές τον Μάιο του 2016. Στον κατάλογο περιλαμβάνονται 4.178 άτομα.[129]

Περισσότερα δημογραφικά στοιχεία για τους Φιλιππινέζους στην Ελλάδα αναφέρονται στις εργασίες της Π. Τοπάλη (2008, 2009), αλλά σήμερα έχουν μάλλον ιστορική σημασία καθώς βασίζονται στην απογραφή του 2001 και σε άλλες τότε επίκαιρες πηγές. Πιστεύουμε ότι τα στοιχεία των απογραφών μπορεί να υπο-εκτιμούν γενικά τους μετανάστες, καθώς πολλοί από αυτούς διστάζουν να απαντήσουν ειλικρινά (αν δεχθούν καν) στους απογραφείς, ειδικά στα νοικοκυριά που υπάρχει κάποιος παράνομος ή παράτυπος μετανάστης.

Διάγραμμα 3. Ηλικιακή πυραμίδα Φιλιππινέζων μεταναστών στο σύνολο της χώρας. Πηγή: Απογραφή 2011, ΕΛΣΤΑΤ.

Η ηλικιακή πυραμίδα έχει την τυπική εικόνα μιας πρώτης γενεάς θηλυκής μετανάστευσης, και μια δεύτερης γενεάς που το 2011 βρισκόταν κυρίως στη νηπιακή και παιδική ηλικία. Πιστεύουμε ότι τα 548 άτομα της ηλικίας 10-19 είναι συγκεντρωμένα πιο κοντά στα 10 παρά στα 19 έτη. Η ανισότητα των φύλων στα 20-29 δείχνει ότι πρόκειται κυρίως για πρώτης γενεάς μετανάστες. Δεν μπορεί εύκολα να εξηγηθεί η σημαντική (σχεδόν 1,2:1) αριθμητική υπεροχή των αγοριών στις ηλικίες 0-9. Σημειώνουμε όμως ότι παιδιά, ακόμα και βρέφη, «διανέμονται» μεταξύ Ελλάδας και Φιλιππίνων από τους γονείς τους. Πολλοί γονείς στέλνουν τα παιδιά τους στις Φιλιππίνες από πολύ μικρή ηλικία, γιατί η εργασία και η οικογενειακή τους κατάσταση (πολλές «single mothers») δεν τους επιτρέπει να ασχοληθούν με την ανατροφή των παιδιών. Ενδεχομένως εκεί γίνεται μια επιλογή του φύλου που θα παραμείνει στην Ελλάδα. Δεν αποκλείουμε και περιστατικά προγεννητικής επιλογής φύλλου, όπως συμβαίνει σε κάποιες τριτοκοσμικές χώρες.

[129] Πρεσβεία Φιλιππίνων στην Ελλάδα, athenspe.dfa.gov.ph/newsroom/advisories/453-certified-list-of-overseas-voters-in-greece

6. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

6.1 Σκοπός της έρευνας

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να διερευνήσει τους παράγοντες που επηρεάζουν τον αυτοπροσδιορισμό της κοινότητας Φιλιππινέζων μεταναστών στην Αθήνα και ειδικά των παιδιών τους.

Η εργασία επικεντρώνεται στο κοινωνικο-οικονομικό προφίλ τους, σε ορισμένα κύρια πολιτισμικά στοιχεία που τους χαρακτηρίζουν ως κοινότητα, και στη διεθνική σύνδεση με την πατρίδα τους.

6.2 Μεθοδολογία έρευνας – Εργαλεία

Στην παρούσα έρευνα ο υπό μελέτη πληθυσμός είναι α) Φιλιππινέζοι μετανάστες πρώτης γενιάς, από το φιλικό μας περιβάλλον και β) Φιλιππινέζοι μετανάστες δεύτερης γενιάς, οι οποίοι φοιτούν στις 3 τελευταίες τάξεις του Φιλιππινέζικου Σχολείου στην Ελλάδα (Philippine School in Greece – KAPHILCA and PLC), το οποίο βρίσκεται στο δήμο Βύρωνα στην Αθήνα.

Ακολουθήθηκε η μέθοδος του διαθέσιμου δείγματος (availability sample), υποκατηγορία της μεθόδου της μη τυχαίας δειγματοληψίας.[130]

Η συλλογή πληροφοριών έγινε μέσω συνεντεύξεων, ερωτηματολογίων και παρατηρήσεων σε χώρους όπου δραστηριοποιείται το δείγμα μας. Τα ερωτήματα των συνεντεύξεων και του ερωτηματολογίου τέθηκαν σε αγγλική γλώσσα.

Συνεντεύξεις

Ελήφθησαν 11 συνεντεύξεις από Φιλιππινέζους μετανάστες και των δύο φύλων, οι περισσότεροι ηλικίας 30-60 ετών περίπου ($1^{η}$ γενεά μεταναστών), πλην δύο (γυναικών) ηλικίας περίπου 20 ετών ($2^{ης}$ γενεάς μετανάστριες). Οι ερωτήσεις αφορούσαν κυρίως την περιγραφή της διαβίωσή τους εδώ στην Ελλάδα, την οικογένειά τους και τη σύνδεση που διατηρούν με τις Φιλιππίνες.

Για την καλύτερη παρουσίαση των αποτελεσμάτων, οι πληροφορίες των συνεντεύξεων μεταφράστηκαν στα ελληνικά και απλοποιήθηκαν.

Ερωτηματολόγια

Συντάχθηκαν 42 ερωτηματολόγια τα οποία μοιράστηκαν στο φιλιππινέζικο σχολείο της Αθήνας, στο δήμο Βύρωνα. Τα ερωτηματολόγια απευθύνονταν σε εφήβους και των δύο φύλων, ηλικίας 15-17 ετών. Η δομή του ερωτηματολογίου χωρίζεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη αναφέρονται τα δημογραφικά στοιχεία, δηλαδή προσωπικά δεδομένα για το κάθε υποκείμενο της έρευνας (φύλο, εθνικότητα, ηλικία, τάξη και χώρα γέννησης). Στη δεύτερη αναφέρονται κοινωνικο-οικονομικά στοιχεία των γονέων (καταγωγή, εργασία, εκπαίδευση), και η αντίληψη των μαθητών για την τρέχουσα οικονομική κρίση που ενδεχομένως να επηρεάζει την υποκειμενική

[130] Κυριαζή Νότα, *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Πεδίο, Αθήνα, 2011, σελ. 116.

ικανοποίησή τους σχετικά με τη διαμονή τους στην Ελλάδα. Στην τρίτη ενότητα, αναφέρονται τα ενδιαφέροντά τους, η σχέση τους με τους συγγενείς και φίλους, η επικοινωνία τους με τους συγγενείς στις Φιλιππίνες και οι παράγοντες που διαμορφώνουν την προσωπική τους εθνική – πολιτισμική ταυτότητα.

Περιλαμβάνονται ερωτήσεις κλειστού τύπου, στις οποίες το υποκείμενο καλείται είτε να επιλέξει μεταξύ δύο ή περισσότερων προτεινόμενων απαντήσεων, είτε να απαντήσει μονολεκτικά, και ερωτήσεις κλιμάκωσης ή ιεράρχησης των απαντήσεων.

Για την καλύτερη οργάνωση και χρήση των δεδομένων, χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πρόγραμμα Statistical Package for Social Science (SPSS 20.0). Επειδή όμως το δείγμα είναι μικρό και μη τυχαίο, τα αποτελέσματα δεν είναι στατιστικώς σημαντικά και ούτε μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε γενικεύσεις.

Εθνογραφικές παρατηρήσεις

Παρατίθενται παρατηρήσεις που έγιναν σε χώρους δραστηριοποίησης των μεταναστών (εκκλησίες, οικίες κ.ά.) ή παρατηρήσεις συμπεριφορών και αφηγήσεων που έγιναν σε διάφορους τόπους και χρόνους αλλά στο ίδιο θέμα (π.χ. σχέσεις με άλλες κοινότητες). Ανεξάρτητα από την παρούσα εργασία και σε χρόνο προγενέστερο αυτής, έχουμε κάνει μεγάλο αριθμό άτυπων και αταξινόμητων συμμετοχικών ή περίπου συμμετοχικών παρατηρήσεων, στο πλαίσιο της καθημερινής κοινωνικής επαφής.

6.3 Παρουσίαση των αποτελεσμάτων

6.3.1 Συνεντεύξεις

Οι 11 ερωτώμενοι είναι: δέκα ενήλικα άτομα, γνωστά μας λόγω οικογενειακής φιλίας, και μία δασκάλα από το φιλιππινέζικο σχολείο της Αθήνας. Σημειώνουμε πως κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, αρκετοί ερωτώμενοι απαντούσαν διστακτικά έως μονολεκτικά, κάτι που δε διευκόλυνε αρκετά τη συζήτηση. Έτσι, αναφέρουμε αναλυτικά μόνο μερικές περιπτώσεις.

Από τα δέκα άτομα, οι οκτώ ήταν γυναίκες και οι δύο άντρες. Όλοι τους μένουν στους Αμπελόκηπους σε μικρά διαμερίσματα και απασχολούνται – πλην δύο (γυναικών) περίπου 20 ετών που είναι παιδιά αυτών των μεταναστών – ως οικιακοί βοηθοί κυρίως στα βόρεια προάστια της Αθήνας. Ήρθαν στην Ελλάδα περίπου πριν 20-25 χρόνια, δηλαδή γύρω στην ηλικία των 25-30 ετών.

Περίπτωση 1: Συζυγικό ζευγάρι (ο Άτο και η Κόνυ), οι οποίοι παντρεύτηκαν και απέκτησαν παιδιά στην Ελλάδα όπου και ζουν μέχρι σήμερα τα τελευταία 24 περίπου χρόνια. Δεν ήθελαν να μας αποκαλύψουν το ακριβές ποσό του μισθού τους, ούτε να μας πουν αν είναι ικανοποιημένοι με τη δουλειά τους. Τόνισαν όμως ότι η τρέχουσα οικονομική κατάσταση της χώρας έχει περιορίσει τις ζωές τους, πράγμα που τους κάνει να συγκρίνουν το βιοτικό τους επίπεδο εδώ με αυτό στις Φιλιππίνες πριν μεταναστεύσουν. Η σύζυγος αστειευόμενη αλλά συνεσταλμένη μας είπε: *«Δεν ήμασταν πλούσιοι στο χωριό, αλλά εκεί είχαμε τα φρούτα μας δωρεάν».*

Έχουν ένα αγόρι 17 χρονών, τον Chris, ο οποίος φοιτά σε ελληνικό γενικό λύκειο των Αμπελοκήπων, και ένα κορίτσι 23 ετών, την Grace, η οποία είναι απόφοιτη ΙΕΚ και τώρα δουλεύει ως υπάλληλος σε γνωστή αλυσίδα εστιατορίων. Στους γονείς θέσαμε το ερώτημα αν σκέφτονται να επιστρέψουν στις Φιλιππίνες και αν θα πάρουν τα παιδιά τους μαζί.

- *«Δύσκολο να επιστρέψουμε στις Φιλιππίνες γιατί όλες μας οι οικονομίες πηγαίνουν στα παιδιά μας. Θα θέλαμε να πάμε σπίτι μας [Φιλιππίνες] αλλά τα παιδιά μας δεν θέλουν. Λένε ότι δεν έχουν καμία σχέση με τις Φιλιππίνες και ότι θα είναι χειρότερα εκεί.*», μας είπε ο πατέρας.

Η κόρη τους, Grace, συμμετέχοντας στην παραπάνω συζήτηση, πρόσθεσε το εξής:

- *«Ο φιλιππινέζικος τρόπος ζωής είναι ένα πράγμα "μακρινό και ξένο" για μένα και τον αδελφό μου. Πιο εύκολα θα πάω στην Αγγλία, παρά στις Φιλιππίνες.* […] *Ένας φίλος μου, από γονείς Φιλιππινέζους αλλά γεννημένος εδώ, πήγε για πέντε χρόνια στις Φιλιππίνες για να τελειώσει το σχολείο εκεί. Δεν του άρεσε όμως και γύρισε εδώ γιατί του έλειπε η Ελλάδα. Λέει ότι του αρέσουν τα ελληνικά φαγητά περισσότερο.* […] *Μπορεί να έχουμε οικονομικά προβλήματα σαν χώρα αλλά δεν μπορεί να είναι χειρότερα από τις Φιλιππίνες. Θα ήθελα βέβαια να πάω και στην Ευρώπη να δουλέψω, αλλά μάλλον θα επέστρεφα στην Ελλάδα μετά».*

Περίπτωση 2: Η κυρία Yolie (Yolanda), η οποία είναι περίπου 60 ετών, έχει το γιο της και τη νύφη της εδώ στη χώρα μας (και οι δύο είναι γεννημένοι στις Φιλιππίνες και μετανάστευσαν στη χώρα μας περίπου στην ηλικία των 20 ετών), ενώ έχει άλλη μια κόρη στις Φιλιππίνες. Έχει επίσης μια εγγονή δύο ετών, η οποία γεννήθηκε εδώ. Ήταν δύσκολο να αντλήσουμε πληροφορίες για τη ζωή της εδώ ή στις Φιλιππίνες, καθότι απέφευγε να απαντήσει ευθέως στις ερωτήσεις. Αναφερόμενη στην εγγονή της, μας είπε:

- *«Δεν ξέρω τι θέλουν να θέλουν οι γονείς της, αλλά εγώ θα την έπαιρνα μαζί μου στις Φιλιππίνες».*

Παρατηρώντας την εν γένει ζωή της, θεωρούμε την ανωτέρω φράση ως μια απραγματοποίητη επιθυμία και νοσταλγία. Στην πράξη, ενώ είναι συνταξιούχος, παραμένει στην Ελλάδα επειδή εδώ βρίσκεται η μισή οικογένειά της και πολλοί φίλοι της. Είναι μια από τις πολλές παλαιές μετανάστριες που εισέρχονται στην τρίτη ηλικία και στη σύνταξη, αλλά παραμένουν στην Ελλάδα για διάφορους λόγους. Στο μικροπεριβάλλον της φιλιππινέζικης κοινότητας αντιμετωπίζονται με σεβασμό από τους νεώτερους. Προσφωνούνται ως «*μάμα*» ή «*μαμίτα*» και έχουν ηγετική θέση στα νοικοκυριά των boarding-houses όπου συμβιώνουν με άλλες Φιλιππινέζες.

Περίπτωση 3: Η κυρία Helena είναι δασκάλα στο φιλιππινέζικο σχολείο της Αθήνας. Είναι περίπου 50 χρονών και είναι ήδη 20 χρόνια στη χώρα μας. Στο σχολείο διδάσκει 6 χρόνια τώρα, ενώ πριν απασχολούνταν ως οικιακή βοηθός στην περιοχή

της Φιλοθέης. Είναι απόφοιτος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και ο σύζυγός της και τα τρία της παιδιά βρίσκονται σήμερα στις Φιλιππίνες. Όπως μας διηγήθηκε, πριν έρθει στην Ελλάδα είχε μεταναστεύσει με τον άντρα της στη Σαουδική Αραβία. Εργάστηκαν εκεί για δύο χρόνια αλλά μετά από σοβαρό εργατικό ατύχημα, ο σύζυγός της αναγκάστηκε να επιστρέψει στην πατρίδα τους, ενώ η ίδια μετέβη στην Ελλάδα προς αναζήτηση εργασίας.

Στη διάρκεια της συζήτησης απαντούσε και αυτή σχετικά διστακτικά και απέφευγε να αποκαλύψει λεπτομέρειες που αφορούσαν την οικογένειά της στις Φιλιππίνες. Αναφερόμενη στην επικοινωνία της με την οικογένειά της, μας είπε δακρύζοντας:

- *«Δεν έχω κάποιο παράπονο με την απόσταση γιατί δουλεύω για να φροντίσω τα παιδιά μου και τον άντρα μου. Μου λείπουν αλλά ευτυχώς έχω το facebook και τους μιλάω καθημερινά. Δεν ξέρω αν πιστεύεις στο Θεό, αλλά εγώ από εκεί παίρνω δύναμη. Αν πιστεύεις στο Θεό, όλα θα πάνε καλά».*

Με αφορμή αυτά τα λόγια την ρωτήσαμε σε ποιο δόγμα ανήκει, αν συμμετέχει σε λατρευτικές πρακτικές και αν μέσα από αυτήν την δραστηριότητα συναντά άλλους ομοεθνείς της.

- *«Ναι, φυσικά! Πηγαίνω κάθε Κυριακή στην εκκλησία. Είμαι καθολική αλλά μου αρέσει να πηγαίνω μερικά απογεύματα και σε μια ορθόδοξη εκκλησία στη γειτονιά μου.* […] *γενικά δεν πιστεύω ότι υπάρχει κάποιος Φιλιππινέζος που δεν πιστεύει στο Θεό. Εγώ τις Κυριακές στην καθολική εκκλησία συναντώ πολλούς Φιλιππινέζους και έτσι έχω κάνει πολλούς φίλους όλα αυτά τα χρόνια.* […] *πηγαίνουμε μετά σε σπίτια και παίζουμε χαρτιά, τρώμε και μετά μελετούμε τη Βίβλο. Πολλές φορές όμως οι συζητήσεις μας αφορούν τους συγγενείς μας στις Φιλιππίνες και μελαγχολώ».*

Εκεί που έδειξε περισσότερη άνεση ήταν στις ερωτήσεις μας περί οικονομικής κρίσης.

- *«Αν είχα λίγα λεφτά στην άκρη, θα επέστρεφα αμέσως στην πατρίδα μου. Τους τελευταίους μήνες δεν μπορώ να στείλω λεφτά στην οικογένειά μου γιατί πρέπει να πληρώσω λογαριασμούς. Αυξήθηκε επίσης το ενοίκιο αλλά τί άλλο θα μπορούσε να γίνει; Όλοι έχουν ανάγκη από λεφτά σήμερα και κανένας δεν μπορεί να βοηθήσει.* […] *όταν έπαιρνα καλό μισθό ήθελα να τα δώσω στα παιδιά μου ώστε να έρθουν στην Ελλάδα και να συνεχίσουν το σχολείο εδώ. Τώρα όμως ούτε το εισιτήριό τους δεν μπορώ να πληρώσω».*

Συνεχίζοντας να περιγράφει τη ζωή της στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια της κρίσης, η κυρία Helena επισήμανε πως κατά τη γνώμη της η μετανάστευση προς την Αμερική ή τη Γερμανία είναι η καλύτερη λύση για όσους νέους θέλουν να σπουδάσουν ή να εργαστούν.

Η χαρτοπαιξία που αναφέρει είναι «θεσμός» μεταξύ των Φιλιππινέζων. Με αυτόν τον τρόπο περνούν πολλές ώρες στη διάρκεια του Σαββατοκύριακου. Γενικά τα πάσης φύσεως τυχερά παιχνίδια είναι εθνικό πάθος των Φιλιππινέζων.[131]

Περίπτωση 4: Η Athina είναι 22 χρονών, γεννημένη στην Ελλάδα από Φιλιππινέζους γονείς και είναι παιδί τυπικής διεθνικής οικογένειας Φιλιππινέζων. Μένει στους Αμπελόκηπους με τη μητέρα της, ενώ ο πατέρας και ο αδελφός της (17 ετών), ο οποίος γεννήθηκε και αυτός στην Ελλάδα, μένουν μόνιμα στις Φιλιππίνες. Στο δημοτικό η Athina φοίτησε για έναν χρόνο σε ελληνικό σχολείο, αλλά βρίσκοντας δυσκολία με την ελληνική γλώσσα, συνέχισε στο φιλιππινέζικο σχολείο. Κατά τα εφηβικά της χρόνια μετέβη στις Φιλιππίνες όπου τελείωσε το σχολείο και σπούδασε παιδαγωγική ψυχολογία. Η μητέρα της εργάζεται στο φιλιππινέζικο σχολείο της Αθήνας, ενώ παράλληλα απασχολείται μερικές ώρες σαν οικιακή βοηθός.

Η Athina επέστρεψε στη χώρα μας τον τελευταίο χρόνο ώστε να κάνει την πρακτική της άσκηση ως δασκάλα στο φιλιππινέζικο σχολείο. Μας είπε όμως ότι τελικός στόχος της είναι να δουλέψει στην Ιαπωνία. Την ρωτήσαμε αν και ο αδελφός της σκοπεύει μετά το σχολείο να φύγει από τις Φιλιππίνες και να επιστρέψει στην Ελλάδα.

- *«Όχι δε θέλει. Θέλει να μείνει στις Φιλιππίνες και να σπουδάσει στη Μανίλα. Συνήθισε πλέον γιατί όταν πήγε στις Φιλιππίνες ήταν πολύ μικρός. Ίσως όμως θελήσει να έρθει μαζί μου στην Ιαπωνία για δουλειά όταν μεγαλώσει ακόμα λίγο».*

Παρά ταύτα η Athina επιθυμεί να λάβει την ελληνική υπηκοότητα.

- *«Θέλω την υπηκοότητα για να ταξιδέψω στην Ευρώπη χωρίς διαβατήριο και γραφειοκρατία.* […] *Μερικοί φίλοι μου (Φιλιππινέζοι) που μένουν εδώ, έχουν πάει στην Ευρώπη για διακοπές. Μια φίλη μου πήγε στη Γερμανία για διακοπές και αφού της άρεσε το Βερολίνο, αποφάσισε τελικά να σπουδάσει εκεί αρχιτεκτονική».*

Σε ό, τι αφορά τα πλάνα που έχει για το μέλλον της η Athina μας είπε:

- *«Αν δεν καταφέρω να πάω στην Ιαπωνία να δουλέψω, θα κάτσω λίγα χρόνια εδώ στην Ελλάδα μέχρι η μαμά μου να πάρει σύνταξη. Μετά θα πάμε Φιλιππίνες.* […] *Νιώθω ότι εκεί είναι το σπίτι μου, επειδή έχουμε πολλούς συγγενείς, αλλά θα μου λείψει η Ελλάδα. Ακόμα όμως δεν είμαι σίγουρη για τίποτα, γιατί με όλα αυτά που συμβαίνουν στον κόσμο, τα πράγματα αλλάζουν και δεν ξέρεις τι σε συμφέρει να κάνεις τελικά».*

6.3.2 Ερωτηματολόγια

Ερωτηματολόγιο (βλ. Παράρτημα) μοιράστηκε σε 42 μαθητές των τριών τελευταίων τάξεων του φιλιππινέζικου σχολείου, δηλαδή σε τάξεις αντίστοιχες με τις γ' γυμνασίου, α' λυκείου και β' λυκείου των ελληνικών σχολείων. Οι ηλικίες των μαθητών είναι 14-17 χρονών. Η διευθύντρια του σχολείου εξήγησε στους μαθητές το

[131] Τοπάλη Π., *Σιωπηρές σχέσεις*, σελ. 42.

σκοπό του ερωτηματολογίου και τους ζήτησε να απαντήσουν με ειλικρίνεια. Πιστεύουμε ότι αυτό είναι θετικό για την αξιοπιστία των απαντήσεων.

Στο πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου αναφέρονται τα προσωπικά στοιχεία των μαθητών. Στον πληθυσμό αυτό υπήρχαν 25 αγόρια και 17 κορίτσια. Η γ' γυμνασίου (14-15 ετών) είχε 13 μαθητές, η α' λυκείου (15-16 ετών) 10 και η β' λυκείου (16-17 ετών) 19.

Από τις απαντήσεις συνάγουμε ότι:

- 32 άτομα ήταν γεννημένα στην Ελλάδα, ενώ οι 9 στις Φιλιππίνες, και ένας γεννήθηκε στις ΗΠΑ.
- Τρεις έχουν την ελληνική υπηκοότητα, την οποία απέκτησαν στις ηλικίες 10 με 11 ετών.
- Οι 10 μαθητές που δε γεννήθηκαν στη χώρα μας, εγκαταστάθηκαν εδώ σε ηλικίες μεταξύ 4 έως 13 ετών. Οι 8 φοίτησαν για μερικές τάξεις σε σχολείο στις Φιλιππίνες, ένας μαθητής σε σχολείο της Σρι Λάνκα και ένας μαθητής στο Glory Dei Montessori College στο Οχάιο των ΗΠΑ.
- Από τους υπόλοιπους που γεννήθηκαν στην Ελλάδα, 6 δήλωσαν ότι φοίτησαν σε ελληνικό σχολείο.

Το δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου επιχειρεί να καταγράψει το κοινωνικο-οικονομικό προφίλ του μαθητή και των γονέων του, και να ερευνήσει τη γνώμη και αντίληψη των μαθητών σχετικά με την τρέχουσα οικονομική κατάσταση της χώρας μας.

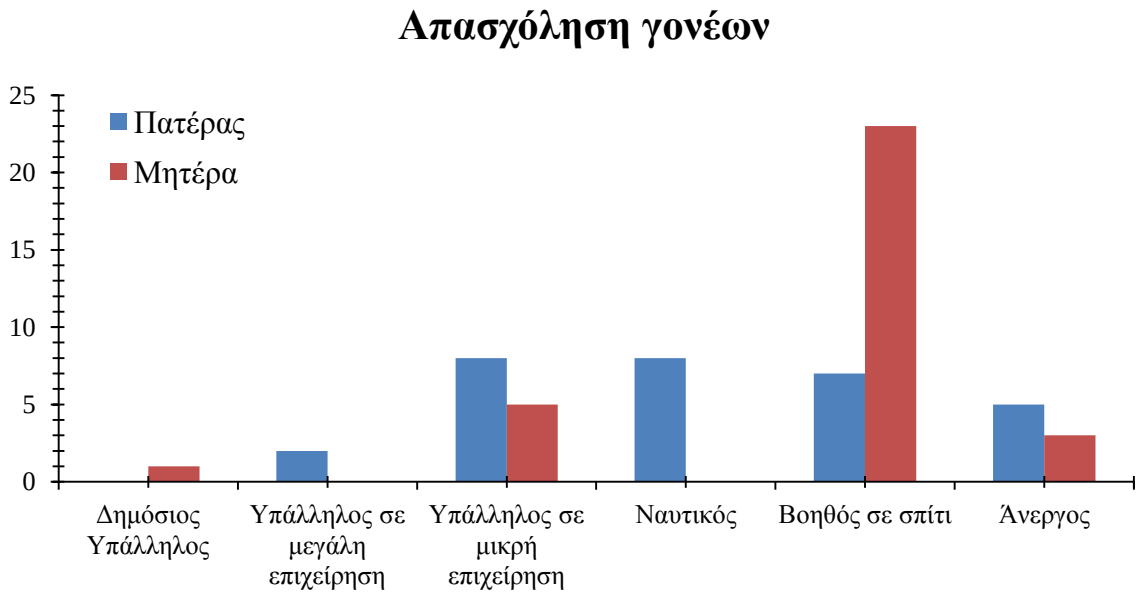
Εννοείται ότι οι πληροφορίες που μας παρέχουν οι μαθητές για τους γονείς τους είναι πιθανό να έχουν σημαντικό σφάλμα. Γενικώς όμως, θα λέγαμε ότι τα αποτελέσματα συμφωνούν με τις ποιοτικές εκτιμήσεις και εμπειρίες μας από την επαφή μας με την κοινότητα.

Και οι δύο γονείς όλων των μαθητών είναι Φιλιππινέζοι, μετανάστευσαν στη χώρα μας περίπου στην ηλικία 17 με 36 ετών και οι περισσότεροι είναι απόφοιτοι μεταλυκειακής εκπαίδευσης (συνήθως κολλέγιο ή επαγγελματική σχολή). Οι περιπτώσεις των μητέρων είναι ελαφρώς πιο πολλές στις ηλικίες 17-22 ετών σε σχέση με αυτές των πατέρων, κάτι που επιβεβαιώνει το γεγονός ότι οι γυναίκες μεταναστεύουν πιο νωρίς σε σχέση με τους άντρες, όπως αναφέρεται και στη διεθνή βιβλιογραφία.

Υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα στον τομέα της απασχόλησης. Επιλέξαμε η συγκεκριμένη ερώτηση να είναι «ανοιχτού τύπου», διότι υποθέσαμε πως ίσως να μην ήταν σαφείς ή κατανοητές για τον μαθητή κατηγορίες όπως «*δημόσιος/ιδιωτικός υπάλληλος, ελεύθερος επαγγελματίας* κλπ.», και πως με αυτές τις κατηγοριοποιήσεις θα χάνονταν κάποιες λεπτομέρειες, όπως για παράδειγμα αν ο γονιός απασχολείται σε μεγάλη ή μικρή επιχείρηση. Οι απαντήσεις που μας έδωσαν οι μαθητές ομαδοποιούνται στον παρακάτω πίνακα 1.

Β4. ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΓΟΝΕΩΝ	Πατέρας	Μητέρα
Δημόσιος Υπάλληλος	-	1
Υπάλληλος σε μεγάλη επιχείρηση	2	-
Υπάλληλος σε μικρή επιχείρηση	8	5
Ναυτικός	8	-
Βοηθός σε σπίτι	7	23
Άνεργος	5	3
Σύνολο	**30**	**32**
Δεν απάντησαν	12	10
Σύνολο	**42**	**42**

Πίνακας 1. Απασχόληση γονέων.

Διάγραμμα 4. Απασχόληση γονέων (απόλυτοι αριθμοί).

Η πρώτη εκτίμηση από τον ανωτέρω πίνακα 1 είναι ότι οι άντρες απασχολούνται σε περισσότερους τομείς από ότι οι γυναίκες. Πέρα από το κυρίως ανδρικό φιλιππινέζικο επάγγελμα του ναυτικού, υπάρχουν και υπάλληλοι σε επιχειρήσεις και οικιακοί βοηθοί. Αυτή η τελευταία περίπτωση αφορά ζευγάρια που δουλεύουν μαζί στο ίδιο σπίτι. Η γυναίκα κάνει τις «γυναικείες» δουλειές και ο άνδρας τις «ανδρικές», όπως περιποίηση κήπου, οδήγηση, φροντίδα σκάφους κλπ. Εξακολουθούν όμως να κυριαρχούν οι γυναίκες στο επάγγελμα των οικιακών βοηθών όπου απασχολούνται οι 7 στις 10. Η μοναδική περίπτωση της δημοσίου υπαλλήλου που σημειώνεται αφορά μια θέση στην πρεσβεία των Φιλιππίνων.

Στην ερώτηση «*αν έχουν άλλους στενούς συγγενείς που μένουν ή εργάζονται σε άλλη χώρα (εκτός από τις Φιλιππίνες)*» 32 από τους 42 απάντησαν θετικά. Πέρα από την εικόνα μιας κοινωνίας μεταναστών, το υψηλό ποσοστό των θετικών απαντήσεων

δείχνει ότι η μετανάστευση δεν είναι ισότιμα κατανεμημένη σε όλον τον πληθυσμό των Φιλιππίνων. Το τελευταίο προκύπτει και από τη βιβλιογραφία.[132] Επιδρά επίσης ο παράγων της βοήθειας μεταξύ συγγενών μέσω παροχής συστάσεων, συμβουλών και δανείων.

Η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών μένει στο κέντρο της Αθήνας, σε γκαρσονιέρα ή διαμέρισμα σε χαμηλούς ορόφους (κάθετος κοινωνικός διαχωρισμός[133]) πληρώνοντας ενοίκιο από 150 έως 300 ευρώ. Ένα σημαντικό ποσοστό των μαθητών (14 από τους 42) δηλώνουν ότι μοιράζονται την κατοικία τους με άλλους συγγενείς ή φίλους. Υπάρχουν και 4 μαθητές οι οποίοι μένουν σε κατοικίες που τους παραχωρήθηκαν δωρεάν, πιθανώς από εργοδότες των γονέων τους.

Ικανή εικόνα της ενοικιαζόμενης κατοικίας («boarding house») των Φιλιππινέζων μεταναστών δίνουν οι εργασίες της Π. Τοπάλη, και σ' αυτό δεν έχουν αλλάξει πολύ οι συνθήκες κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση αυτών των κατοικιών είναι στους Αμπελοκήπους και Γκύζη, κυρίως διότι είναι πάνω στον οδικό άξονα (Λεωφ. Κηφισίας) που τις συνδέει με τους χώρους εργασίας στα Βόρεια Προάστεια και τα Παραλιακά Προάστεια. Μάλιστα, φαίνεται ότι για την εξυπηρέτησή τους λειτουργεί η λεωφορειακή γραμμή «*Φιλοθέη – Αμπελόκηποι*» του ΟΑΣΑ (No. 610, γνωστή ως «*six-ten*»).

Υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό (ίσως υψηλότερο από αυτό που φαίνεται στις απαντήσεις) «προνομιούχων» που διαμένει σε κατοικίες των εργοδοτών, συχνά στο ίδιο οικοδομικό συγκρότημα. Είναι μια παροχή από τους εργοδότες, εν μέρει από ευχαρίστηση και εν μέρει γιατί εξυπηρετεί τους ίδιους. Ορισμένες περιοχές υψηλών εισοδημάτων όπου εργάζονται οι οικιακοί βοηθοί (όπως π.χ. Βουλιαγμένη, Καβούρι κτλ) είναι πολύ μακριά από τις συνοικίες των φτηνών διαμερισμάτων όπου διαμένουν οι μετανάστες, το οποίο αποθαρρύνει τους τελευταίους να εργαστούν εκεί αν δεν τους παραχωρηθεί χώρος κατοίκησης. Αυτό είναι συνηθισμένο για μεμονωμένους/-ες οικιακούς βοηθούς, αλλά μειώνεται στην περίπτωση ζευγαριών με παιδιά.

Θελήσαμε επίσης να αποτυπωθεί πώς βιώνουν αυτοί οι μαθητές, όντας παιδιά μεταναστών, την τρέχουσα οικονομική κατάσταση της χώρας μας. Τους ρωτήσαμε αν θα άλλαζαν κατοικία προκειμένου να αντιμετωπίσουν οικονομικά προβλήματα. Από τους 33 μαθητές που απάντησαν στη συγκεκριμένη ερώτηση, μόνο οι 9 απάντησαν θετικά και 5 δήλωσαν πως έχουν ήδη αλλάξει κατοικία γι' αυτόν το λόγο. Τα 9 στα 10 παιδιά δηλώνουν ότι κατά τη γνώμη τους η οικογένειά τους ζει άνετα και τα βγάζει πέρα οικονομικά. Τέλος, με τη βοήθεια μιας κλίμακας από το 0 έως το 10, ζητήσαμε από τα παιδιά να σημειώσουν την υποκειμενική ικανοποίηση που νιώθουν από τη διαμονή τους στην Ελλάδα γενικά, πριν και μετά την κρίση. Γενικώς οι μαθητές φάνηκαν αρκετά αισιόδοξοι αφού 9 στους 10 απάντησαν πως ήταν πολύ ικανοποιημένοι από τη ζωή τους στην Ελλάδα πριν την κρίση, ενώ μετά την κρίση

[132] Alvin P. Ang et al., 2009, σελ. 10.

[133] Ο κάθετος κοινωνικός διαχωρισμός αφορά τη διαφοροποίηση της κοινωνικής φυσιογνωμίας ανά όροφο στις πολυκατοικίες του Δήμου Αθηναίων. Μαλούτας Θ. και Σπυρέλλης Σ., *Η πολυκατοικία της αντιπαροχής και ο κάθετος κοινωνικός διαχωρισμός*, Athens social atlas, Δεκέμβριος 2015. www.athenssocialatlas.gr/άρθρο/κάθετος-διαχωρισμός/ (Πρόσβαση 19/9/2016)

αυτή η αισιοδοξία μετριάστηκε ελάχιστα (πίνακας 2). Υπήρξε και η περίπτωση όπου ένας μαθητής σημείωσε την απάντηση 0 στην κλίμακα που αφορά την ευτυχία του μετά την κρίση. Ο ίδιος μαθητής, μετά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, αναφερόμενος στην οικονομική κατάσταση της χώρας μας, είπε πως *«οι Έλληνες έγιναν Φιλιππινέζοι».*

Από τη στατιστική επεξεργασία δε φαίνεται να υπάρχει σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην υποκειμενική ικανοποίηση και άλλους παράγοντες – όπως το αν αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα. Αυτό πιθανώς οφείλεται στο ότι τα παιδιά δεν αντιλαμβάνονται την οικονομική κρίση και τις συνέπειές της όπως οι ενήλικες. Επίσης, είναι πιθανό ότι το υποκειμενικό αίσθημα ικανοποίησής τους διαμορφώνεται και από την σύγκριση που κάνουν με συγγενείς και φίλους που διαμένουν στις Φιλιππίνες. Δεν αποκλείουμε επίσης το να δηλώνουν ψευδώς αίσθημα ικανοποίησης υψηλότερο από το πραγματικό, λόγω του αισθήματος της «οικογενειακής ή συλλογικής υπερηφάνειας» που είναι πολύ ανεπτυγμένο στους Φιλιππινέζους.

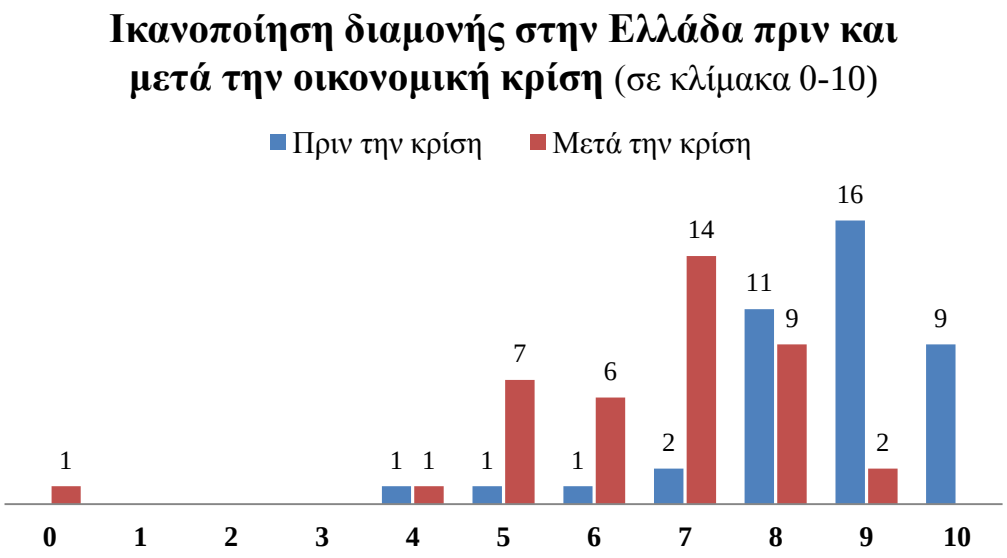
Το ερώτημα προς νεαρούς για τη σύγκριση προ και μετά την οικονομική κρίση (περίοδος περίπου 5 ετών) είναι ίσως ανορθόδοξο για εφήβους. Ωστόσο υποθέσαμε ότι μπορεί να αντανακλά τα συναισθήματα που προσλαμβάνουν από τους γονείς και το λοιπό περιβάλλον τους και ταυτόχρονα δίνει μια ένδειξη ότι τουλάχιστον αντιλαμβάνονται ότι υπάρχει μια οικονομική κρίση στην Ελλάδα.

Β15. ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΜΟΝΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (Σε κλίμακα 0-10)	**Πριν την κρίση**	**Μετά την κρίση**
Καθόλου (0-4)	1	2
Μέτρια (5-7)	4	27
Πολύ (8-10)	36	11
Σύνολο	**41**	**40**
Δεν απάντησαν	1	2
Σύνολο	**42**	**42**

Πίνακας 2. Υποκειμενική ικανοποίηση από τη διαμονή στην Ελλάδα πριν και μετά την κρίση.

Η ποιοτική μας εκτίμηση για τις αντικειμενικές συνθήκες εισοδήματος τουλάχιστον των οικιακών βοηθών έχει μεν μειωθεί λόγω της κρίσης, όχι όμως στο ίδιο ποσοστό με του μέσου Έλληνα. Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι ο μισθός του/της οικιακού βοηθού είναι ένα μικρό ποσοστό του συνολικού εισοδήματος αυτής της κατηγορίας εργοδοτών, ενώ η φύση της εργασίας καθιστά αυτή τη δαπάνη ανελαστική. Όπως το έθεσε χιουμοριστικά κάποια οικιακή βοηθός «*αν απεργήσουμε οι Φιλιππινέζες, θα παραλύσει η ηγεσία του κράτους και της οικονομίας. Δεν θα βρίσκουν παντελόνια να φορέσουν και άνθρωπο να τους κρατήσει το παιδί.*». Ένας δεύτερος παράγοντας μείωσης του εισοδήματος δεν έχει να κάνει με την οικονομική κρίση αλλά με την αθρόα είσοδο μεταναστών στην Ελλάδα και την προσφορά εργασίας. Παλαιότερες

μετανάστριες διηγούνται πώς κάποτε με άνεση εύρισκαν «part-time» εργασίες (όπως καθαρισμό, σιδέρωμα κτλ), ενώ σήμερα αυτό είναι δύσκολο.

Διάγραμμα 5. Προσωπική ικανοποίηση των μαθητών από τη διαμονή τους στην Ελλάδα πριν και μετά την οικονομική κρίση (απόλυτοι αριθμοί).

Στο τρίτο μέρος των ερωτήσεων, παρατίθενται στοιχεία που μας βοηθούν να σκιαγραφήσουμε τη ζωή αυτών των μαθητών στη χώρα μας και τη σχέση τους με τις Φιλιππίνες και τον υπόλοιπο κόσμο.

Γενικώς, φαίνεται πως τα ενδιαφέροντά τους ακολουθούν αμερικανικά ή δυτικά πρότυπα ψυχαγωγίας. Πηγαίνουν βόλτα και αναψυχή στο εμπορικό κέντρο της Αθήνας, θαυμάζουν καλλιτέχνες από το Χόλυγουντ, διαβάζουν βιβλία και περιοδικά αμερικανικής/βρετανικής παραγωγής, περνάνε πολλές ώρες στο διαδίκτυο και ειδικά στο facebook, και πηγαίνουν διακοπές σε προορισμούς εντός της Ελλάδος ή ακόμη και στην Ευρώπη. Είναι λίγοι αυτοί που έχουν ενδιαφέροντα στη φιλιππινέζικη γλώσσα, ενώ σχεδόν κανένας δεν προτιμάει βιβλία, ταινίες ή μουσική στα ελληνικά. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ένας στους 10 μαθητές δείχνει προτίμηση σε καλλιτέχνες με καταγωγή από την Κορέα ή την Ιαπωνία. Όπως μας είπε μια 17χρονη μαθήτρια (τονισμοί δικοί μου), «*η k-pop* [134] *είναι κάτι καινούριο στη μουσική που οι Έλληνες δεν ξέρουν ακόμη, και αυτό μας βοηθά να θυμόμαστε την Ασία χωρίς να είμαστε εκτός μόδας. Εγώ νιώθω περήφανη που η αμερικανική μουσική αναμείχθηκε με τη δικιά μας*».

Αυτή η τελευταία γνώμη της μαθήτριας μας θυμίζει ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι πάντα «αμερικανοποίηση» καθώς υπάρχουν και άλλα σημαντικά κέντρα παραγωγής και εξαγωγής πολιτισμού. Επίσης ότι τουλάχιστον κάποιοι από τους μετανάστες 2ης γενιάς νιώθουν ότι έχουν μια «ασιατική» ταυτότητα η οποία τους ικανοποιεί και θέλουν να τη διατηρήσουν.

[134] Είδος μουσικής από τη Νότιο Κορέα, χαρακτηριζόμενο από στοιχεία δυτικής και ασιατικής pop μουσικής. en.wikipedia.org/wiki/K-pop (Πρόσβαση 21/8/2016) και Jung Eun-Young, *Transnational Korea: A Critical Assessment of the Korean Wave in Asia and the US*, Southeast Review of Asian Studies, Volume 31, University of California, San Diego, 2009, pp. 69–80 www.uky.edu/Centers/Asia/SECAAS/Seras/2009/06_Jung_2009.pdf (Πρόσβαση 21/8/2016)

Στο ερώτημα για τη γλώσσα που ομιλούν με τους γονείς και τους φίλους, η μεγάλη πλειοψηφία (>80%) απάντησε ότι χρησιμοποιεί όχι αμιγώς φιλιππινέζικη γλώσσα με τους γονείς τους (που είναι και οι δύο Φιλιππινέζοι) και σχεδόν όλοι ότι δεν χρησιμοποιούν αμιγώς φιλιππινέζικη γλώσσα με τους φίλους τους. Όσον αφορά αυτούς που δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν αγγλικά, θεωρούμε αρκετά πιθανό ότι έχουν μόνο βασική γνώση της Φιλιππινέζικης γλώσσας. Η Φιλιππινέζα δασκάλα του δημοτικού μας εξήγησε ότι: *«τα νέα παιδιά, τα παιδιά του δημοτικού, δεν μιλάνε καθόλου φιλιππινέζικα. Δεν ξέρουν. Μιλάνε μόνο αγγλικά, ακόμη και με τους γονείς τους που μπορεί να είναι και οι δύο Φιλιππινέζοι. Ελληνικά μιλάνε λίγο, μόνο στην ανάγκη, κι αυτό γιατί τα διδάσκονται σ' αυτό το σχολείο».* Ένας μαθητής δημοτικού, περίπου 7 χρονών, αφού αναρωτήθηκε για ποιο λόγο είμαστε στο σχολείο του, μας είπε στα αγγλικά: *«Μιλάτε αμερικανικά; Τα αμερικανικά είναι η πιο όμορφη γλώσσα για να μιλάει κάποιος».* Μάλιστα επέμενε πως τα αγγλικά είναι πολύ διαφορετικά από τα αμερικανικά.

Στο ζήτημα της γλώσσας συμβαίνει μια μεγάλη ποιοτική μεταβολή από την 1η στη 2η γενεά με απομάκρυνση από τη μητρική γλώσσα. Υπενθυμίζεται ότι πρόκειται για μαθητές Φιλιππινέζικου σχολείου. Υπάρχουν πολλοί άλλοι που φοιτούν σε ελληνικά σχολεία και προφανώς χρησιμοποιούν περισσότερα ελληνικά και έχουν περισσότερους Έλληνες/Ελληνίδες φίλους. Γενικά, το φαινόμενο της δι- και τριγλωσσίας (ή και τετραγλωσσίας αν οι γονείς ομιλούν κάποια δεύτερη γλώσσα των Φιλιππίνων) μπορεί να θεωρηθεί βέβαιο στη μεγάλη πλειοψηφία της δεύτερη γενεάς, αν και σε διαφορετικό βαθμό κατ' άτομο ή ηλικία. Θεωρούμε αυτονόητη την άποψη του Χρ. Γκόβαρη (ο οποίος αναφέρεται σε διγλωσσία) ότι αυτή η κατάσταση διαμορφώνει κάποια ξεχωριστή ταυτότητα. Πιθανώς θα ήταν πιο ενδιαφέρον αντικείμενο έρευνας το πώς αυτή η πολυγλωσσία επηρεάζει άλλες ικανότητες των μαθητών (μάθηση, έκφραση κ.ά.).

ΤΙ ΓΛΩΣΣΑ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΕΙΤΕ;	**C13. με τους γονείς σας;**	**C14. με τους φίλους σας;**
Ελληνικά	0	0
Φιλιππινέζικα	8	1
Αγγλικά	3	6
Λίγο απ' όλα	31	35
Σύνολο	**42**	**42**

Πίνακας 3. Γλώσσα που χρησιμοποιούν οι μαθητές με τους γονείς τους και τους φίλους τους.

Η προσωπική μας εμπειρία από τη χρήση της ελληνικής γλώσσας από νεαρούς μαθητές, είναι ότι όσοι εξ αυτών είναι περί την εφηβεία και άνω, έχουν καλή έως πολύ καλή γνώση της προφορικής ελληνικής ώστε να μπορούν να διεξάγουν μια συζήτηση για θέματα καθημερινά. Διακρίνεται ότι πρόκειται για αλλοδαπούς μόνο στο ότι έχουν περιορισμένο λεξιλόγιο και ότι μιλούν κάπως αργά.

Οι κατωτέρω απαντήσεις δείχνουν μια μέτρια έως πολύ αραιή προσωπική σχέση των περισσοτέρων παιδιών με την πατρίδα τους. Οι περισσότεροι δεν έχουν πάει ποτέ ή έχουν πάει το πολύ μέχρι τρεις φορές στις Φιλιππίνες και δηλώνουν ότι κρατάνε τυπικές έως καλές σχέσεις με τους εκεί συγγενείς. Μόνο ένας δηλώνει ότι πηγαίνει εκεί κάθε χρόνο για διακοπές.

C10. ΠΟΣΕΣ ΦΟΡΕΣ ΕΧΕΤΕ ΠΑΕΙ ΣΤΙΣ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣ;	Αριθμός απαντήσεων
Δεν έχω πάει ποτέ	9
Το πολύ 3 φορές	18
Πάνω από 3 φορές	14
Ταξιδεύω εκεί σχεδόν κάθε χρόνο	1
Σύνολο	**42**

Πίνακας 4. Επίσκεψη στις Φιλιππίνες.

C11. ΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΣΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΚΟΝΤΙΝΟΥΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΣΑΣ ΣΤΙΣ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣ;	Αριθμός απαντήσεων
Δεν έχουμε σχέσεις.	3
Τυπική. Μιλάμε σε ιδιαίτερες περιπτώσεις.	14
Καλή. Μιλάμε κάθε μήνα.	15
Πολύ καλή. Μιλάμε κάθε βδομάδα.	8
Σύνολο	**40**
Δεν απάντησαν	2
Σύνολο	**42**

Πίνακας 5. Σχέση των μαθητών με τους συγγενείς στις Φιλιππίνες.

Εδώ προσθέτουμε την εμπειρική παρατήρηση ότι στα νέα παιδιά οι επισκέψεις στις Φιλιππίνες είναι κυρίως επιθυμία των γονέων. Το κύριο ενδιαφέρον είναι να δουν τα παιδιά οι παππούδες/ γιαγιάδες και οι υπόλοιποι συγγενείς. Καθώς αυτοί οι συγγενείς σταδιακά εκλείπουν, και ταυτόχρονα οι εδώ νεαροί απεξαρτώνται από τους γονείς τους, είναι πιθανό ότι θα αραιώνουν αυτά τα ταξίδια εκτός αν έχουν ειδικούς λόγους για να τα πραγματοποιούν. Ένα μέσο ταξίδι στις Φιλιππίνες έχει ένα συνολικό κόστος της τάξης των 2.000 ευρώ κατ' άτομο για ένα μήνα, κάτι που είναι υπολογίσιμο για μια οικογένεια ή για έναν εργαζόμενο χαμηλού εισοδήματος. Πιθανώς όμως και μια αραιή επαφή με την πατρίδα των γονέων (έστω μια φορά στην 5ετία) λειτουργεί ως

ενισχυτικός παράγοντας της επαφής που τηρείται με τα ηλεκτρονικά μέσα και η οποία μπορεί να είναι και καθημερινή. Γενικά, οι μελλοντικές προσωπικές επισκέψεις της 2ης γενεάς προς την πατρίδα τους είναι μια ροή που θα εξαρτηθεί από παράγοντες όπως το εισόδημά τους, το αν οι γονείς τους ως συνταξιούχοι εγκατασταθούν στις Φιλιππίνες, αν θα έχουν εκεί στενούς συγγενείς ή και κάποια οικονομικά συμφέροντα.

Όπως είδαμε από τις συνεντεύξεις και από παρατηρήσεις που θα αναφερθούν στη συνέχεια, οι Φιλιππινέζοι μετανάστες (1ης γενιάς) επικοινωνούν σχεδόν καθημερινά μέρα με την οικογένειά ή συγγενείς στην πατρίδα τους, ιδιαίτερα μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα. Οι μαθητές όμως τοποθετούν την επαφή τους με τις Φιλιππίνες στην τρίτη θέση σε ό, τι αφορά τον τρόπο χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (social media). Αυτό είναι αναμενόμενο, ιδίως για τους νέους που έχουν και τους δύο γονείς στην Ελλάδα.

C8. ΠΩΣ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΕΙΤΕ ΤΑ ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ; (έως 2 απαντήσεις)	**Από τους 42 μαθητές, την κάθε απάντηση επέλεξαν:**
Για διασκέδαση	20
Για επικοινωνία με γονείς και φίλους	19
Για επικοινωνία με τις Φιλιππίνες	17
Για ενημέρωση	11
Για πληροφορίες για σχολικές εργασίες	7

Πίνακας 6. Χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (απόλυτοι αριθμοί).

Είτε πρόκειται για σπουδές, είτε πρόκειται για εργασία, σχεδόν οι μισοί μαθητές προτιμούν να φύγουν στο εξωτερικό, παρά να παραμείνουν στην Ελλάδα ή να επιστρέψουν στις Φιλιππίνες. Οι επικρατέστερες επιλογές για το εξωτερικό είναι η Αμερική, η Μεγάλη Βρετανία, η Νότιος Κορέα και η Ιαπωνία. Δύο μαθήτριες 16 χρονών θεωρούν ότι ειδικά στις δύο τελευταίες χώρες παρά την οικονομική κρίση, μπορεί ο οποιοσδήποτε μετανάστης να ζήσει άνετα.

C15. ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΝΑ ΣΥΝΕΧΙΣΕΤΕ ΤΙΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΑΣ Ή ΝΑ ΒΡΕΙΤΕ ΔΟΥΛΕΙΑ, ΘΑ ΠΡΟΤΙΜΟΥΣΑΤΕ:	Αριθμός απαντήσεων
Να μείνω Ελλάδα	9
Να φύγω για τις Φιλιππίνες	12
Να πάω αλλού:	16
Αμερική	*5*
Αγγλία	*4*
Ν. Κορέα	*2*
Ιαπωνία	*2*
Δεν προσδιόρισαν	*3*
Σύνολο	**37**
Δεν απάντησαν	5
Σύνολο	**42**

Πίνακας 7. Μελλοντικά πλάνα μαθητών.

Ένας άλλος παράγοντας που εξετάσθηκε είναι η θρησκεία. Σε μια κλίμακα 0 – 10 βαθμολογήσαμε το πόσο σημαντική θεωρούν οι μαθητές τη θρησκεία στη ζωή τους. Η συντριπτική πλειοψηφία, δηλαδή 9 στους 10, απάντησε πως είναι πολύ σημαντική. Ωστόσο, μόνο οι μισοί παρευρίσκονται κάθε εβδομάδα σε θρησκευτικές συναθροίσεις και αυτό ίσως λόγω των γονιών τους. Οι υπόλοιποι πηγαίνουν στην εκκλησία σε ειδικές περιπτώσεις, όπως π.χ. για μια γιορτή ή τελετή με κοινωνική σημασία.

Σχετική παρατήρηση: Πολλοί από τους μαθητές συγκεντρώνονται κάθε μέρα επί της λεωφόρου Κηφισίας και οδού Λαρίσης στους Αμπελόκηπους ώστε να μεταβούν στο σχολείο τους με σχολικό. Σε εκείνο το σημείο υπάρχει ένας ορθόδοξος ναός, της Αγίας Τριάδος. Περιμένοντας, το σχολικό μαζί με τους μαθητές και τους γονείς τους, παρατηρήσαμε ότι αν και δεν ήταν κάποια γιορτή, πολλοί από αυτούς εισέρχονταν στην εκκλησία προκειμένου να ανάψουν ένα κερί και να ασπαστούν τις εικόνες. *«Όλοι θέλουν να πουν μια προσευχή το πρωί, για να τους πάει καλά η μέρα. Δεν έχει σημασία αν είναι ορθόδοξη η εκκλησία.»* μας διευκρίνισε μια Φιλιππινέζα δασκάλα η οποία ήταν μαζί μας.

Η θετική στάση των Φιλιππινέζων προς τους Ορθόδοξους ναούς και πρακτικές διαπιστώνεται και από άλλες παρατηρήσεις μας (βλ. κατωτέρω). Δεν συμφωνούμε με την άποψη της Π. Τοπάλη (2001) ότι οι Φιλιππινέζες αποφεύγουν τους ορθόδοξους ναούς λόγω του ότι οι Έλληνες «*μπορεί να τις αντιμετωπίσουν προσβλητικά*»[135].

Αυτό το κομμάτι του ερωτηματολογίου δημιουργεί μια σειρά άλλων ερωτημάτων, όπως π.χ. πώς εννοούν οι νεαροί μετανάστες τη σημαντικότητα της θρησκείας;

[135] Τοπάλη Π. *Ο διασυσχετισμός έμμισθης οικιακής εργασίας και Φιλιππινέζων μεταναστριών στην Αθήνα*, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), Οκτ. 2001, σ. 38, 39.

Μήπως η στάση τους ως προς τη θρησκεία είναι μια αντανάκλαση της στάσης των γονέων και είναι πιθανό να αλλάξει όταν οι νεαροί χειραφετηθούν; Ποιος είναι ο ρόλος που έχει η θρησκεία στη ζωή των 2ης γενεάς μεταναστών;

Το θέμα της θρησκευτικότητας της 2ης γενεάς Φιλιππινέζων μεταναστών έχει μελετηθεί αρκετά στην περίπτωση των Αμερικανο-φιλιππινέζων, οι οποίοι προηγούνται χρονικά της δικής μας 2ης γενεάς. Αναγνωρίζεται ότι η θρησκεία είναι μια πολύ σημαντική διάσταση του πολιτισμού τους και ότι, μεταξύ άλλων, παίζει σημαντικό ρόλο στην ενσωμάτωσή τους στην αμερικανική κοινωνία των πολιτών (civic).[136] Όμως, λαμβανομένων υπόψη των διαφορών Ελλάδας – ΗΠΑ, θεωρούμε αμφίβολο αν τα εκεί συμπεράσματα έχουν κάποια σημασία για την Ελλάδα. Η αξιόλογες εργασίες της Π. Τοπάλη για τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς, ενώ θίγουν αρκετά το θέμα της θρησκευτικότητας, δεν ασχολούνται καθόλου με τη 2η γενεά μεταναστών.

Ένα θέμα που κυριαρχεί στη σχέση μεταναστών με χώρες υποδοχής είναι αυτό των πιθανών διακρίσεων εις βάρος τους. Το θέμα αυτό επιχειρεί να εξετάσει η επόμενη ερώτηση.

C18. ΠΙΣΤΕΥΕΤΕ ΟΤΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΤΕ ΚΑΠΟΙΟΥ ΕΙΔΟΥΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΛΟΓΩ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΣΑΣ;	Αριθμός απαντήσεων
Καθόλου	1
Σπάνια	13
Μερικές φορές	19
Συνήθως ναι	5
Σύνολο	**38**
Δεν απάντησαν	4
Σύνολο	**42**

Πίνακας 8. Φυλετική διάκριση κατά των μαθητών.

Το ποσοστό αυτών που δηλώνουν ότι «συνήθως ή μερικές φορές αντιμετωπίζουν κάποια διάκριση» είναι σημαντικό (63%), το οποίο θα ήταν ένα σημαντικό πρόβλημα για την κοινότητα αν είναι ακριβές. Η πρώτη μας εκτίμηση είναι ότι μάλλον δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, όπως τουλάχιστον προκύπτει από την προσωπική μας εμπειρία. Δεν είχαμε την ευκαιρία να εξακριβώσουμε τι εννοούν ως «διάκριση» οι μαθητές που απάντησαν θετικά, ούτε από ποιες εθνότητες προέρχεται αυτή η όχληση. Κάνοντας την ίδια ερώτηση στην πλέον ώριμη λόγω ηλικίας

[136] Aprilfaye Tayag Manalang, *How Does Religion Shape Filipino Immigrants' Connection to the Public Sphere? Imagining a Different Self-Understanding of Modernity*. Διδακτορική Διατριβή, Graduate College of Bowling Green State University, Ohio, USA, 2013, περίληψη. https://etd.ohiolink.edu/rws_etd/document/get/bgsu1363098276/inline (Πρόσβαση 13/8/2016)

πληροφορήτρια Athina (22 ετών), λάβαμε επίσης την απάντηση ότι «μερικές φορές» αισθάνεται ότι γίνεται διάκριση εις βάρος της. Όταν της ζήτησα να το διευκρινήσει, ανέφερε ως παράδειγμα ότι κάποιοι την αποκαλούν «Κινέζα». Δηλαδή, η ίδια δεν έφερε κάποιο παράδειγμα ουσιαστικής διάκρισης, αλλά αντιλήφθηκε ως «διάκριση» κάποια παρεξήγηση ή αστεϊσμό ή πείραγμα. Οι ανωτέρω απαντήσεις των μαθητών (όπως και της Athina) πιθανώς οφείλονται στο διαφορετικό αίσθημα ευθιξίας που μπορεί να υπάρχει στους Φιλιππινέζους, ή στην αδυναμία κατανόησης της συμπεριφοράς των Ελλήνων και στην αναπαραγωγή του κλισέ της «διάκρισης» που χρησιμοποιείται καθ' υπερβολή στον καθημερινό δημόσιο λόγο των ΜΜΕ. Μια περίπτωση όπου ο διαφορετικός κώδικας συμπεριφοράς γίνεται πηγή δυσαρμονίας μεταξύ Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών και εργοδοτών, αναφέρεται από την Π. Τοπάλη για την συνήθεια των Ελλήνων να υψώνουν τη φωνή κάτι το οποίο οι Φιλιππινέζοι αντιλαμβάνονται ως επιθετικότητα.[137] Αυτό μπορούμε να το επιβεβαιώσουμε και από την προσωπική μας εμπειρία.

Στην επόμενη ενότητα ερωτημάτων επιχειρούμε να λάβουμε μια μονολεκτική απάντηση που να συνοψίζει το υποκειμενικό αίσθημα του Φιλιππινέζου μετανάστη δεύτερης γενιάς για την ταυτότητά του.

C19. ΠΩΣ ΘΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΖΑΤΕ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΣΑΣ;	Αριθμός απαντήσεων
Έλληνας	2
Φιλιππινέζος	17
Μισός Έλληνας μισός Φιλιππινέζος	13
«Πολίτης του κόσμου»	9
Δεν είμαι σίγουρος	1
Σύνολο	**42**

Πίνακας 9. Αυτοχαρακτηρισμός των μαθητών.

Η μεγάλη πλειοψηφία (95%) των απαντήσεων είναι μοιρασμένες στην ευρύτερη κατηγορία «*άλλο εκτός από απλά Έλληνας*». Είναι ενδιαφέρον ότι λιγότεροι από τους μισούς μαθητές χαρακτηρίζουν τον εαυτό τους απλά «Φιλιππινέζο». Αν όμως δημιουργήσουμε τις κατηγορίες «*Έλληνας ή ημι-Έλληνας*» και «*Φιλιππινέζος ή ημι-Φιλιππινέζος*», στην πρώτη εντάσσουν τον εαυτό τους το 36,6% και στη δεύτερη το 73,1%. Μικρό αλλά υπολογίσιμο είναι το μέρος των μαθητών που νιώθουν περισσότερο «*πολίτες του κόσμου*».

Αυτή η ανάμικτη εικόνα δείχνει μια πληθυσμιακή ομάδα με κύρια (αλλά μακράν από απόλυτη) κατεύθυνση προς το «*Φιλιππινέζος ή ημι-Φιλιππινέζος*», αλλά και με δεύτερες σκέψεις προς την κατεύθυνση «*Έλληνας ή ημι-Έλληνας*» ως εθνική ταυτότητα. Μπορεί να θεωρηθεί βέβαιο ότι το εθνώνυμο «Έλληνας» με την έννοια του «γένους», έχει διαφορετικό περιεχόμενο για τους Έλληνες και τους Φιλιππινέζους

[137] Π. Τοπάλη, *Σιωπηρές σχέσεις*, σ. 148.

πρώτης και δεύτερης γενεάς. Αλλά και για τον όρο «Φιλιππινέζος» πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι το αντίστοιχο έθνος δεν έχει ιστορικό βάθος και δεν εμπνέει ισχυρή ταύτιση σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού ή γίνεται αντιληπτό με διαφορετικούς τρόπους από κάθε «Φιλιππινέζο». Αυτό τουλάχιστον αποκομίσαμε από μια επιφανειακή εξέταση μερικών μελετών με ερωτηματολόγια που έγιναν στις Φιλιππίνες σε μαθητές ή φοιτητές. Ως αντιπροσωπευτικό συμπέρασμα παραθέτουμε την καταληκτική φράση της περίληψης μιας μελέτης Φιλιππινέζου ακαδημαϊκού επί Φιλιππινέζων προπτυχιακών φοιτητών:

> *«Έτσι, τα "Φιλιππινέζος" και "να είσαι Φιλιππινέζος" μπορεί να έχουν διαφορετικές σημασίες σε διαφορετικούς ανθρώπους».*

Στην ίδια εργασία, ενώ οι περισσότεροι φοιτητές απάντησαν ότι αισθάνονται «Φιλιππινέζοι», στο ερώτημα «*Γιατί αισθάνεστε έτσι;*» αποκρίθηκαν με αβεβαιότητα, ή με σιωπή ή με «απορημένο βλέμμα». Κάποιοι είπαν ότι «*θα απαντούσαν ευκολότερα αν τους έθετε το ερώτημα κάποιος ξένος*».[138]

Στη δική μας περίπτωση διαπιστώνουμε τουλάχιστον τη βούληση των μαθητών να ταυτιστούν με μία από τις τέσσερις κατηγορίες ταυτότητας, με μόνο έναν/μία να αρνείται να απαντήσει. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί ως θέληση «ανήκειν» σε μια ομάδα. Ο διαμοιρασμός της πλειοψηφίας μεταξύ τριών κατηγοριών μπορεί να δείχνει είτε διαφορετικά οικογενειακά/κοινωνικά περιβάλλοντα ή αβεβαιότητα για το τί αντιπροσωπεύει η κάθε κατηγορία ή και ότι δεν έχει τόσο σημασία το «πού ανήκεις» αλλά το ότι «ανήκεις κάπου».

Ο ικανός αριθμός ατόμων που απάντησαν ότι αισθάνονται Έλληνες έστω εν μέρει, μπορεί να ερμηνευτεί τουλάχιστον ως βούληση ή θετική διάθεση να προσεγγίσουν τον κορμό της ελληνικής κοινωνίας, έστω και αν δεν έχουν ολοκληρωμένη αντίληψη της ελληνικότητας. Αν συμφωνηθεί ότι το επιθυμητό για την Ελλάδα είναι η «ένταξη» στην ελληνική πραγματικότητα, τότε είναι κατ' αρχήν ενθαρρυντικό ότι περισσότερο από το 1/3 αυτού του πληθυσμού αισθάνονται έστω κατά το ήμισυ «Έλληνες».

Η επόμενη ερώτηση ζητά από τους μαθητές να σημειώσουν γιατί αυτοχαρακτηρίζονται έτσι. Δώσαμε 3 επιλογές λόγων, ώστε να είναι πιο σαφής η ερμηνεία των απαντήσεων. Για την κάθε απάντηση από τις παρακάτω, παραθέτουμε αναλυτικά τί δήλωσαν οι μαθητές στην προηγούμενη ερώτηση C19. Όπου *Ε* «Έλληνας», *Φ* «Φιλιππινέζος», *Ε-Φ* «Ελληνο-φιλιππινέζος», *ΠΚ* «Πολίτης του κόσμου» και *ΔΣ* «Δεν είμαι σίγουρος».

[138] Jay Yacat, Making Sense of Being and Becoming Filipinos:An Indigenous Psychology Perspective, Philippine Journal of Psychology 38 (2), 2005, σελ. 1, 6. www.academia.edu/4558976/Making_Sense_of_Our_Being_and_Becoming_as_Filipinos (Πρόσβαση 15/9/2016)

C20. ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΑΥΤΟΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΥ (επιλέξτε έως 3 απαντήσεις)	Ε	Φ	Ε-Φ	ΠΚ	ΔΣ	Αριθμός απαντήσεων
Τόπος γέννησης	1	8	6	2	1	18
Γλώσσα	1	5	5	5		16
Φοίτηση στο φιλιππινέζικο σχολείο	1	12	1	2		16
Εθνικότητα φίλων		5	7	3		15
ΜΜΕ και παγκοσμιοποίηση		2	1	7		10
Τρόπος ζωής, ήθη και έθιμα Ελλήνων	1	1	5	2		9
Διαμονή, σπουδές και εργασία στην Ελλάδα	1	1	6	1		9
Λήψη/μη λήψη ελληνικής υπηκοότητας	1	3	3	1		8
Εθνικότητα γονέων		6	1	1		8
Τρόπος ζωής, ήθη και έθιμα Φιλιππινέζων		3	1	1		5
Θρησκεία		2		1		3
Φοίτηση σε ελληνικό σχολείο			2			2

Πίνακας 10. Παράγοντας αυτοχαρακτηρισμού (απόλυτοι αριθμοί). Κάθε μαθητής επέλεξε μέχρι 3 απαντήσεις.

Οι επικρατέστεροι παράγοντες στους οποίους βασίζεται η ταυτότητα των μαθητών είναι ο τόπος γέννησης, η γλώσσα, το σχολείο και η εθνικότητα του φιλικού περιβάλλοντος.

Η διασταυρωτική σύγκριση των απαντήσεων C19 και C20 με τις υπόλοιπες απαντήσεις (υπηκοότητα, προηγούμενο σχολείο, τόπος γέννησης κτλ) μπορεί να οδηγήσει σε διάφορες υποθέσεις για τους παράγοντες που διαμορφώνουν την ταυτότητα, αλλά κατά τη γνώμη μας δεν οδηγεί σε στέρεα συμπεράσματα με υψηλή βεβαιότητα. Εστιάζουμε σε ορισμένες τέτοιες συγκρίσεις των απαντήσεων, που έχουν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Το κύριο κριτήριο στο οποίο κατά δήλωσή τους βασίζεται η προσωπική τους ταυτότητα είναι ο τόπος γέννησης (18 άτομα). Όμως αυτό δεν αντανακλάται με προφανή τρόπο στις απαντήσεις περί εθνότητας. Από αυτούς τους 18, οι 15 είναι γεννημένοι στην Ελλάδα. Από τους 15 γεννημένους στην Ελλάδα, οι 6 δήλωσαν ότι νιώθουν Φιλιππινέζοι, οι 6 «Ελληνο - Φιλιππινέζοι», οι 2 «πολίτες του κόσμου» και μόνο ένας ότι νιώθει Έλληνας. Υπενθυμίζουμε ότι από το σύνολο των 42 μαθητών οι 32 είναι γεννημένοι στη χώρα μας.

Τί σημαίνει ότι κάποιος νιώθει «*Φιλιππινέζος λόγω του τόπου γέννησης*» όταν έχει γεννηθεί στην Ελλάδα; Η πρώτη σκέψη είναι ότι όσοι απάντησαν έτσι, απλώς έκαναν λάθος. Όμως ο αριθμός τους (6) είναι σημαντικός για να συγκεντρώνεται στην ίδια ερώτηση. Μία πιθανή εξήγηση είναι ότι λόγω του νεαρού της ηλικίας το συναίσθημα υπερίσχυσε του λογικού υπολογισμού. Δηλαδή, το «*αισθάνομαι Φιλιππινέζος*» ήταν το αυθεντικό συναίσθημά τους, και δεν τους απασχόλησε πώς αυτό εξηγείται λογικά. Ουσιαστικά η ερώτηση C19 τους καλούσε να δώσουν μια λογική εξήγηση σε ένα συναίσθημα περίπλοκο και όχι απαραίτητα βασιζόμενο στη λογική.

Η δεύτερη επικρατέστερη απάντηση είναι η γλώσσα. Όπως είδαμε και πιο πριν, η πλειοψηφία των μαθητών χρησιμοποιεί κυρίως την αγγλική και τη φιλιππινέζικη γλώσσα μαζί. Από όσους επέλεξαν αυτήν την απάντηση, οι μισοί αυτοπροσδιορίζονται ως Ελληνο-Φιλιππινέζοι ή «πολίτες του κόσμου» και οι άλλοι μισοί ως Φιλιππινέζοι.

Η φοίτηση στο φιλιππινέζικο σχολείο σε συνδυασμό με την εθνικότητα των φίλων είναι ακόμα ένας σημαντικός παράγοντας. Η διδασκαλία των κύριων μαθημάτων γίνεται στην αγγλική γλώσσα, ενώ είναι λογικό να υποθέσουμε ότι στους φίλους περιλαμβάνονται και συμμαθητές (που έχουν Φιλιππινέζους γονείς). Έτσι, οι μαθητές περνούν ένα μεγάλο μέρος της ημέρας τους σε ένα περιβάλλον αγγλο-φιλιππινέζικο γλωσσικά και σε κυρίως φιλιππινέζικο εθνικά (αν συνυπολογίσουμε το προσωπικό του σχολείου). Αυτό δείχνει ότι το περιβάλλον του σχολείου προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό την εθνική ταυτότητα της 2^{ης} γενεάς. Για να επιβεβαιωθεί αυτό, θα ήταν χρήσιμο να γίνει σύγκριση με Φιλιππινέζους 2^{ης} γενεάς που φοιτούν σε ελληνικά σχολεία.

6.3.3 Παρατηρήσεις σε χώρους δραστηριοποίησης

Κατωτέρω παρατίθενται παρατηρήσεις που έγιναν σε χώρους δραστηριοποίησης των μεταναστών (εκκλησίες, οικίες κ.ά.) ή παρατηρήσεις συμπεριφορών και αφηγήσεων που έγιναν σε διάφορους τόπους και χρόνους αλλά στο ίδιο θέμα (π.χ. σχέσεις με άλλες κοινότητες). Ανεξάρτητα από την παρούσα εργασία και σε χρόνο προγενέστερο αυτής, έχουμε κάνει μεγάλο αριθμό άτυπων και αταξινόμητων συμμετοχικών ή περίπου συμμετοχικών παρατηρήσεων, στο πλαίσιο της καθημερινής κοινωνικής επαφής. Από την γενική εικόνα που έχουμε σχηματίσει, κρίνουμε ότι οι κατωτέρω συγκροτημένες παρατηρήσεις είναι αντιπροσωπευτικές και αντικειμενικές για τον τομέα τον οποίο περιγράφουν, και ταυτόχρονα δίνουν μια δυνητικά χρήσιμη εικόνα της κοινότητας.

1. Αποστολή πακέτων με δώρα

Στενά συνδεδεμένο με τη Φιλιππινέζικη μετανάστευση είναι το έθιμο της αποστολής δώρων στην πατρίδα. Είναι τα λεγόμενα «*balikbayan boxes»,* χαρτοκιβώτια τυποποιημένων διαστάσεων με σταθερό κόστος. Αυτά γεμίζονται με δώρα όπως ρούχα, παπούτσια, τρόφιμα, φάρμακα, είδη σπιτιού, χαρτικά κλπ, αλλά και φωτογραφίες, καρτ-ποστάλ, επιστολές και κάποτε μικρά χρηματικά ποσά. Όταν επισκέπτεται κανείς ένα boarding house στην Αθήνα, πιθανότατα θα δει σε μια άκρη ένα, δύο ή και τρία τέτοια κιβώτια, στο στάδιο του γεμίσματος το οποίο μπορεί να διαρκέσει και μήνες. Αφού γεμίσουν και τα πάρει ο μεταφορέας, αρχίζει το γέμισμα των επόμενων.

Πήραμε συνέντευξη για το θέμα από εκπρόσωπο της εταιρείας μεταφορών *Antips Cargo & Travel Me* που έχει έδρα στους Αμπελόκηπους (Τρικάλων 26). Η εταιρεία ανήκει σε Φιλιππινέζους και ασχολείται αποκλειστικά με αποστολές και πρακτόρευση αεροπορικών εισιτηρίων μεταξύ Ελλάδας και Φιλιππίνων.

Ερ.: Ποιος είναι ο όγκος των αποστολών σας προς Φιλιππίνες;

Απ.: *Είναι 2 κοντέινερ ανά μήνα περίπου. Κάθε κοντέινερ περιέχει περίπου 200 κουτιά και το κάθε κουτί έχει όγκο 132 λίτρα.*

Ερ.: Πόσοι είναι οι αποστολείς κάθε μήνα;

Απ.: *Οι αποστολείς είναι περίπου 300 άτομα το μήνα και στέλνουν τέτοια δέματα μια με δύο φορές το χρόνο.*

Ερ.: Υπάρχουν κι άλλες εταιρείες σαν τη δική σας. Γνωρίζετε τον όγκο αποστολών αυτών των εταιρειών;

Απ.: *Υπάρχουν άλλες 5 εταιρίες οι οποίες στέλνουν ένα κοντέινερ το μήνα η καθεμία.*

Ερ.: Η αποστολή ενός κουτιού κοστίζει 40 ευρώ. Γιατί προτιμούν να στέλνουν αντικείμενα και όχι μετρητά;

Απ.: *Πρώτον, αν στείλουν τα μετρητά ξέρουν ότι ο παραλήπτης μπορεί να τα ξοδέψει αλλού που ίσως ο αποστολέας να μην εγκρίνει. Δεύτερον, οι εκεί συγγενείς το εκτιμούν περισσότερο αν λάβουν αντικείμενα από την Ευρώπη γιατί θεωρούν ότι είναι καλύτερης ποιότητας ή επειδή δεν υπάρχουν αντίστοιχα αντικείμενα εκεί όπως πχ φαγητά ή ρούχα. Εκτός αυτού, συμφέρει να στείλεις από εδώ κάτι που σου περισσεύει και δεν θέλεις να το πετάξεις. Για παράδειγμα, κάθε οικογένεια στις Φιλιππίνες έχει πολλά μικρά παιδιά τα οποία θέλουν να λάβουν ρούχα, παπούτσια, παιχνίδια ή σχολικά είδη.*

Τα αποστελλόμενα είδη μπορεί να είναι σχετικά μικρής αξίας, έχουν όμως ένα σημαντικό πολιτισμικό φορτίο και ένα «πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα» στη δημιουργία δεσμών μεταξύ των μεταναστών και των συγγενών τους στην πατρίδα. Η παραλαβή των κιβωτίων στις Φιλιππίνες είναι μια μικρή οικογενειακή γιορτή. Ο καθένας βρίσκει μέσα ένα μικρότερο πακέτο με το όνομά του. Τα δώρα (ρούχα, διακοσμητικά αντικείμενα, σκεύη κουζίνας κλπ) αργότερα επιδεικνύονται με υπερηφάνεια σε φίλους, συγγενείς και συμμαθητές. Με τα τρόφιμα γίνεται μια καλή οικογενειακή συνεστίαση (ή περισσότερες). Ο αποστολέας επίσης νιώθει χαρά και ικανοποίηση όταν μάθει τηλεφωνικά ότι παρελήφθησαν τα δώρα, μαζί με πολλές

ευχαριστίες, ενίοτε και μερικά παράπονα του τύπου «*η θεία τάδε πήρε το δώρο που ήταν για εμένα* κτλ»

Γύρω από την αποστολή αυτών των κιβωτίων υπάρχει αρκετή φιλολογία στο διαδίκτυο, με οδηγίες, διαφημίσεις και άρθρα στη Wikipedia.[139] Αποτελεί μια ενδιαφέρουσα όψη της λαϊκής ζωής των Φιλιππινέζων,[140] ενώ και το κράτος έχει φροντίσει να εντάξει και αυτή την ανταλλαγή στη «μεταναστευτική κουλτούρα» θεσπίζοντας ειδικές τελωνειακές διατάξεις. Στην κρυπτική γλώσσα της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας, η αποστολή κουτιών balikbayan είναι μια «*έμφυλη (gendered) διαδικασία που επανα-χαρτογραφεί τις μετανάστριες στη συναισθηματική οικονομία του νοικοκυριού*».[141] Όπως το θέτει απλούστερα η Irene (38 ετών, μετανάστρια από το 2005), «*… έχουν πολύ μεγάλη χαρά όταν το λάβουν. Δεν ξέρουν ότι πολλά από αυτά τα δώρα είναι μεταχειρισμένα. Όποιο αντικείμενο δεν γράφει όνομα παραλήπτη, το τραβολογούν τα παιδιά φωνάζοντας 'δικό μου, δικό μου'. Με χαρά δοκιμάζουν και τα τρόφιμα που είναι δυσεύρετα στο χωριό, όπως ελαιόλαδο, σταφίδες, ευρωπαϊκές σοκολάτες κλπ.*»

Είναι μια εμπειρία που, εξ όσων γνωρίζουμε, έζησαν παλιότερες γενιές Ελλήνων με τα «δέματα από την Αμερική».

Το τελευταίο ταξίδι

Σε μια δεύτερη συνέντευξη με τον Edween, εκπρόσωπο της προαναφερθείσας εταιρείας μεταφορών, ασχοληθήκαμε με μια «ιδιότυπη» αποστολή: Την αποστολή νεκρών για ταφή στην πατρίδα τους. Μας είπε ότι αποστέλλει αεροπορικώς στις Φιλιππίνες περίπου 20 νεκρούς ετησίως. Το κόστος αποστολής είναι περί τα 2.000 €.

Η διαδικασία της αποστολής νεκρού, εκτός από δυσάρεστη για όσους εμπλέκονται, είναι και γραφειοκρατικά περίπλοκη και δαπανηρή (το κόστος αποστολής είναι μόνο μέρος της δαπάνης). Επομένως, θα πρέπει να υπάρχουν κάποια ισχυρά κίνητρα για να επιτελεστεί η συνήθως εν ζωή επιθυμία του θανόντος ή επιθυμία των συγγενών του. Η διερεύνηση αυτών των αιτίων είναι μάλλον αντικείμενο άλλων επιστημών ή της φιλοσοφίας. Από την άποψη της διεθνικής ανάλυσης, και βασιζόμενοι σε προσωπική εμπειρία και πληροφορίες, πιστεύουμε ότι μετά από μια τέτοια διαδικασία ο νεκρός εξακολουθεί να λειτουργεί ως «κόμβος» που συνδέει τη χώρα που τον υποδέχθηκε εν ζωή με την πατρίδα του, εφ' όσον βέβαια στην πρώτη έχει απογόνους που τηρούν τα έθιμα. Γενικά οι τάφοι των προγόνων είναι ένα σημείο αναφοράς των μεταναστών, όπως είναι γνωστό και από τα ελληνικά έθιμα. Στις Φιλιππίνες οι τάφοι των προγόνων τιμώνται ιδιαίτερα. Σε κάθε ταξίδι στην πατρίδα, μια από τις πρώτες ενέργειες του μετανάστη είναι η επίσκεψη στους τάφους των γονέων και λοιπών προγόνων του, με τη συνοδεία της ευρύτερης οικογένειας. Αυτό τηρείται ιδιαίτερα

---

[139] *Balikbayan box*, άρθρο στην αγγλόφωνη Wikipedia. en.wikipedia.org/wiki/Balikbayan_box (Πρόσβαση 13/9/2015)

[140] J.H. X. Lee, K. M. Nadeau, Encyclopedia of Asian American Folklore and Folklife, ABC-CLIO, 2011, Vol. 1, λήμμα «Balikbayan Boxes», σ. 339, 340. Διαθέσιμο στο books.google.gr (Πρόσβαση 13/9/2015)

[141] Clement C. Camposano, Balikbayan Boxes and the Performance of Intimacy by Filipino Migrant Women in Hong Kong. *Asian and Pacific Migration Journal*, March 2012 vol. 21, no. 1, 83-103. Περίληψη στο amj.sagepub.com/content/21/1/83.abstract (Πρόσβαση 18/9/2015)

στην ύπαιθρο όπου δεν είναι πολύ δραστήρια η «βιομηχανία» ταφής-εκταφής όπως στις πόλεις. Είναι μια από τις κοινωνικές εκδηλώσεις που επαν-επιβεβαιώνουν συγγενικούς δεσμούς ή και δημιουργούν νέους, ενώ δηλώνει την πίστη στον πατρογονικό πολιτισμό.

Εικόνα 4. Φόρτωση κιβωτίων "balikbayan" στους Αμπελόκηπους με προορισμό τις Φιλιππίνες. Περίπου 7 τέτοια κοντέινερ αποστέλλονται κάθε μήνα. Πηγή: Σελίδα της εταιρείας Antips Cargo στο Facebook.

2. Θρησκεία

Έγιναν επιτόπου παρατηρήσεις σε δύο Εκκλησίες οι οποίες έχουν κυρίως Φιλιππινέζους πιστούς, και μάλιστα η μία έχει έντονη φιλιππινέζικη εθνική ταυτότητα. Για το ρωμαιοκαθολικό δόγμα αναφέρονται μόνο κάποιες προσωπικές εμπειρίες και πληροφορίες που αφορούν ειδικότερα τους Φιλιππινέζους, ενώ οι υπόλοιπες πρακτικές είναι κοινές για όλες τις εθνότητες και σχετικά γνωστές στην Ελλάδα.

Η Βιβλική Βαπτιστική Εκκλησία (Bible Baptist Church) στην Αθήνα

Μια ομάδα Φιλιππινέζων την οποία γνωρίζουμε αρκετά και μέσα από την οποία προσεγγίζουμε την ευρύτερη κοινότητα είναι άτομα (περίπου 6) που σχετίζονται στενά με την προτεσταντική «*Βιβλική Βαπτιστική Εκκλησία*» των Αθηνών. Η Εκκλησία αυτή οργανωτικά και ιδεολογικά έχει το κέντρο της στις ΗΠΑ ως Bible Baptist Church. Στην Ελλάδα εμφανίστηκε το 1990. Εδρεύει στην οδό Κουρτέση 14, στο Χαλάνδρι.

Ο χώρος είναι ένα ισόγειο και το υπόγειο σε διώροφο κτίσμα. Η κύρια αίθουσα της Εκκλησίας χωράει περί τα 60 άτομα και έχει την τυπική προτεσταντική διάταξη. Μία βοηθητική αίθουσα χρησιμεύει ως χώρος συνεστίασης και κοινωνικής συναναστροφής των μελών της Εκκλησίας μετά τη Λειτουργία.

Η Λειτουργία βασικά περιλαμβάνει ανάγνωση αποσπασμάτων της Βίβλου και σχολιασμό αποσπασμάτων από τον πάστορα ή κάποιο παλαιότερο μέλος της Εκκλησίας. Επίσης περιλαμβάνει ύμνους που ψάλλονται από όλους ή από χορωδία ή από μεμονωμένα άτομα με ή χωρίς συνοδεία οργάνων. Η κεντρική Λειτουργία είναι αυτή της Κυριακής και γίνεται στα αγγλικά. Μία φορά την εβδομάδα γίνεται λειτουργία στην ελληνική με μετάφραση στην αγγλική.

Ηγετική θέση στην εκκλησιαστική κοινότητα έχουν οι πάστορες (άνδρες) και οι σύζυγοί τους. Αυτοί βασικά είναι τρία μικτά ελληνο-αμερικανικά ζευγάρια ενώ βοηθητικό ρόλο στην ανάγνωση και ερμηνεία της Βίβλου έχουν άλλα δύο έως τρία άτομα διαφόρων εθνοτήτων.

Τα άτομα που αποτελούν την Εκκλησία, μπορούν να διακριθούν φυλετικά/πολιτισμικά σε τρείς ομάδες: Στους Ελληνο-αμερικανούς, τους Φιλιππινέζους και τους Αφρικανούς. Η σταθερή ομάδα των Φιλιππινέζων είναι περί τα 30 άτομα, ενώ οι Αφρικανοί περί τα 10 άτομα με λιγότερο σταθερή σύνθεση. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν υπάρχουν Έλληνες πιστοί που να έχουν γεννηθεί, μεγαλώσει και διαμείνει μόνιμα στην Ελλάδα εκτός από έναν πάστορα ο οποίος έχει Αμερικανίδα σύζυγο.

Από άποψη φύλου και οικογενειακής κατάστασης, στην ομάδα των Φιλιππινέζων έχουν σταθερή παρουσία δύο οικογένειες. Εκάστη αποτελείται από τους γονείς και δύο παιδιά ή νεαρούς ηλικίας 15-20 ετών περίπου. Οι υπόλοιποι είναι γυναίκες μέσης ηλικίας (30-60 ετών) που προσέρχονται χωρίς οικογένειες.

Εκτός εκκλησίας δεν υπάρχουν κοινωνικές επαφές μεταξύ των Φιλιππινέζων και των Αφρικανών ή των Ελληνο-αμερικανών μελών. Οι δεσμοί και οι συναναστροφές της Φιλιππινέζικης ομάδας παραμένουν ισχυρές και εκτός εκκλησίας.

Παρατηρήσαμε ότι οι πιστοί έχουν μια ελλιπή γνώση και αντίληψη του ιστορικού και γεωγραφικού περιβάλλοντος όπου εκτυλίχθηκαν τα γεγονότα της Βίβλου. Ταυτόχρονα όμως διαπιστώνουμε και μια ισχυρή θέληση για μελέτη και μάθηση και άντληση ηθικών κανόνων από τη Βίβλο. Αυτή φαίνεται ότι είναι μια ισχυρή προτεσταντική επιρροή, καθώς δεν συναντάται με την ίδια ένταση σε Φιλιππινέζους που εκκλησιάζονται κατά το Ρωμαιοκαθολικό Δόγμα.

Η μόνη ίσως τελετουργία είναι η βάπτιση μελών χωρίς να είναι υποχρεωτική για την παρακολούθηση της εκκλησίας. Η βάπτιση γίνεται σε ενήλικα άτομα που έχουν ακολουθήσει επί αρκετό διάστημα (ίσως και μερικά χρόνια) τη δραστηριότητα της Εκκλησίας. Παρευρεθήκαμε σε μία τέτοια περίπτωση κατά το 2015, όπου βαπτίστηκαν στη θάλασσα τέσσερεις Φιλιππινέζες και ένας Αφρικανός. Μία από αυτές εκδήλωσε αρκετή συγκίνηση, εκφωνώντας τη δήλωση πίστης εν μέσω δακρύων.

Iglesia ni Cristo (Εκκλησία του Χριστού). Η γεωγραφική απόσταση στην υπηρεσία ενός Δόγματος.

Πραγματοποιήσαμε τρεις επισκέψεις στον χώρο της Iglesia ni Cristo (Εκκλησία του Χριστού) στην Αθήνα, χωρίς να δηλώσουμε το λόγο της επίσκεψης. Όπως

αναφέρθηκε προηγουμένως, αυτό το δόγμα έχει ως βάση τη Βίβλο και ιδρύθηκε από τον Φιλιππινέζο Manalo στις 27 Ιουλίου 1914, ημέρα έναρξης του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Έκτοτε αυτή η Εκκλησία διοικείται από απογόνους του ιδρυτού της. Το θεολογικό χαρακτηριστικό της είναι ότι δεν δέχεται την ύπαρξη τριαδικού θεού αλλά μόνο ένα θεό με προφήτη τον Χριστό, ο οποίος είχε ανθρώπινη ιδιότητα. Σε χώρους δημόσιου διαλόγου (όπως φόρουμ) μεταξύ ατόμων που φαίνεται ότι έχουν προσωπική εμπειρία, εκφράζεται ή γνώμη ότι πρόκειται για *ιδιόρρυθμη λατρεία* (cult).[142]

Κεντρικό σημείο του δόγματος είναι ότι η αυθεντική Εκκλησία που ίδρυσε ο Χριστός εκφυλίστηκε κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους και ότι η μόνη γνήσια Εκκλησία είναι η συγκεκριμένη που επανέρχεται εξ Ανατολών. Το «*από ανατολών*» μεταφράζεται (εσφαλμένα) ως «*από την Άπω Ανατολή*» από την Εκκλησία του Χριστού.[143] Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται και σε στίχους της Βίβλου όπου υπάρχει η έννοια της προσέλευσης πιστών «*από μακριά*». Αυτή η έκφραση είναι συχνή στη Βίβλο και συνήθως αναφέρεται στη διασπορά των Ιουδαίων. Όμως στην ερμηνευτική της εν λόγω Εκκλησίας η αρχαία γεωγραφία διευρύνεται και προβάλλεται πάνω στη σύγχρονη: Θεωρείται ότι αυτό το «μακριά» είναι οι Φιλιππίνες και από εκεί επανέρχεται η πραγματική και γνήσια Εκκλησία του Χριστού. [144]

Στην Αθήνα η Εκκλησία στεγάζεται σε μεγάλη μονοκατοικία στο Παλαιό Ψυχικό, με όψη επί της Λεωφόρου Κηφισίας.

Δεν υπάρχουν θρησκευτικά σύμβολα όπως εικόνες, σταυροί κτλ, εκτός από τον θυρεό της Εκκλησίας. Αυτός έχει μια ιδιόρρυθμη σύνθεση όπου περιλαμβάνεται ένας διαβήτης, ένας ζυγός, ένα τρίγωνο, ένας αμνός πάνω σε Βίβλο και άλλα. Τα τρία χρώματα και οι ακτίνες θυμίζουν το θυρεό και τη σημαία των Φιλιππίνων.

Στις συγκεντρώσεις όπου παρευρευρεθήκαμε, φαίνεται ότι υπάρχει ένας αριθμός ενεργών οπαδών ή πιστών περί τα 60 άτομα (μεταξύ αυτών και μερικά παιδιά), κατά 90% Φιλιππινέζοι. Το υπόλοιπο 10% είναι άτομα Αφρικανικής και Ευρωπαϊκής καταγωγής. Φιλιππινέζοι είναι και οι πάστορες. Έτσι, αυτή η Εκκλησία έχει έναν έντονα φιλιππινέζικο χαρακτήρα.

Η λειτουργία συνίσταται στην ανάγνωση της Βίβλου, την εξήγηση ή κήρυγμα από τους πάστορες (άλλοτε αγγλικά και άλλοτε ταγκάλογκ) και την υμνωδία. Αντίθετα με τις προτεσταντικές εκκλησίες, εδώ δεν διατίθεται στους πιστούς η Βίβλος, ούτε αυτοί κρατούν την προσωπική τους Βίβλο. Αυτό ενδεχομένως επιβεβαιώνει την πληροφορία που υπάρχει σε ανώνυμες εκλαϊκευμένες πηγές ότι οι πιστοί επαφίενται στην αυθεντία του πάστορα και αποδέχονται την ερμηνεία που δίνει αυτός.

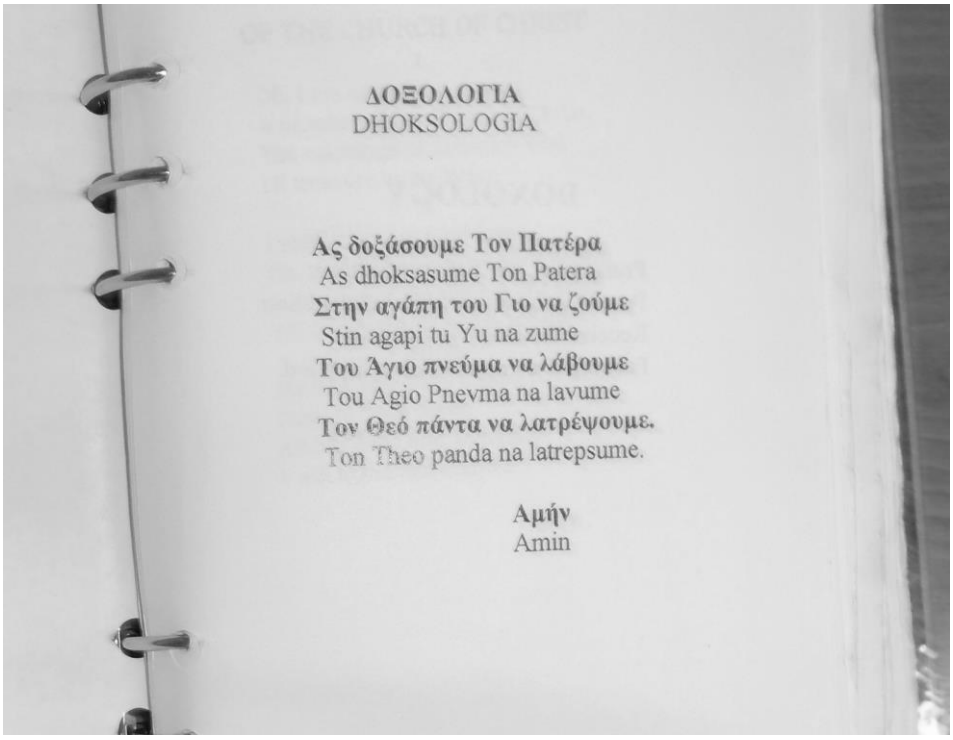
[142] Για παράδειγμα, answers.yahoo.com/question/index?qid=20121217131859AAeFYWs (Πρόσβαση 21/7/2016)

[143] [Ρωμαιοκαθολικός] *Επίσκοπος* Robert H. Brom του San Diego, August 10, 2004, www.catholic.com/tracts/iglesia-ni-cristo (Πρόσβαση 21/7/2016)

[144] Ιστολόγιο "*Inglesia Ni Cristo"* theiglesianicristo.blogspot.gr/2014/06/why-iglesia-ni-cristo-church-of-christ.html (Πρόσβαση 21/7/2016)

Είναι αξιοσημείωτο ότι υπάρχουν ύμνοι και στην ελληνική γλώσσα, οι οποίοι ψάλλονται μια φορά την εβδομάδα. Στη μια από τις περιπτώσεις που παρακολουθήσαμε το κήρυγμα, ο πάστωρ τόνισε μεταξύ άλλων την παρουσία του Αποστόλου Παύλου στην Αθήνα και την πόλη αυτή ως ένα από τα σημεία έναρξης του χριστιανισμού. Σε μια Εκκλησία όπου το Δόγμα στηρίζεται σημαντικά στις γεωγραφικές έννοιες της «Ανατολής» και του «μακριά», υποθέτουμε ότι οι εδώ πιστοί βιώνουν καλύτερα αυτές τις έννοιες, απ' ό, τι στις Φιλιππίνες.

Λεπτομερή αναφορά στην Εκκλησία του Χριστού έχει κάνει η Π. Τοπάλη, όπου τονίζει την πειθαρχία των μελών και τη σιωπή τους στη διάρκεια της Λειτουργίας. Η συγγραφέας αναπτύσσει μια λαβυρινθώδη πολιτισμική και ψυχολογική ανάλυση αυτής της σιωπής, η οποία πράγματι χαρακτηρίζει τις Φιλιππινέζες και στον εργασιακό τους χώρο.[145] [146] Κατά τη γνώμη μας, ενώ η αυτοπειθαρχία και η ησυχία των Φιλιππινέζων σε θρησκευτικούς χώρους είναι γεγονός, μπορεί να ερμηνευτεί απλώς ως εφαρμογή των οδηγιών του Απ. Παύλου στην Α' Προς Τιμόθεον, κεφ. β' (σε σχέση με τη συμπεριφορά στους Ναούς): «*Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ*».

Εικόνα 5. Σελίδα από το υμνολόγιο της Εκκλησίας του Χριστού με ελληνικούς ύμνους.

Οι Ρωμαιοκαθολικοί

Όπως συμβαίνει και στις Φιλιππίνες, το μεγαλύτερο μέρος της εδώ κοινότητας των μεταναστών ακολουθεί το Ρωμαιοκαθολικό δόγμα. Παρατηρείται ότι υπάρχει και ένας

[145] Τοπάλη Πηνελόπη, *Όψεις της Φιλιππινέζικης θρησκευτικότητας στην Αθήνα. Η ενσώματη επιτέλεση της Σιωπής*. Στο (επιμ.) Μ. Μιχαηλίδου – Αλ. Χαλκιά, *Η παραγωγή του κοινωνικού σώματος*, έκδοση «Κατάρτι» και «Δίνη, φεμινιστικό περιοδικό», Αθήνα 2005, σελ. 202-224.

[146] Pinelopi Topali, Silent Bodies in Religion and Work: Migrant Filipinas and the Construction of Relational Power, *Religions* 2013, *4*, 621–643. Στο www.mdpi.com/journal/religions (Πρόσβαση 25/8/2016)

ενδιάμεσος χώρος που κινείται μεταξύ Καθολικισμού και Προτεσταντισμού. Δηλαδή, υπάρχουν άτομα που ακολουθούν κυρίως μια προτεσταντική Εκκλησία, αλλά δεν έχουν αποκόψει δεσμούς με τον καθολικισμό και μπορεί περιστασιακά να εκκλησιάζονται σε καθολικούς ναούς ή να μετέχουν σε εκδηλώσεις που γίνονται στα πλαίσια της Καθολικής Εκκλησίας.

Οι κυριότεροι ναοί όπου συχνάζουν οι Φιλιππινέζοι Καθολικοί της Αθήνας είναι ο Μητροπολιτικός Ναός του Αγ. Διονυσίου επί της οδού Πανεπιστημίου, και δύο μικρότεροι ναοί, ο ένας στο Παλαιό Ψυχικό και ο άλλος στην Κυψέλη.

Δεν θα κάνουμε λεπτομερή αναφορά στις τυπικές πρακτικές των Καθολικών Φιλιππινέζων καθώς είναι αρκετά γνωστό το δόγμα και το τυπικό. Αναφέρουμε την ύπαρξη εικονοστασίου στα περισσότερα σπίτια Φιλιππινέζων, ακόμα και οπαδών προτεσταντικών εκκλησιών, με τα κλασσικά καθολικά σύμβολα όπως αγαλματίδια της Παναγίας, εικόνες, ροζάριο κ.ά. Ενδιαφέρον έχει η ύπαρξη στην κοινότητα κάποιων ευμεγεθών αγαλμάτων της Παναγίας, ύψους ίσως και ενός μέτρου, τα οποία τηρούνται σε ορισμένα σπίτια και στα οποία γίνεται κάποιας μορφής «τοτεμική» χρήση. Για παράδειγμα, σε περίπτωση που κάποιο άτομο η οικογένεια θέλει να κάνει κάποια δέηση (όπως σε περίπτωση ασθενείας, ή ευλογίας σπιτιού), το άγαλμα της Παναγίας μεταφέρεται με μικρή πομπή από το σπίτι αυτού που το τηρεί στο σπίτι αυτού που το ζήτησε, όπου παραμένει για ορισμένο αριθμό ημερών και γίνεται το κέντρο προσευχών και τελετουργιών.

Λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας, είναι μεγάλος ο αριθμός των Φιλιππινέζων που κάνει το προσκυνηματικό ταξίδι προς το Βατικανό.

Από τις επισκέψεις σε σπίτια της κοινότητας και από πληροφορίες, γενικά δεν έχουμε παρατηρήσει εμφανείς πρακτικές που μπορούν να θεωρηθούν «Φιλιππινέζικο cult» με εξαίρεση κάποιες περιπτώσεις εξορκισμού. Ως μόνη εκδήλωση με κάποια υπολείμματα ανιμιστικής πρακτικής σημειώνουμε την τελετουργία της μνήμης νεκρών προγόνων (συνήθως γονέων) κατ' οίκον. Στην περίπτωση αυτή, μπροστά σε εικόνισμα της Παναγίας ή του Χριστού, τοποθετούνται και μερικά αφιερώματα προς την ψυχή του νεκρού, όπως λίγο φαγητό και ποτό, τσιγάρα, κ.ά.

Σημειώνουμε επίσης τον σεβασμό των περισσότερων Φιλιππινέζων προς τις ορθόδοξες πρακτικές και ιερούς χώρους. Ιδιαίτερα προσφιλής προορισμός θρησκευτικού τουρισμού είναι η Παναγία της Τήνου, τα Μετέωρα ή μοναστήρια στην περιοχή Αττικής.

Ο «εξορκισμός»

Διάφορες μορφές «θεραπείας πίστης» (faith healing) είναι διαδεδομένες στις Φιλιππίνες και από πολλούς είναι πιστευτές ή αποδεκτές μέσα στα όρια της λαϊκής θρησκευτικότητας. Μερικές γίνονται γνωστές και στο εξωτερικό, κυρίως ως αξιοπερίεργα και τουριστικά θεάματα. Μια τέτοια περίπτωση σατιρίζεται στην

φιλιππινέζικη ταινία *La Visa Loca* με κεντρικό θέμα έναν Φιλιππινέζο ταξιτζή που αγωνίζεται να αποκτήσει την πολυπόθητη βίζα για τις ΗΠΑ.[147]

Αναζητώντας πληροφορίες από πρώτο-χέρι για τυχόν πρακτικές «λαϊκού καθολικισμού» ή και παγανισμού μεταξύ των Φιλιππινέζων της Αθήνας, το μόνο αξιοσημείωτο που έπεσε στην αντίληψή μας ήταν η περίπτωση μιας «θεραπεύτριας πίστης» (faith healer) που ζούσε μέχρι πρόσφατα στην Αθήνα. Σε μια από τις τελετές της, υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες η μητέρα και η θεία της γράφουσας. Οι ίδιες δεν πιστεύουν σ' αυτή την πρακτική και γι'αυτό θεωρούμε την αφήγησή τους αξιόπιστη:

> *Μια Φιλιππινέζα περίπου 30 ετών που ζούσε στην Αθήνα ανέφερε ότι κατά περιόδους αισθανόταν την παρουσία κάποιας αόρατης οντότητας («πνεύματος») που την άγγιζε. Αποφάσισε να επισκεφθεί την θεραπεύτρια πίστης ονόματι Μαρίτες, η οποία ήταν πιστή Καθολική και δήλωνε ότι αφιλοκερδώς θεραπεύει με τη δύναμη της Παναγίας. Μαζί με τη μητέρα και τη θεία μου Irene, πήγαν στο διαμέρισμα της Μαρίτες. Εκεί έγινε μια προκαταρκτική τελετή με προσευχές και χρήση ιερών αντικειμένων (εικόνων κτλ) έως ότου η θεραπευόμενη περιέπεσε σε ένα είδος ιερής καταληψίας. Στη φάση αυτή χρειάστηκε να την κρατούν γερά η θεία μου και ένα ακόμη άτομο γιατί έκανε βίαιες κινήσεις προσπαθώντας να παλέψει με τη θεραπεύτρια. Ταυτόχρονα πρόφερε ασυνάρτητες φράσεις και κραυγές με φωνή που έμοιαζε ανδρική. Η θεραπεύτρια τη ρώταγε «*Πές μου ποιος είσαι*;». Από τις απαντήσεις που έδινε η «δαιμονισμένη» (που υποτίθεται όμως ότι προέρχονταν από το κακό πνεύμα που την είχε καταλάβει) δόθηκε η ερμηνεία ότι η αιτία του προβλήματος ήταν κάποιου είδους μαγική δράση ενός υπαρκτού ατόμου (άνδρα). Στο τέλος η θεραπευόμενη έπεσε εξαντλημένη σε σύντομο ύπνο λίγων λεπτών, ενώ τα μάτια της ίδιας και της θεραπεύτριας είχαν γίνει κατακόκκινα.*
>
> *Η «θεραπεία» δεν είχε αποτέλεσμα και αργότερα, η φερόμενη ως καταληφθείσα από πνεύμα επέστρεψε οριστικά στις Φιλιππίνες, ίσως γιατί η ψυχική της κατάσταση δεν της επέτρεπε να εργαστεί.*

Παρ' ότι η τελετή δεν είχε θεραπευτικό αποτέλεσμα, παραμένει αξιοπερίεργη η συμπεριφορά της «δαιμονισμένης», η οποία είναι σύμφωνη με κλασσικές (και κινηματογραφικές) περιγραφές εξορκισμού και δεν φαίνεται να ήταν προσποιητή.

Προσπαθώντας να ερευνήσουμε περαιτέρω αυτή την ασυνήθιστη πρακτική, επισκεφθήκαμε στους Αμπελόκηπους τη θεία της θεραπεύτριας, αφού η τελευταία έχει φύγει οριστικά από την Ελλάδα. Η εν λόγω (περίπου 55-60 ετών), πιστή Καθολική και αυτή, μας είπε ότι δεν πιστεύει στις θεραπείες πίστης και ότι κατά την άποψή της αρκεί η προσευχή και η πίστη.

[147] La Visa Loca, κινηματογρ. ταινία, 2005, www.youtube.com/watch?v=tCc-tivVTsA, 0:24:0 – 0:26:00.

Πέραν του ανωτέρω περιστατικού δεν έπεσαν στην αντίληψή μας άλλες ιδιόρρυθμες θρησκευτικές ή πνευματιστικές τελετές που να θεωρούνται «cult» ή «αιρετικές» εντός του Καθολικισμού.

Συνοψίζοντας τη γενική εικόνα της θρησκευτικότητας των Φιλιππινέζων μεταναστών, θεωρούμε ότι στην πλειοψηφία τους, τουλάχιστον η πρώτη γενεά, έχουν μια στενή ή πολύ στενή επαφή με κάποια Εκκλησία (Καθολική, Προτεσταντική ή άλλη) αλλά έχουν και θετική στάση προς την Ορθόδοξη Εκκλησία. Σ' αυτό το τελευταίο διαφέρουν από τους Έλληνες Ορθόδοξους που συνήθως έχουν μια αδιάφορη έως αρνητική διάθεση προς την Καθολική και τις Προτεσταντικές Εκκλησίες. Μεταξύ των μεταναστών δεν διακρίνεται μια σαφής διαχωριστική γραμμή μεταξύ προτεσταντών και των καθολικών. Πολλοί προσηλυτίζονται εύκολα από τις προτεσταντικές αποστολές στην Ελλάδα (όπως και στις Φιλιππίνες), γεγονός στο οποίο επίσης διαφέρουν από τους Έλληνες οι οποίοι δεν δείχνουν ενδιαφέρον για τον προτεσταντισμό.

Η μη σταθερή προσκόλληση σε ένα δόγμα μπορεί να ερμηνευτεί και ιστορικά, αφού στην ιστορική συνείδηση των Φιλιππινέζων το θρήσκευμα δεν συνδέεται με σημαντικά γεγονότα της ιστορίας τους και ειδικότερα με μείζονες ενδοχριστιανικές αντιπαραθέσεις, όπως συμβαίνει με τους Ελληνορθόδοξους (Φραγκοκρατία, Ιταλοκρατία). Ανεξάρτητα όμως από τα αίτια αυτής της πολυσυλλεκτικής συμπεριφοράς των χριστιανών Φιλιππινέζων, φαίνεται ότι σ' αυτή μπορεί να βασιστεί μια πολιτική προσέγγισης ή και ενσωμάτωσης των Φιλιππινέζων με την ελληνική κοινωνία. Εφ' όσον υπάρξει τέτοιο ενδιαφέρον από ελληνικής πλευράς, θα πρέπει να μελετηθούν και να αξιοποιηθούν οι μέθοδοι των προτεσταντικών Εκκλησιών που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα. Ο φραγμός της γλώσσας είναι ασφαλώς σημαντικός, αλλά φαίνεται ότι δεν είναι κάτι αποτρεπτικό, ενώ για τη $2^{η}$ γενεά μεταναστών ουσιαστικά δεν αποτελεί πρόβλημα.

Η δεύτερη γενεά μεταναστών είναι λιγότερο παρούσα στις Εκκλησίες που παρατηρήσαμε, αλλά δεν έχουμε αρκετά στοιχεία για να θέσουμε αυτή την παρατήρηση σε ποσοτική βάση.

3. Μερικές όψεις των σχέσεων με άλλες εθνικές κοινότητες

Στους χώρους όπου κινούνται οι Φιλιππινέζοι μετανάστες (γειτονιές, εκκλησίες, σπίτια φίλων) προφανώς έρχονται σε κοινωνική συναναστροφή και με άλλους μετανάστες που κινούνται στους ίδιους χώρους. Μάλιστα οι κοινωνικές επαφές με άλλες κοινότητες μεταναστών είναι συχνότερες απ' ό, τι με Έλληνες (εκτός των εργοδοτών), προφανώς λόγω κοινωνικής και πολιτισμικής «απόστασης».

Πιστεύουμε ότι τουλάχιστον μέχρι να έλθει στο στάδιο της εφηβείας η μεγάλη μάζα των Φιλιππινέζων μεταναστών $2^{ης}$ γενεάς, ήταν λίγες σε αριθμό οι στενές κοινωνικές σχέσεις Ελλήνων και Φιλιππινέζων. Η ίδια εντύπωση καταγράφεται και σε

παλαιότερες εργασίες.[148] Ένας χρήσιμος ποσοτικός δείκτης της προσέγγισης Ελλήνων με Φιλιππινέζους θα ήταν οι μικτοί γάμοι. Στο θέμα αυτό έχουμε μόνο μια ποιοτική εκτίμηση με βάση τις πληροφορίες μεταναστών μέσης ηλικίας. Φαίνεται ότι ο κάθε πληροφορητής αυτής της κατηγορίας δεν γνωρίζει περισσότερα από περίπου 3-4 Ελληνο-Φιλιππινέζικα ζευγάρια με επίσημο γάμο (εννοείται ότι πολλοί πληροφορητές αναφέρονται στο ίδιο ζευγάρι). Εκτιμούμε ότι αυτό ανάγεται σε ποσοστό μικρότερο του 5% των ενηλίκων μεταναστών, ποσοστό μάλλον μικρό. Υπάρχουν ενδείξεις ότι στις νεώτερες ηλικίες της πρώτης γενεάς ο αριθμός των μικτών ζευγαριών είναι αυξημένος. Αυτό συνάγουμε από σποραδική παρατήρηση στην πρεσβεία των Φιλιππίνων όπου αναρτώνται σε πίνακα οι μέλλοντες γάμοι Φιλιππινέζων υπηκόων. Σε δύο επισκέψεις παρατηρήσαμε ότι 4 στους περίπου 20 γάμους ήταν μεταξύ Φιλιππινέζων (γυναίκες) και Ελλήνων. Ωστόσο, αυτό δεν αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα. Επίσης υπάρχει η πληροφορία από τη 2η γενεά ότι μεγάλο ποσοστό (περίπου 1 στους 3) έχει «boyfriend» ή «girlfriend» άλλων εθνοτήτων (και Ελλήνων), κάτι το οποίο επίσης μπορεί να είναι ποσοτικός δείκτης «ένταξης»[149].

Στη δεκαετία του ’80 και ’90, όταν η συντριπτική πλειοψηφία των Φιλιππινέζων μεταναστών ήταν γυναίκες, υπήρχαν - τουλάχιστον στατιστικώς - οι προϋποθέσεις για δημιουργία ετεροφυλόφιλων συντροφικών δεσμών με Έλληνες ή άνδρες άλλων εθνοτήτων. Ωστόσο, φαίνεται ότι οι περισσότερες προτιμούσαν (όπως και σήμερα) να δημιουργήσουν δεσμούς με συμπατριώτες τους. Όπως μας ανέφερε μία παλαιά μετανάστρια «*Τότε, οι Φιλιππινέζοι άνδρες ήταν δυσεύρετοι*». Η ίδια (όπως και άλλες) προχώρησε σε δημιουργία οικογένειας με Φιλιππινέζο ναυτικό, ο οποίος διέμεινε μόνο παροδικά την Ελλάδα.

Σήμερα η αριθμητική ανισότητα των φύλων μέσα στην κοινότητα έχει μειωθεί. Ωστόσο, ξεχωρίζει στο γυναικείο μέρος της κοινότητας μια υποομάδα η οποία έχει πολύ στενές ή συμβιωτικές σχέσεις με τις κοινότητες των μεταναστών από την Ινδική υπο-ήπειρο, δηλ. Πακιστανών, Μπαγκλαντέσιων και Ινδών. Τις τελευταίες τρείς ομάδες θα ονομάζουμε χάριν συντομίας «Πακιστανούς», λόγω της πλειοψηφίας αυτής της εθνότητας. Η μακροχρόνια παραμονή των παλαιότερων Φιλιππινέζων μεταναστριών στην Ελλάδα χωρίς άλλα μέλη οικογενείας και κυρίως χωρίς σύζυγο, και η αντίστοιχη κατάσταση από μέρους των «Πακιστανών» οδήγησε στην προσέγγιση των δύο αυτών κατηγοριών και τη σύναψη δεσμών.

Από πληροφορίες που συλλέξαμε από Φιλιππινέζες, συμπεραίνουμε ότι ένα ποσοστό της τάξης του 10-15% των μεγαλυτέρων ηλικιών (επί το πλείστων άνω των 30 ετών και συχνά και άνω των 50) έχουν μια σχέση συμβίωσης ή περίπου συμβίωσης με «Πακιστανούς». Στη 2η γενεά μεταναστών οι δημογραφικές και κοινωνικές συνθήκες είναι διαφορετικές. Η πληροφορήτριά μας Athina (22 ετών) λέει ότι «*Περίπου ένα στα τρία κορίτσια [της ηλικίας της] έχει boy-friend μη Φιλιππινέζο, συνήθως Έλληνα, Αλβανό, Ρώσο, Ινδό ή άλλο*». Όμως η 2η γενεά δεν έχει εισέλθει ακόμα στην «ενεργό»

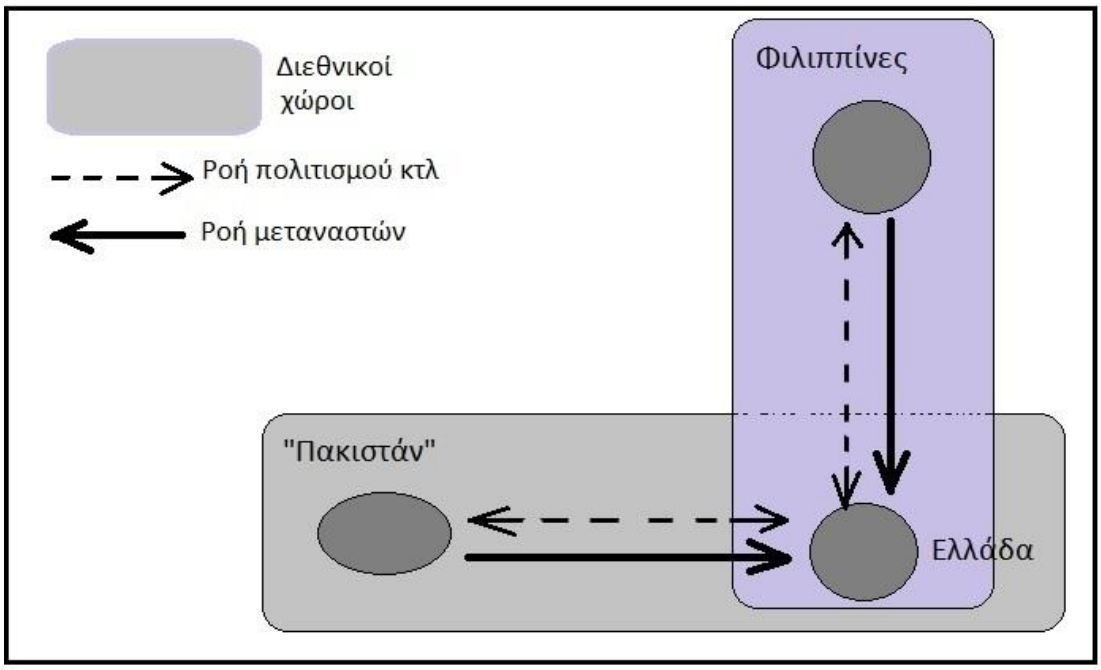
[148] Για παράδειγμα, βλ. Π. Τοπάλη, *Ασύμπτωτες σχέσεις: Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί και Ελληνίδες εργοδότριες στην Ελλάδα*, στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.) Περιπέτειες της Ετερότητας. Εκδόσεις «Αλεξάνδρεια», Αθήνα, 2006, σελ. 297.

[149] Council of Europe, *Measurement and indicators of integration*, Directorate of Social and Economic Affairs, σελ. 40. Διαθέσιμο στο www.coe.int/t/dg3/migration/archives/

ηλικία και οι νεαροί μετανάστες εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τους γονείς τους. Έτσι, οι σχέσεις αυτές δεν έχουν λάβει τη μορφή σχηματισμού μικτών νοικοκυριών.

Από πληροφορίες που συλλέξαμε από Φιλιππινέζες, συμπεραίνουμε ότι ένα ποσοστό της τάξης του 10-15% των μεγαλυτέρων ηλικιών (επί το πλείστων άνω των 30 ετών και συχνά και άνω των 50) έχουν μια σχέση συμβίωσης ή περίπου συμβίωσης με «Πακιστανούς». Στη 2η γενεά μεταναστών οι δημογραφικές και κοινωνικές συνθήκες είναι διαφορετικές. Η πληροφορήτριά μας Αθηνά (22) λέει ότι «*Περίπου ένα στα τρία κορίτσια [της ηλικίας της] έχει boy-friend μη Φιλιππινέζο, συνήθως Έλληνα, Αλβανό, Ρώσο, Ινδό ή άλλο*». Όμως η 2η γενεά δεν έχει εισέλθει ακόμα στην «ενεργό» ηλικία και οι νεαροί μετανάστες εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τους γονείς τους. Έτσι οι σχέσεις αυτές δεν έχουν λάβει τη μορφή σχηματισμού μικτών νοικοκυριών.

Στην περίπτωση των μεταναστριών 1ης γενεάς, η σχέση με την «Πακιστανική» κοινότητα μπορεί να θεωρηθεί και ως φαινόμενο επαφής και ανταλλαγών μεταξύ δύο διεθνικών χώρων, δηλαδή του χώρου *Ελλάδα-Φιλιππίνες* και του χώρου *Ελλάδα-Ινδική υπο-ήπειρος*. Για την απεικόνιση αυτής της σχέσης (βλ. σχήμα) δανειζόμαστε τα σχηματικά σύμβολα από μια μελέτη που αφορούσε τις διεθνικές σχέσεις μεταξύ κοινοτήτων Ινδών ύστερα από επανα-μετανάστευση[150].

Σχήμα 1. Διεθνικοί χώροι ανάμεσα σε Ελλάδα, Φιλιππίνες και "Πακιστάν". Πηγή: ιδία επεξεργασία.

Οι μη ανθρώπινες ροές μεταξύ των δύο διεθνικών χώρων είναι κυρίως οικονομικές και πολιτισμικές. Η οικονομική ροή συμβαίνει στο εσωτερικό ενός κοινού νοικοκυριού (ενοίκιο, καθημερινά έξοδα, δώρα κτλ). Συνήθως είναι σύμμετρη ή συγκρίσιμη η συνεισφορά των δύο μελών, αλλά υπάρχουν και περιπτώσεις όπου ο ένας εκ των δύο συντηρεί τον άλλο, όπως σε περιπτώσεις ανεργίας. Σε κάποιες περιπτώσεις παρατηρείται και η ροή χρημάτων από τον ένα στην οικογένεια του άλλου η οποία βρίσκεται στην πατρίδα του (συνήθως προς Φιλιππίνες).

[150] Carmen Voigt-Graf, Towards a geography of transnational spaces: Indian transnational communities in Australia. *Global Networks* **4**, 1 (2004). Στο onlinelibrary.wiley.com/

Η πολιτισμική ροή αφορά κυρίως την ανταλλαγή κάποιων πολιτισμικών πρακτικών μεταξύ των δύο μερών. Συνήθως οι Φιλιππινέζες αποδέχονται το μουσουλμανικό ταμπού του χοιρινού, ή το ινδουιστικό ταμπού του βοδινού κρέατος. Μερικές επηρεάζονται τόσο πολύ ώστε αποφεύγουν το χοιρινό ακόμα και όταν βρίσκονται σε περιβάλλον μεταξύ μόνο Φιλιππινέζων. Αντίστοιχα, από την πλευρά των «Πακιστανών» γίνεται η αποδοχή της δυτικής εμφάνισης και συμπεριφοράς της Φιλιππινέζας συντρόφου.

Υπό το φώς σύγχρονων γεγονότων στην Ευρώπη και άλλες Δυτικές χώρες, έχει ενδιαφέρον το ενδεχόμενο προσηλυτισμού μελών της μιας κοινότητας στην άλλη και κυρίως εξισλαμισμού.[151] Δεν φαίνεται να συμβαίνει κάτι τέτοιο στην εδώ κοινότητα, ούτε καν στο συμβολικό τομέα της ενδυμασίας («μαντήλα»). Ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει η αναπαραγωγή μουσουλμανικών πολιτισμικών μηνυμάτων από αρκετές Φιλιππινέζες μέσω του Facebook. Συχνά αυτά τα μηνύματα είναι εμφανώς φιλο-ισλαμικό προπαγανδιστικό υλικό ήπιας μορφής, όπως π.χ. βίντεο που δείχνουν υποτιθέμενους κινδύνους στην υγεία από την κατανάλωση χοιρινού ή ανώδυνα μηνύματα περί ειρήνης, αγαθοεργίας κτλ, με οπτικό φόντο μουσουλμανικό (κοράνι, τζαμιά, αραβικά γράμματα κτλ). Κρίνοντας από την εν γένει συμπεριφορά των Φιλιππινέζων στο Facebook, νομίζουμε ότι αυτή η αναπαραγωγή ("share") ή ευαρέσκεια ("Like") για μουσουλμανικά μηνύματα δεν δείχνει κάποια ιδιαίτερη ιδεολογική ή θρησκευτική προσέγγιση αλλά είναι μάλλον μια φιλοφρόνηση προς «φίλους» μουσουλμάνους και συχνά γίνεται αδιάφορα χωρίς να δοθεί προσοχή στο περιεχόμενο. Συμμετρικά, από την πλευρά των «Πακιστανών» παρατηρείται η προσέγγισή τους προς Φιλιππινέζικες πολιτισμικές πρακτικές, όπως παρουσία σε χριστιανικές τελετές γάμων ή βαπτίσεων, συμμετοχή σε πάρτυ κ.ά.

4. Οι ηλεκτρονικές υπερσυνοριακές επαφές

Η άνετη ηλεκτρονική επικοινωνία των μεταναστών με την πατρίδα τους είναι - κατά τη γνώμη μας - ο ισχυρότερος διεθνικός δεσμός, καθώς λειτουργεί σε οποιονδήποτε χώρο και αν βρίσκεται ο μετανάστης (εργασία, σπίτι, μέσο μεταφοράς, δρόμο) και σε οποιονδήποτε χρόνο, και συνδέει άτομα που δεν έχουν ανάγκη οικονομικών σχέσεων.

Η μεταβολή που έφεραν αυτά τα μέσα κατά την τελευταία δεκαετία ήταν αλματώδης, αν γίνει η σύγκριση με τα μέσα επικοινωνίας που διέθεταν οι πρώτοι μετανάστες στη δεκαετία του '80 έως μέσα του '90. Τότε η επικοινωνία γινόταν με ταχυδρομείο και με την επίγεια τηλεφωνία. Η τελευταία παρουσίαζε ιδιαίτερη δυσκολία από την πλευρά των Φιλιππίνων, καθώς το δίκτυο ήταν υποτυπώδες (ειδικά στην επαρχία). Το πρώτο άλμα στην επικοινωνία έγινε στα μέσα της δεκαετίας του '90 με την κινητή τηλεφωνία στην οποία μάλιστα οι Φιλιππίνες προηγήθηκαν της Ελλάδας. Το επόμενο μεγάλο άλμα ήταν η διάδοση των φορητών υπολογιστών και τα κοινωνικά δίκτυα.

[151] Emmanuel Karagiannis, European Converts to Islam: Mechanisms of Radicalization. Politics, Religion & Ideology, 13:1, σ. 99, 100. Στο www.academia.edu.

Η σημασία των κοινωνικών δικτύων για τις διεθνικές σχέσεις έχει εξεταστεί από πολλές μελέτες και ήδη έχουν καθιερωθεί όροι όπως «ψηφιακή διασπορά»[152] ή «online χώροι της διεθνικής νεολαίας» κ.ά.[153] Η εμπειρία μας από την εδώ κοινότητα είναι ότι τουλάχιστον το 90% των Φιλιππινέζων έχει λογαριασμό στο facebook και κάνει σχεδόν καθημερινή χρήση. Από την πλευρά των Φιλιππίνων επίσης, είναι πολύ διαδεδομένη η χρήση συσκευών δικτύωσης, ακόμη και στα χαμηλά εισοδήματα. Πρακτικά ο κάθε μετανάστης/μετανάστρια έχει τη δυνατότητα άμεσης επικοινωνίας με τους συγγενείς και φίλους στις Φιλιππίνες. Το μόνο εμπόδιο που υπάρχει είναι η εκεί αστάθεια του δικτύου που συχνά διακόπτει ή εμποδίζει την επικοινωνία σε πραγματικό χρόνο. Όμως είναι πρακτικά ανεμπόδιστη η ροή εικόνων, βίντεο και γραπτών μηνυμάτων.

Στην ηλεκτρονική επικοινωνία με τη μητρόπολη σημαντική θέση έχουν και τα δορυφορικά τηλεοπτικά κανάλια. Πολλοί Φιλιππινέζοι στην Αθήνα είναι συνδρομητές σε πακέτο τηλεοπτικών καναλιών (περίπου 5-10, με κυριότερο το ABS-CBN) με ένα κόστος περίπου 25-30 ευρώ μηνιαίως. Τα κανάλια αυτά μεταδίδουν κυρίως δελτία ειδήσεων, Φιλιππινέζικα σήριαλ και ταινίες, μουσικές και χορευτικές εκπομπές κλπ. Εκτιμούμε ότι περίπου ένα στα πέντε σπίτια Φιλιππινέζων διαθέτει τέτοια σύνδεση.

Ο συνδυασμός όλων των ηλεκτρονικών μέσων σχηματίζει ένα εύρωστο δίκτυο επικοινωνίας των εδώ μεταναστών με την πατρίδα τους καθώς και με άλλες χώρες όπου υπάρχει διασπορά. Στη διάρκεια ενός Σαββατοκύριακου σε ένα μέσο Φιλιππινέζικο «boarding house» τα μέσα αυτά λειτουργούν ακατάπαυστα εν όσω οι μετανάστες κάνουν τις άλλες ασχολίες τους.

Μέσα από αυτά τα δίκτυα μεταφέρονται στον εδώ γεωγραφικό χώρο πολλές από τις συνθήκες που θα είχε και στην πατρίδα του ο μετανάστης, όπως η προφορική και οπτική επικοινωνία με την οικογένεια, τους φίλους και τους γείτονες, η επαφή με την πολιτική πραγματικότητα, προϊόντα πολιτισμού όπως η μουσική και τα φιλμ. Μέσα σ'αυτό το εικονικό περιβάλλον Φιλιππίνων (ειδικά το τηλεοπτικό) που δημιουργούν οι γονείς, μεγαλώνει και η 2^{η} γενεά μεταναστών, ενώ η ίδια έχει λιγότερους λόγους για να βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία με την πατρίδα. Στα ατομικά μέσα επικοινωνίας, όπως το Facebook και το κινητό, η δικτύωση της 2^{ης} γενεάς με τις Φιλιππίνες έρχεται σε δευτερεύουσα θέση. Σ' αυτά τα μέσα, το μεγαλύτερο μεγάλο μέρος των επικοινωνιών γίνεται μεταξύ μελών της κοινότητας, με άτομα με παρόμοια ηλικία. Η αντίληψή μας αυτή βασίζεται σε δειγματοληπτική περιήγηση σε αναρτήσεις (post) στο Facebook μεταξύ «φίλων» και «φίλων των φίλων». Ένα ενδιαφέρον θέμα για μελλοντική διερεύνηση είναι ο βαθμός διείσδυσης του Φιλιππινέζικου εικονικού περιβάλλοντος στα νοικοκυριά της 2^{ης} γενεάς μεταναστών που θα ζουν ανεξάρτητα από τους γονείς τους.

[152] Mirca Madianou, *Digital Diasporas: Migration, ICTs and transnationalism*, Συνέδριο, 2011, Παν/μιο Cambridge. Διαθέσιμο στο www.crassh.cam.ac.uk/events/1328/ (Πρόσβαση 7/9/2016)

[153] Theresa McGinnis et al., "indnpride": *Online spaces of transnational youth as sites of creative and sophisticated literacy and identity work*. Linguistics and Education 18 (2007) 283–304. Διαθέσιμο στο www.researchgate.net (Πρόσβαση 7/9/2016)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η έρευνα με ερωτηματολόγιο μεταξύ Φιλιππινέζων 2ης γενεάς μεταναστών και με συνεντεύξεις και παρατηρήσεις στην 1η και 2η γενεά, δείχνει μια γενική εικόνα που είναι η τυπική και σε άλλες μεταναστεύσεις παγκοσμίως. Δηλαδή, η πρώτη γενεά έχει μια πολύ καλή επαφή με την πατρίδα (συναισθηματική, επικοινωνιακή, οικονομική και φυσική), διατηρεί την μητρική γλώσσα/γλώσσες, εργάζεται σκληρά και κάνει οικονομίες για να συντηρεί με εμβάσματα συγγενείς. Παραμένει σε μεγάλο ποσοστό μια θηλυκή κοινότητα, παρ' όλο που σταδιακά εξισορροπείται η συμμετοχή των δύο φύλων. Τα κύρια επαγγέλματα είναι οι οικιακές εργασίες (και στους άνδρες), ενώ καθαρά ανδρικό είναι το ναυτικό επάγγελμα. Δεν είναι εμφανής κάποια δυσμενής αντιμετώπιση από την ελληνική κοινωνία και το ελληνικό κράτος που να δικαιολογεί περιγραφές όπως «ρατσισμός» και «ξενοφοβία» που συναντώνται στην ελληνική βιβλιογραφία. Είναι μια χριστιανική κοινότητα που σε μεγάλο βαθμό ασκεί τα θρησκευτικά της καθήκοντα, κυρίως σε καθολικές και προτεσταντικές εκκλησίες. Η εκκλησία και η θρησκεία παίζει ένα κεντρικό ρόλο στην κοινωνική ζωή των Φιλιππινέζων.

Η δεύτερη γενεά σημειώνει μια αισθητή στροφή προς τη νέα της πατρίδα, υιοθετώντας σε διάφορους βαθμούς την ελληνική γλώσσα, κάποιες ελληνικές συνήθειες, διαφοροποιώντας έτσι εν μέρει την εθνικής/πολιτισμικής ταυτότητά της σε σχέση με τους γονείς της. Εξαίρεση αποτελεί το θρησκευτικό αίσθημα, όπου φαίνεται η 2η γενεά να τηρεί τις συνήθειες της 1ης. Πρακτικά δεν παρατηρείται σταθερή σύνδεση με την ελληνική θρησκεία, όμως δεν παρατηρείται και αρνητική στάση προς αυτήν.

Η παρατηρούμενη απόκλιση της 2ης από την 1η γενεά, πέρα από το προφανές αίτιο της ανατροφής σε διαφορετική χώρα, προφανώς εντείνεται και από την ηλικιακή διαφορά, αφού και μέσα στην κοινότητα των μεταναστών συμβαίνει το παγκόσμιο φαινόμενο της απόκλισης (ή και «χάσματος») δύο διαδοχικών γενεών.

Η 2η γενεά των Φιλιππινέζων στην Ελλάδα, τουλάχιστον στο δείγμα που εξετάσαμε, έχει την ιδιομορφία ότι βρίσκεται μεταξύ παιδικής και μετεφηβικής ηλικίας, στο στάδιο που πλησιάζει να απεξαρτηθεί από τους γονείς και να υιοθετήσει μια προσωπική κουλτούρα και ταυτότητα. Το νεαρό της ηλικίας ίσως εξηγεί και ορισμένες αδυναμίες στη συνοχή των ευρημάτων, καθώς και τη σημαντική διασπορά των απαντήσεων σε ορισμένους τομείς (π.χ. γλώσσα, αίσθημα εθνικής ταυτότητας). Πρόκειται για ένα κατευθυνόμενο δείγμα της 2ης γενεάς που λόγω σχολείου θεωρητικά είναι εγγύτερα στη φιλιππινέζικη εμπειρία σε σχέση με τη 2η γενεά που φοιτά σε ελληνικά σχολεία. Έτσι, φαίνεται σχετικά μικρό το ποσοστό των ερωτηθέντων που δήλωσαν ότι αισθάνονται απλά «*Φιλιππινέζοι*» (<40,5 %), ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (36,6%) δήλωσε ότι τον καλύπτουν οι όροι «*Έλληνας*» ή «*μισός Φιλιππινέζος – μισός Έλληνας*». Δεν είναι όμως αυτονόητο ότι οι Φιλιππινέζοι μαθητές ελληνικών σχολείων μπορεί να έχουν μικρότερο σκορ στο «*αισθάνομαι Φιλιππινέζος*» και μεγαλύτερο στο «*αισθάνομαι Έλληνας*», καθώς η εθνική συνείδηση μπορεί να διαμορφώνεται και να ισχυροποιείται από την αντιπαράθεση με τις άλλες εθνότητες, ειδικά στη μειονότητα.

Ως προς τις διαθέσεις τους προς την Ελλάδα, το 95% αισθάνονται μέτρια έως πολύ ικανοποιημένοι από τη ζωή τους, ενώ έχουν επίγνωση ότι υπάρχει οικονομική κρίση. Όμως, η πλειοψηφία (76%) δηλώνει ότι επιθυμεί να μεταναστεύσει πρωτίστως σε άλλη χώρα και δευτερευόντως στις Φιλιππίνες. Αυτή η επιθυμία για μετανάστευση μπορεί να εξηγείται λόγω μεταβίβασης της μεταναστευτικής κουλτούρας από τους γονείς προς τα παιδιά, λόγω επαφής με συγγενείς και φίλους σε διάφορες χώρες, ή απλά ως επιρροές από τις δημόσιες συζητήσεις.

Ένα υπολογίσιμο ποσοστό 57,1 % δήλωσε ότι συνήθως ή μερικές φορές αισθάνεται ότι γίνονται διακρίσεις εις βάρος τους λόγω καταγωγής. Επειδή αυτό δεν συμφωνεί με την εμπειρία, προσωπική μας και άλλων, αλλά και έρχεται σε αντίθεση με το υψηλό ποσοστό ικανοποίησης από τη ζωή στην Ελλάδα, θεωρούμε ότι οφείλεται μάλλον σε μια υπερευαίσθητη ερμηνεία του όρου «διάκριση» από μέρους των παιδιών. Ίσως πάλι να οφείλεται στην μη εξοικείωση με τη συμπεριφορά Ελλήνων και άλλων εθνοτήτων, ή ακόμα και σε αντανάκλαση της καταχρηστικής «ρατσισμολογίας» που επικρατεί στο δημόσιο λόγο (λογική του «*αφού το λέει η τηλεόραση, έτσι θα είναι*»).

Η νεανική κουλτούρα της 2ης γενεάς (ουσιαστικά η κουλτούρα του ελεύθερου χρόνου και των συναναστροφών με συνομηλίκους) συντίθεται από πολύ λίγα «ελληνικά» στοιχεία, και αρκετά από την πατρίδα των γονέων τους, κάποια παν-ασιατικά, και ασφαλώς από την παγκοσμίως διαδεδομένη δυτική νεανική κουλτούρα. Η καλή χρήση της αγγλικής και η χρήση του διαδικτύου φέρνουν τους νεαρούς αυτούς σε πολύ καλή επαφή με την παγκόσμια νεανική κοινότητα που είναι σε μεγάλο βαθμό δυτικοποιημένη. Ωστόσο, παρατηρούνται και προτιμήσεις προς ασιατικές εκδοχές της νεανικής κουλτούρας.

Στο «κεντρικό» (core) στοιχείο πολιτισμού που είναι το θρήσκευμα, η δεύτερη γενεά παραμένει περίπου στις συνήθειες των γονέων της. Υψηλό ποσοστό (90%) θεωρεί τη θρησκεία σημαντική για τη ζωή τους. Έτσι, το (Βιβλικό) θρησκευτικό υπόβαθρο παρουσιάζεται σαν ένας ενοποιητικός παράγοντας της κοινότητας και των δύο γενεών.

Για πολλούς λόγους είναι σκόπιμο να επιδιωχθεί μια προσέγγιση της ελληνικής κοινωνίας προς την κοινότητα των Φιλιππινέζων και να υπάρξει μια δράση με στόχο την ένταξη ή ενσωμάτωσή της. Όπως υπάρχει φιλιππινέζικη «κουλτούρα μετανάστευσης», θα μπορούσε να υπάρχει και ελληνική «κουλτούρα αφομοίωσης» αντίστοιχα. Από την έρευνά μας προκύπτει ότι υπάρχουν πεδία όπου μπορεί να κινηθεί αυτή η δράση, με κυριότερα τα πεδία της θρησκείας, της γλώσσας και της κοινωνικής επαφής με Έλληνες αντίστοιχης ηλικίας. Ενδεχομένως το τελευταίο μπορεί να λειτουργήσει μέσα στο πρώτο.

Παρά την οποιουδήποτε βαθμού ενσωμάτωση ή ένταξη της 2ης γενεάς Φιλιππινέζων στην ελληνική πραγματικότητα, αναμένεται ότι αυτοί θα εξακολουθήσουν να έχουν μια ξεχωριστή κοινωνική και ατομική ταυτότητα έστω και λόγω της ασιατικής εμφάνισης. Στις ΗΠΑ έχει παρατηρηθεί η συγχώνευση διαφόρων ασιατικών μειονοτήτων (Ιαπώνων, Κινέζων, Κορεατών κτλ) σε μια νέα «παν-ασιατική» ομάδα

με μια εκκολαπτόμενη ιδιαίτερη ταυτότητα.[154] Στην Ελλάδα επί του παρόντος δεν φαίνεται να υπάρχουν άλλες απω-ασιατικές μειονότητες που θα μπορούσαν να συνυπάρξουν με τους Φιλιππινέζους σε μια ενιαία «παν-ασιατική» εθνική ταυτότητα. Η μόνη γλωσσικά και φυλετικά συναφής κοινότητα είναι αυτή των Ινδονησίων και Μαλαίων, οι οποίοι όμως εκτός του ότι είναι ολιγάριθμοι, έχουν και το φραγμό της διαφορετικής θρησκείας. Έτσι, για αρκετές δεκαετίες η ανερχόμενη 2η γενεά Φιλιππινέζων «μεταναστών» θα παραμένει μια ιδιαίτερη ομάδα μέσα στην Ελληνική κοινωνία.

[154] Anonymous, *"Assimilation and Ethnic identity".* Ιστοχώρος *Asian Nation*. Χωρίς ημερομηνία. www.asian-nation.org/assimilation.shtml (Πρόσβαση 21/9/2016)

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΡΕΥΝΑ

Η δεύτερη γενεά Φιλιππινέζων στην Ελλάδα βρίσκεται σε ένα στάδιο δυναμικής εξέλιξης, με την έννοια ότι η πλειοψηφία της είναι στην ηλικία κάτω των 20-25 ετών και επομένως σε ένα στάδιο αναζήτησης σπουδών, επαγγέλματος, προσωπικής ζωής, προσωπικής κατοικίας κτλ. Η έκθεση αυτής της γενιάς σε πολλαπλές πολιτισμικές επιρροές και οι σχέσεις της με άλλες εθνότητες θέτει ερωτήματα για τη μελλοντική εθνική-πολιτισμική τους ταυτότητα και για τη θέση τους στην ελληνική κοινωνία. Θα διατηρήσουν έναν πυρήνα «φιλιππινέζικων» πολιτισμικών στοιχείων, και ποια θα είναι αυτά; Θα συζήσουν αρμονικά με τη μεγάλη μάζα της ελληνικής κοινωνίας ή θα «γκετοποιηθούν»; Και ακόμα τίθενται πρακτικά ερωτήματα όπως, ποια μέτρα ή πολιτικές μπορούν να αναληφθούν για την αμοιβαίως εποικοδομητική ένταξη αυτής της γενεάς (και της επόμενης) στην Ελλάδα;

Κατά τη γνώμη μας υπάρχουν βασικά τρείς τομείς που αξίζει να ερευνηθούν περαιτέρω:
α) η πληρέστερη περιγραφή του πολιτισμικού προφίλ και του τρόπου ζωής της πρώτης γενεάς μεταναστών,
β) η παρακολούθηση της εξέλιξης της 2^{ης} γενεάς δημογραφικά, επαγγελματικά, πολιτισμικά κτλ.
γ) η διάθεση και η αντίληψη των Ελλήνων ή και άλλων εθνοτήτων για τους Φιλιππινέζους μετανάστες.

Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται τυπικά φιλιππινέζικα ήθη, συνήθειες και αντιλήψεις οι οποίες έχουν περάσει απαρατήρητες ή θεωρήθηκαν μη σημαντικές από Έλληνες ερευνητές, όπως το αίσθημα ομαδικότητας και αλληλοβοήθειας (*bayanihan*), σεβασμός και υπακοή προς τους μεγαλύτερους ή «παλαιότερους» (*pagkamagalang*), μεταφυσικές πίστεις (*panata*), η θρησκευτική πίστη ως «πόρος» για την αντιμετώπιση δυσκολιών στη δουλειά και τη ζωή.

Στη δεύτερη κατηγορία θα πρέπει ίσως να χρησιμοποιηθούν κάποιοι «δείκτες» ώστε να γίνει ποσοτικοποίηση της έρευνας. Τέτοιοι μπορεί να είναι οι μικτοί γάμοι, το εισόδημα, ο τόπος κατοικίας κλπ. Επίσης, θα πρέπει να διαμορφωθούν ερωτηματολόγια και κλίμακες βαθμολόγησης για υποκειμενικά αισθήματα, όπως η διάθεση για μετανάστευση, το αίσθημα ικανοποίησης και άλλα.

Στην τρίτη κατηγορία θα πρέπει να επεκταθεί το πεδίο έρευνας πέρα από τους εργοδότες, ώστε να περιλάβει τη γειτονιά, το σχολείο ή τυχαίο δείγμα πολιτών.

Για τους ανωτέρω σκοπούς μπορεί να αντληθούν παραδείγματα από σχετικές έρευνες που έχουν γίνει κυρίως στις ΗΠΑ, όπου ήδη η 2^{η} γενεά είναι σε ενεργό ηλικία, ενώ υπάρχει και μεγάλο πλήθος δημοσιεύσεων. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας, του ελληνικού κράτους και να μη θεωρηθεί δεδομένο ότι τα συμπεράσματα από άλλες χώρες είναι καθολικής ισχύος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Al-Rodhan Nayef R.F. and Stoudmann Gérard, *Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition*, Program on the Geopolitical Implications of Globalization and Transnational Security. Geneva Centre for Security Policy, Γενεύη, 19-6-2006. www.wh.agh.edu.pl
2. Alvin P. Ang et al., *Remittances and Household Behavior in the Philippines*, ADB Economics Working Paper Series, 188, Δεκέμβριος 2009. Asian Development Bank.
3. Anonymous, *"Assimilation and Ethnic identity"*. Ιστοχώρος *Asian Nation*. Χωρίς ημερομηνία. www.asian-nation.org/assimilation.shtml
4. Appadurai Arjun, *Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*, Sage Publications, Vol. 7, 1990, σελ 295-310. Διαθέσιμο Διαθέσιμο στο tcs.sagepub.com
5. Asis M.B. Maruja, *The Philippines' Culture of Migration*, 1 January 2006, Migration Policy Institute (MPI). www.migrationpolicy.org/article/philippines-culture-migration
6. Austin Graig, *A thousand years of Philippine history before the coming of the Spaniards*, Manila, 1914. archive.org/details/AThousandYearsOfPhilippineHistoryBeforeTheComingOfTheSpaniards
7. Barbara A. West, Encyclopedia of the Peoples of Asia and Oceania, λήμμα Phlippines/Cultural Identity, σελ. 222. Διαθέσιμο στο books.google.gr
8. Baygong Bayani Foundation Inc., Philippines, bbfi.com.ph
9. BBC, "*Japan WW2 soldier who refused to surrender Hiroo Onoda dies*", 17 January 2014, www.bbc.com
10. Beck Ulrich, *Τι είναι Παγκοσμιοποίηση;*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2002, σελ. 126.
11. Berthold Laufer, *The relations of the Chinese to the Philippine Islands*, Smithsonian Miscellaneous Collections, Washington, 1908, τόμος 50, σελ. 248-256. archive.org/details/ahd7618.0000.001.umich.edu
12. Camposano C. Clement, *Balikbayan Boxes and the Performance of Intimacy by Filipino Migrant Women in Hong Kong*. Asian and Pacific Migration Journal, March 2012 vol. 21, no. 1, 83-103. Περίληψη στο amj.sagepub.com/content/21/1/83.abstract
13. Chan Yuk Wah et al., *The Age of Asian Migration: Continuity, Diversity, and Susceptibility* Volume 2, Cambridge Scholars Publishing, 2015, σελ 21. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books
14. Council of Europe, *Measurement and indicators of integration*, Directorate of Social and Economic Affairs, σελ. 40. Διαθέσιμο στο www.coe.int/t/dg3/migration/archives/documentation/Series_Community_Relations/Measurement_indicators_integration_en.pdf

15. Country Geography Data, Portland State University. www.pdx.edu/econ/country-geography-data
16. Deniz SERT, *Integration and/or Transnationalism? The Case of Turkish-German Transnational Space*, *Perceptions*, 2012, Vol. XVII, 2, σελ. 94-96. Διαθέσιμο στο sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/05/deniz_sert.pdf
17. Dewey George, *Autobiography of George Dewey*, Admiral of the Navy, 1916. Επανέκδοση από London: Forgotten Books, 2013, σελ. 250-251. www.forgottenbooks.com
18. Dolan E. Ronald, *Philippines: A Country Study*, κεφ. Economic Relations with the United States, Washington: GPO for the Library of Congress,1991. countrystudies.us/philippines
19. Encyclopaedia Britannica, Άρθρο *«Moro Wars, Philippine history»,* www.britannica.com/event/Moro-Wars
20. European Union, Αρχές και Ιστοσελίδες
    European External Action Service, *Migration Profile, Philippines*, September 2009, σελ. 6, 7,
    eeas.europa.eu/philippines/docs/migration_profile_annex3_en.pdf
    Eurostat, ec.europa.eu/eurostat
21. Featherstone Mike et al., *Global Modernities*, SAGE publications, 1995, σελ. 75-76. Διαθέσιμο στο books.google.gr
22. Gonzalez Joaquin L., *Philippine Labor Migration: Critical Dimensions of Public Policy*, Institute of Southeast Asian Studies, 1998, σελ. 25-33. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books
23. Guerrero Sylvia, *"Filipino Notions of Responsibility: The Shared Identity of the Self and the Other"* Διαθέσιμο στο Sizoo Edith, *Responsibility and Cultures of the World: Dialogue Around a Collective Challenge*, Peter Lang, 2010, σελ 167-175
24. Hannbal Bara, *The History of the Muslim in the Philippines*, National Commission for Culture and the Arts, Rep. of the Philippines, 2015. Διαθέσιμο στο ncca.gov.ph
25. Hardesty Brian, *Japanese Counterinsurgency in the Philippines: 1942-45*, Small Wars Journal, 2009, smallwarsjournal.com
26. Harumi Befu, Cultural Nationalism in East Asia: Representation and Identity, Institute of East Asian Studies, University of California, Berkeley, California, 1993, σελ. 159-161. Διαθέσιμο στο www.jstor.org
27. Heydarian, Richard Javad, *Philippines post-election analysis: How Duterte shot to the top*, Asia Times Online, 13 May 2016. atimes.com/2016/05/philippines-post-election-analysis-how-duterte-shot-to-the-top/
28. Hopper Paul, *Understanding Cultural Globalization*, Polity, 2007, σελ. 101-102. Διαθέσιμο στο books.google.gr
29. Hislop Stephen, *"Anitism: A Survey of Religious Beliefs Native to the Philippines"*, Asian Studies, 9 (1971), 144-156. www.asj.upd.edu.ph/
30. Huebner Grover, *The Americanization of the Immigrant*, Sage Publications, 1906. Διαθέσιμο Διαθέσιμο στο www.jstor.org

31. Ιστολόγιο "*Inglesia Ni Cristo"* theiglesianicristo.blogspot.gr/2014/06/why-iglesia-ni-cristo-church-of-christ.html
32. International Chamber of Shipping, *The global supply and demand for seafarers in 2015*, www.ics-shipping.org/docs/default-source/resources/safety-security-and-operations/manpower-report-2015-executive-summary.pdf
33. Jay Yacat, *Making Sense of Being and Becoming Filipinos: An Indigenous Psychology Perspective*, Philippine Journal of Psychology 38 (2), 2005, σελ. 1, 6. www.academia.edu/4558976/Making_Sense_of_Our_Being_and_Becoming_as_Filipinos
34. Juan Gil, *Griegos en aguas Del Pacifico*, Erytheia 29 (2008) σελ. 52.
35. Juan Gil, *Griegos en Espana*, περιοδικό *HABIS*, έκδοση Πανεπιστ. Sevilla, 21 (1990), σελ. 171
36. Juan Gil, Griegos en la expedicion de Magallanes-Elcano (Addendum a *Erytheia* 18 [1997] 111-132). Erytheia, 19, 1998, σελ. 75 κ.ε.
37. Khoon Choy Lee, *Golden Dragon and Purple Phoenix: The Chinese and Their Multi-Ethnic Descendants in Southeast Asia*, World Scientific, USA, 2013, σελ 58. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books
38. Laganao D. Kevin John, *Spanish – Moro Wars*, συνοπτική παρουσίαση. Διαθέσιμο στο www.academia.edu /4580746/SPANISH_MORO_WARS
39. Lee Peter, *"China and the South China Sea dispute: The $5 trillion lie",* Asia Times, 27 Ιαν. 2016. atimes.com/
40. Legrain Philippe, *Cultural globalization is not Americanization*, 9 May 2003, www.philippelegrain.com/cultural-globalization-is-not-americanization/
41. Leszek Buszynski, *The South China Sea: Oil, Maritime Claims, and U.S.—China Strategic Rivalry*. The Washington Quarterly 35:2, 2012, σελ. 144-147 www.ciaonet.org/attachments/20187/uploads
42. Loebach Peter, *Space and a Damaged Place: Philippine Migrant Transnational Engagement Following the Guinsaugon Landslide Disaster*, Population, Space and Place, Vol. 22, No 6, 2016 , σελ. 526–538. Περίληψη στο onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/psp.1937/full
43. Maddonald Charles, Folk Catholicism and pre-Spanish religions in the Philippines. Philippine Studies, 52, 2004. Διαθέσιμο στο fr.scribd.com
44. Madianou Mirca, Digital Diasporas: Migration, ICTs and transnationalism, Συνέδριο, 2011, Παν/μιο Cambridge. Διαθέσιμο στο www.crassh.cam.ac.uk/events/1328/
45. Manalansan Martin F., Espiritu Augusto, *Filipino Studies: Palimpsests of Nation and Diaspora*, NYU Press, 2016, σελ. 34-40. Διαθέσιμο Διαθέσιμο στο books.google.gr/books
46. Manansala Paul Kekai, Maria Kannon and the Philippines, 27-8-2009, sambali.blogspot.gr/
47. Mansbach R., Rhodes E., *Introducing Globalization: Analysis and Readings*, Sage Publications, USA, 2013. Διαθέσιμο στο books.google.gr

48. Martin Fernandez de Navarrete, *Coleccion de las viajes y descubrimentos que hicieron por mar los espaρoles* ... Μαδρίτη, 1837, τομ. 4, σελ. 12, σημ. 2. Διαθέσιμο books.google
49. Maruja M.B. Asis, *The Philippine's Culture of Migration*, Migration Policy Inst. www.migrationpolicy.org/article/philippines-culture-migration
50. McGinnis Theresa et al., "indnpride": *Online spaces of transnational youth as sites of creative and sophisticated literacy and identity work*. Linguistics and Education 18 (2007) 283–304. Διαθέσιμο στο www.researchgate.net
51. Moro National Liberation Front, ιστοχώρος mnlfnet.com/index.htm
52. Morrissey Michael et al., *Culture as a Determinant of Aboriginal Health*, διαθέσιμο στο Ian Anderson, et al. (eds), Beyond Bandaids. Exploring the Underlying Social Determinants of Aboriginal Health, Adelaide, Αυστραλία, 2004, p. 246. www.lowitja.org.au/sites/default/files/docs/Beyond-Bandaids-CH15.pdf
53. Ofreneo E. Rene & Samonte A. Isabelo, *Empowering Filipino Migrant Workers: Policy Issues and Challenges*, International Migration Papers, International Labour Office (ILO), Geneva, 2005. ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_201588.pdf
54. O'Neil Kevin, *Labor Export as Government Policy: The Case of the Philippines*, 1 January 2004, Migration Policy Institute, www.migrationpolicy.org/article/labor-export-government-policy-case-philippines
55. Parrenas Rhacel Salazar, *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*, Stanford University Press, 2001, σελ. 80-82. Διαθέσιμο Διαθέσιμο στο books.google.gr/books
56. Pennant «*Outline of the Globe, στο Monthly Review»*, London, 1801, τόμος 34, σελ. 178. Διαθέσιμο στο books.google.
57. Philippines, Κρατικές Αρχές και Ιστοσελίδες
58. COMELEC (Εθνική Εφορευτική Επιτροπή), δεδομένα από τις εκλογές 2016 στο: Daguno-Bersamina Kristine, Comelec: *Tally of overseas votes complete*, May 14, 2016, www.philstar.com
59. Philippine Atmospheric, Geophysical and Astronomical Services Administration. www.pagasa.dost.gov.ph/
60. *PHL Embassy in Athens conducts Akyat-Barko mobile voting to registered overseas voters*, Δημοκρατία των Φιλιππίνων, Υπ. Εξωτερικών, 14/4/2016, dfa.gov.ph
61. Philippines in Figures 2014. National Statistics Offices, Rep. of the Philippines, σελ. 27. Διαθέσιμο στο psa.gov.ph
62. Philippine Overseas Employment Administration (POEA), *Overseas employment statistics 2010-2014*. www.poea.gov.ph/ofwstat/compendium/2014.pdf
63. Philippine Statistics Authority (PSA), psa.gov.ph
    i. Demography, Philippine Yearbook, PSA, 2013.
    ii. Labor, Philippine Yearbook, PSA, 2013

iii. Marriages: Philippines 2012, Philppine Statistics Authority, Table 5. psa.gov.ph/content/marriages-philippines-2012
iv. psa.gov.ph/content/2011-survey-overseas-filipinos-sof
v. Total and Average Cash Remittance of Male and Female Overseas Filipino Workers During Six Months Prior to Survey by Place of Work: 2015.

64. Pierce C. Charles, *The Races of the Philippines-The Tagals*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 18, America's Race Problems. Addresses at the 5th Annual Meeting of the American Academy of Political and Social Science, April 12-13, 1901 (Jul., 1901), pp. 21-39. Διαθέσιμο στο www.jstor.org/stable/1009881?seq=1#page_scan_tab_contents
65. Pieterse Nederveen Jan, *Globalization and Culture: Global Mélange*, Rowman & Littlefield, 2015, σελ. 50. Διαθέσιμο στο books.google.gr
66. Populations of 150 Largest Cities in the World, Worldatlas, www.worldatlas.com/citypops.htm
67. Ramakrishnan S. Karthick, *Second-Generation Immigrants? The "2.5 Generation" in the United States*, Social Science Quarterly, vol 85, 2, Blackwell Publishing, 2004. Διαθέσιμο στο onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.0038-4941.2004.08502013.x/full
68. Record Jeffrey, *Japan's Decision for War in 1941: Some Enduring Lessons*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, February 2009. www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/summary.cfm?q=905
69. Reuters, Jul 11, 2016, *Factbox: Why the Philippines' South China Sea legal case matters*, www.reuters.com/article/us-southchinasea-ruling-factbox-idUSKCN0ZR283
70. SCImago Journal & Country Rank, στα 100 πρώτα σε αξιοπιστία επιστημονικά περιοδικά, τα 98 έχουν έδρα τις ΗΠΑ ή τη Βρετανία το 2014, www.scimagojr.com/
71. Sea Around Us, www.seaaroundus.org/data/#/eez
72. Southeast Asia Treaty Organization (SEATO) 1954. Office of the Historian, Bureau of Public Affairs: United States Department of State. history.state.gov
73. Tabunda Ana Maria, Pulse Asia's October 2005 Nationwide Survey *"Holiday Season, Hopelessness and Intention to Migrate"*, Pulse Asia Inc., 2005. www.pulseasia.ph/UlatngBayan2005.html
74. The Centre of Migrant Advocacy, *History of Philippine migration*, centerformigrantadvocacy.com/history-of-philippine-migration
75. The Report: The Philippines 2016, εκδόσεις Oxford Business Group, Παρουσίαση του βιβλίου. www.oxfordbusinessgroup.com/philippines-2016.
76. The World Factbook, Central Intelligence Agency (CIA), www.cia.gov/index.html
77. Topali Pinelopi, *Silent Bodies in Religion and Work: Migrant Filipinas and the Construction of Relational Power*, Religions 2013, 4, 621–643. Διαθέσιμο στο www.mdpi.com/journal/religions
78. Tucker C. Spencer et al., The encyclopedia of the Spanish-American and Philippine-American Wars, Vol. I, California, 2009. Διαθέσιμο στο books.google.gr/books

79. United Nations, *Gender, Remittances and Development*, Institute for the Advancement of Women, 2007.
www.renate-europe.net/wp-content/uploads/2014/01/Feminization_of_Migration-INSTRAW2007.pdf
80. US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, International Religious Freedom Report for 2014. Χρησιμοποιεί στοιχεία από την απογραφή του 2000.
www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm#wrapper
81. Verna Dinah Q. Viajar, *Filipino migrant domestic workers: Implications on development and migration trends in the Philippines*, αδημοσίευτη εργασία για το Global Labor University Conference, September 28-30, 2011, Johannesburg, South Africa, σελ. 1.
Διαθέσιμο στο www.global-labour-university.org/fileadmin/GLU_conference_2011/papers/Verna_Viajar.pdf
82. Voigt-Graf Carmen, *Towards a geography of transnational spaces: Indian transnational communities in Australia*. *Global Networks*, 4, 1 (2004), σελ. 45. Διαθέσιμο στο s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/
83. Wang Yi, *Globalization Enhances Cultural Identity*, Intercultural Communication Studies XVI : 1, 2007 web.uri.edu/iaics/files/09-Yi-Wang.pdf
84. Wikipedia,
Balikbayan box
Hiroo Onoda, σε αγγλική γλώσσα.
History of Luzon, σε αγγλική γλώσσα.
85. World Bank, *Remittances to Developing Countries Edge up Slightly in 2015*, Washington, 13 Απρ. 2016, www.worldbank.org/en/news/press-release/
86. Zaide Gregorio, *The Pageant of Philippine History: from the British Invasion to the Present Times*, vol. II, Philippine education company, Manila, the Philippines, 1979

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

87. Γκόβαρης Χρήστος, *Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αλλοδαποί μαθητές: Παρατηρήσεις για τη δημιουργία μιας σχέσης αντιστοιχίας μεταξύ εκπαιδευτικών στόχων και υποκειμενικών αναγκών μάθησης*,
www.diapolis.auth.gr/diapolis_files/drasi9/ypodrasi9.2b_2013/2_Θεωρητικά%20Κείμενα/2.2_Διαπολιτισμική%20Εκπαίδευση/Στόχοι%20κ%20ανάγκες%20μάθησησελ.pdf
88. Μπαμπινιώτης Γιώργος, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας – Επανεκτύπωση, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 1998, σελ. 1764.
89. Νικολάου Γιώργος, *Διαπολιτισμική Διδακτική: Το νέο περιβάλλον- Βασικές αρχές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005, σελ. 211.
90. ΟΗΕ, Ανακήρυξη ΑΟΖ Φιλιππίνων, 1978.
www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/PHL_1978_ Decree.pdf

91. Παπαδοπούλου Δέσποινα, *Κοινωνιολογία του αποκλεισμού στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, 2012, σελ. 75
92. Τοπάλη Πηνελόπη, *Ο Διασυσχετισμός της Έμμισθης Οικιακής Εργασίας και των Φιλιππινέζων Μεταναστριών στην Αθήνα*, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), 2001, σελ. 14-23
93. Τοπάλη Πηνελόπη, *Ασύμπτωτες σχέσεις: Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί και Ελληνίδες εργοδότριες στην Ελλάδα*, Διαθέσιμο στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.) Περιπέτειες της Ετερότητασελ. Εκδόσεις «Αλεξάνδρεια», Αθήνα, 2006, σελ. 297.
94. Τοπάλη Πηνελόπη, *Όψεις της Φιλιππινέζικης θρησκευτικότητας στην Αθήνα. Η ενσώματη επιτέλεση της Σιωπήσελ. Διαθέσιμο στο* (επιμ.) Μ. Μιχαηλίδου – Αλ. Χαλκιά, *Η παραγωγή του κοινωνικού σώματος*, έκδοση «Κατάρτι» και «Δίνη, φεμινιστικό περιοδικό», Αθήνα 2005, σελ. 202-224.
95. Τοπάλη Πηνελόπη, Σιωπηρές σχέσεις, διαπολιτισμικές επαφέσελ. Η περίπτωση των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών στην Αθήνα. Εκδόσεις "Αλεξάνδρεια", 2008, σελ. 42
96. Τοπάλη Πηνελόπη, Επισφαλείς Συναινέσεις: Φιλιππινέζες οικιακές εργαζομενες και εσωτερική οικιακή εργασία, Διαθέσιμο στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, Π. Τοπάλη, Αγγ. Αθανασοπούλου, Κόσμοι της Οικιακής Εργασίας, εκδόσεις "Αλεξάνδρεια", 2009, σελ. 73,. 76
97. Ψαρρού Νέλλη, *Εθνική ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Gutenberg, Αθήνα, 2005, σελ. 110.